

⌘ PRAWO ⌘

DO WOLNOŚCI MYŚLI,
SUMIENIA I RELIGII
I JEGO OCHRONA
W UJĘCIU
KOMPARATYSTYCZNYM

Redakcja:

dr hab. Krzysztof Mikołajczuk, prof. ucz.,
dr Magdalena Maksymiuk

**∞ PRAWO ∞
DO WOLNOŚCI MYŚLI,
SUMIENIA I RELIGII
I JEGO OCHRONA
W UJĘCIU
KOMPARATYSTYCZNYM**

⌚ PRAWO ⌚
DO WOLNOŚCI MYŚLI,
SUMIENIA I RELIGII
I JEGO OCHRONA
W UJĘCIU
KOMPARATYSTYCZNYM

Redakcja:

Lublin 2023

dr hab. Krzysztof Mikołajczuk, prof. ucz.,
dr Magdalena Maksymiuk

FUNDACJA
INSTYTUT PRAWA
USTROJOWEGO

Obywatelu!
Masz Prawo

Dofinansowano ze środków budżetu państwa w ramach programu
Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa”
nr projektu NdS/529205/2021/2021, nazwa projektu:
„OBYWATELU MASZ PRAWO!”

RECENZJA Marek Bielecki

Marta Osuchowska

REDAKCJA JĘZYKOWA, KOREKTA Agnieszka Anulewicz-Wypych

SKŁAD, ŁAMANIE Wiaczesław Kryształ | studioformat.pl

PROJEKT OKŁADKI Marta Turska | studioformat.pl

© COPYRIGHT Fundacja Instytut Prawa Ustrojowego
oraz Wydawnictwo Episteme 2023

ISBN 978-83-64744-05-1 [Fundacja Instytut Prawa Ustrojowego]

ISBN 978-83-67843-12-6 [Episteme]

EPISTEME Solna 4/9, 20-021 Lublin | 728 352 141 | wydawnictwoepisteme.pl

DRUK „ELPIL” ul. Artyleryjska 11, 08-110 Siedlce

Spis treści

Słowo wstępne 7

Dr hab. Jadwiga Potrzeszcz, prof. KUL

Wykładnia art. 53 Konstytucji w orzecznictwie
polskiego Trybunału Konstytucyjnego 11

Dr Michał Zawiślak

Ochrona wolności sumienia i wyznania
w prawie francuskim. Przegląd orzecznictwa 39

Dr hab. Konrad Walczuk, prof. ASzWoj

Słowacki system instytucjonalnych gwarancji
wolności religijnej 69

Dr Justyna Eska-Mikołajewska

Ochrona wolności religijnej w wielokulturowej Australii . . 87

Dr hab. Ewa Tuora-Schwierskott, prof. CWUP

Rozwiązania prawne i orzecznictwa sądowe
w niemieckim systemie prawnym dotyczące ochrony prawa
wolności sumienia i religii ze szczególnym uwzględnieniem
konfliktów na tle religijnym w miejscu pracy 107

Dr Tomasz Szyszlak

Prawo do wolności religijnej wiernych

Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego w jedności

z Patriarchatem Moskiewskim w warunkach wojny

rosyjsko-ukraińskiej 123

Słowo wstępne

Wolność myśli, sumienia i religii zajmuje ważne miejsce we wszystkich powszechnie akceptowanych katalogach praw człowieka. Powszechna Deklaracja Praw Człowieka uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych w 1948 r. wyznaczyła nadrzędny cel ludzkości, którego słusznie upatrywano po II wojnie światowej w poszanowaniu dla przyrodzonej godności człowieka i jego niezbywalnych praw. Omawiana wolność stała się fundamentem Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, przyjętej przez państwa członkowskie Rady Europy w 1950 r., a następnie była konsekwentnie uwzględniana w umowach międzynarodowych, które poświęcano ochronie praw człowieka. Dodać trzeba, że obowiązek poszanowania tej wolności potwierdzono także w ramach Unii Europejskiej w Karcie Praw Podstawowych.

W świecie demokratycznym przekonanie o konieczności zapewnienia każdemu człowiekowi należytej ochrony jego wolności w sprawach religii znajduje potwierdzenie w krajowych porządkach prawnych. W ustawach zasadniczych poszczególnych państw zapewnia się każdemu wolność wyboru religii lub światopoglądu oraz wolność ich uzewnętrzniania. Istotę tej wolności podkreślają warunki, których spełnienie wymagane jest przy ograniczaniu wolności uzewnętrzniania religii. Każdy

z krajów demokratycznych ustanawia system ochrony tej wolności. Szczególną rolę odgrywają przepisy ustawowe poszczególnych państw europejskich.

Stopień rozbudowania unormowań odnoszących się do wolności myśli, sumienia i religii nie oznacza, że ta wolność jest zawsze respektowana. W tym kontekście warto wspomnieć, że w prawie polskim zasada proporcjonalności nie jest wyraźnie wpisana w konstytucyjne gwarancje praw i wolności. Co więcej, również międzynarodowe źródła praw człowieka nie wyrażają jej wprost. Zasada proporcjonalności jest jednak dorozumiana z treści klauzul limitacyjnych, czyli przepisów ustanawiających warunki, które muszą być spełnione, aby ograniczenia praw i wolności mogły być uznane za zgodne z konstytucją lub umową międzynarodową zawierającą ich gwarancje. Proporcjonalność jako metazasada prawa konstytucyjnego stanowi ograniczenie dla władczych rozstrzygnięć o prawach i wolnościach jednostki. Z tego też powodu jest określana jako ograniczenie ograniczeń (*Schranken-Schranke*).

We współczesnym świecie coraz częściej zauważamy powstającą różnorodność kulturową, w tym religijną, w ramach wspólnoty danego państwa, które uczą się szanować powyższe prawa człowieka bez względu na religię czy pochodzenie kulturowe. Bliska więc i ostra we współczesnym świecie zdaje się być koncepcja Huntingtona o zderzeniu cywilizacji. Globalizacja sprawiła, że w państwach, również europejskich, na skutek migracji, mamy do czynienia ze zróżnicowaniem społeczeństwa ze względu na pochodzenie, kulturę, prezentowane wartości czy właśnie wyznanie. Rolą państwa jest zapewnienie poszanowania i ochrony praw osób, które w jego ramach znalazły legalne schronienie, przy jednoczesnej gwarancji zachowania neutralności światopoglądowej czy religijnej.

Jest to jednak zadanie niezwykle trudne, szczególnie w ostatnim dwudziestolecu. Zauważalny jest kryzys Kościoła katolickiego, laicyzacja – szczególnie świata zachodniego – a jednocześnie wzmacnianie ruchów religijnych, jak na przykład rosnący w siłę islam i jego radykalne odmiany. Dodatkowo działania wojenne na Ukrainie stanowią kolejny punkt zapalny do praktykowania religii na terenie tego państwa, w ramach których wolność

ta powinna być szczególnie chroniona. Wspomniana powyżej zasada proporcjonalności, nazywana metazasadą, służy bowiem do rozstrzygnięcia konfliktów między konkurującymi wartościami. W tym też znaczeniu stanowi element globalnego prawa konstytucyjnego. Jej wszechobecność wynika z filozoficznego zakorzenienia w arystotelesowskiej idei „złotego środka”, nakazującej unikania skrajnych rozwiązań. W doktrynie prawa jest natomiast uważana za niezbędny element modelu konstytucyjnego opartego na rządach prawa, demokracji i praw człowieka.

W prezentowanej publikacji „Prawo do wolności myśli, sumienia i religii i jego ochrona w ujęciu komparatystycznym” zostały zamieszczone treści, które są efektem pracy naukowej kilku autorów w ramach ustanowionego przez Ministra Edukacji i Nauki programu „Nauka dla Społeczeństwa”, realizowanego projektu „OBYWATELU MASZ PRAWO!”. Prace te otworzyły pole do badań komparatystycznych nad wolnością sumienia, wyznania i religii, zważając na problemy współczesnych państw i próby zagwarantowania wolności. Jej celem jest prezentacja rozwiązań prawnych w poszczególnych państwach, z uwzględnieniem problemów wynikających z migracji oraz istniejących konfliktów wewnętrznych i zewnętrznych w duchu zapewnienia rzeczywistego respektowania wolności myśli, sumienia i religii w duchu idei demokratycznego państwa prawa.

Aktualność oraz praktyczna doniosłość problematyki wolności myśli, sumienia i religii zdecydowały o zaangażowaniu w ten projekt. Zarówno redaktorzy, jak i autorzy poszczególnych rozdziałów, oddając Czytelnikom poniższy zbiór, liczą na przychyłność i pozytywny odbiór.

dr Magdalena Maksymiuk
dr hab. Krzysztof Mikołajczuk, prof. KUL

Wykładnia art. 53 Konstytucji w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego

Wstęp

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej¹ w art. 53 zawiera obszerną regulację dotyczącą gwarancji wolności sumienia i religii. Mianowicie zgodnie z brzmieniem art. 53 Konstytucji:

1. Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii.
2. Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują.
3. Rodzice mają prawo do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniem. Przepis art. 48 ust. 1 stosuje się odpowiednio.
4. Religia kościoła lub innego związku

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 ze zm.; dalej: Konstytucja).

wyznaniowego o uregulowanej sytuacji prawnej może być przedmiotem nauczania w szkole, przy czym nie może być naruszona wolność sumienia i religii innych osób. 5. Wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona jedynie w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób. 6. Nikt nie może być zmuszany do uczestniczenia ani do nieuczestniczenia w praktykach religijnych. 7. Nikt nie może być obowiązany przez organy władzy publicznej do ujawnienia swojego światopoglądu, przekonań religijnych lub wyznania.

Polski Trybunał Konstytucyjny w dotychczasowym orzecnictwie kilkakrotnie wypowiedział się na temat treści normatywnych wyrażonych w art. 53 Konstytucji w kontekście zawistych przed nim spraw. Celem niniejszego artykułu jest dokonanie analizy wypowiedzi Trybunału Konstytucyjnego zawartych w uzasadnieniach wyroków, w których Trybunał dokonuje wykładni art. 53 Konstytucji. Analiza pozwoli ustalić, jakie Trybunał Konstytucyjny stosuje dyrektywy wykładni wskazanego przepisu konstytucyjnego i jakie treści normatywne Trybunał Konstytucyjny wywodzi z art. 53 Konstytucji.

Analiza wypowiedzi Trybunału Konstytucyjnego dotyczących treści art. 53 Konstytucji

Zdaniem Trybunału „sposób ujęcia materii wolności sumienia i wyznania w Konstytucji z 1997 r. wynika z respektowania europejskich standardów demokratycznych, ale także z polskich tradycji i uwarunkowań społecznych, z ewolucji przemian ustrojowych do czasu uchwalenia Konstytucji”².

Określając miejsce wolności sumienia w polskim porządku konstytucyjnym, Trybunał Konstytucyjny zauważył, że wolność

² Wyrok TK z dnia 2.12.2009 r. sygn. akt U 10/07, OTK ZU 11A/2009, poz. 163.

sumienia i wyznania ma w Rzeczypospolitej Polskiej silną podstawę zarówno w aktach prawa międzynarodowego, jak i w przepisach samej Konstytucji. Następnie Trybunał dokonał systematycznej analizy przepisów Konstytucji dotyczących wolności sumienia i wyznania. O sumieniu mowa jest już w preambule Konstytucji, w następującym fragmencie: „my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, [...] w poczuciu odpowiedzialności przed Bogiem lub przed własnym sumieniem, ustanawiamy Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej [...]”. W art. 25 ust. 2 Konstytucji, umiejscowionym w rozdziale pierwszym Konstytucji, znajduje się regulacja, zgodnie z którą: „Władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym”. Znaczenie prawne sumienia podkreślają również – jak zauważył Trybunał Konstytucyjny – art. 48 ust. 1 Konstytucji (dotyczący prawa rodziców do wychowania dzieci zgodnie z ich własnymi przekonaniami), art. 85 ust. 3 Konstytucji (wprowadzający prawo do odmowy odbywania służby wojskowej ze względu na przekonania religijne lub wyznawane zasady moralne), a także art. 233 ust. 1 Konstytucji (zakazujący ograniczania tej wolności w czasie stanu wojennego i wyjątkowego). Bez wątplenia jednak zasadnicze znaczenie dla określenia kształtu wolności sumienia i religii ma art. 53 Konstytucji³.

W przekonaniu Trybunału Konstytucyjnego wolność sumienia – tradycyjnie wymieniana łącznie ze swobodą wyznania, a w art. 53 ust. 1 Konstytucji wraz z wolnością religii – zajmuje szczególne miejsce wśród praw i wolności człowieka⁴. To szczególne miejsce wolności sumienia i religii ma uzasadnienie przede wszystkim w chronologicznym pierwszeństwie, a także w merytorycznej wadze tej wolności. Niewątpliwie „z punktu widzenia praw człowieka wolność sumienia i wyznania jest chronologicznie pierwszą, wręcz rudymenarną wolnością, kluczową dla całego

³ Por. wyrok TK z dnia 7.10.2015 r. sygn. akt K 12/14, OTK ZU 9A/2015, poz. 143.

⁴ Tamże.

systemu praw i wolności”⁵. Jest wolnością tkwiącą w samej naturze człowieka, stąd określa się ją jako przyrodzoną, a przez to – niezbywalną. Wolność sumienia, sama będąc podstawowym prawem człowieka, jest jednocześnie źródłem wielu innych praw i wolności, jest swoistym „prawem praw”. Wynika to z przyjętej w Konstytucji personalistycznej koncepcji praw i wolności, o której świadczy wiele przepisów konstytucyjnych⁶.

Powołując się na poglądy doktryny, Trybunał Konstytucyjny zwrócił uwagę na powiązanie wolności sumienia i religii bezpośrednio z unormowaną w art. 30 Konstytucji godnością człowieka, która – zgodnie z brzmieniem tego przepisu – stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Godność człowieka znajduje swój wyraz przede wszystkim we wrodzonym (immanentnym) poszukiwaniu i przeżywaniu przez człowieka pewnych wartości transcendentnych. Nawiązuje do tego w sposób wyraźny preambuła Konstytucji: „my, Naród Polski – wszyscy obywatele Rzeczypospolitej, zarówno wierzący w Boga będącego źródłem prawdy, sprawiedliwości, dobra i piękna, jak i nie podzielający tej wiary, a te uniwersalne wartości wywodzący z innych źródeł [...]”. Godność człowieka stanowi zatem podstawę uznania wolności zawartych w art. 53 Konstytucji⁷. Przypominając swe wcześniejsze poglądy, Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że wolność religii jest „nie tylko wolnością jednostki o charakterze osobistym, lecz także zasadą ustrojową, co odpowiednio zwiększa wagę tej wolności”⁸.

Jak argumentuje Trybunał Konstytucyjny, ustrojodawca polski w sposób zdecydowany odszedł od koncepcji wyrażającej się w przyznawaniu ochrony, gwarantowaniu czy tolerowaniu swobody sumienia i wyznania, ponieważ takie ujęcie zakładałoby istnienie jakiegoś autorytetu uprawnionego do określania granic

⁵ J. Szymanek, *Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji RP*, „Przegląd Sejmowy” 2006, nr 2, s. 39.

⁶ Tamże, s. 41–42.

⁷ Zob. P. Sarnecki, *Komentarz do art. 53 Konstytucji [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, t. 3, (red.) L. Garlicki, Warszawa 2003, pkt 4, s. 2.

⁸ Wyrok TK z dnia 10.12.2014 r. sygn. akt K 52/13, OTK ZU nr 11/A/2014, poz. 118.

ochrony czy tolerancji. Tymczasem wolność sumienia i wyznania uznawana jest za wartość ponadpozytywną, aksjologicznie związaną z samą naturą człowieka, będącą istotnym elementem jego godności⁹. Dlatego też system prawny, który nie gwarantowałby tej wolności, „byłby ab initio niepełnym, nieskutecznym i nieefektywnym, a w konsekwencji także niedemokratycznym, bo odbiegającym od wzorca państwa respektującego konieczne minimum minimorum w zakresie ochrony praw człowieka”¹⁰. Konieczność jej poszanowania jest ściśle powiązana z poszanowaniem i ochroną godności człowieka, co jest obowiązkiem władz publicznych. Trybunał Konstytucyjny uznał, że ponieważ godność człowieka jest źródłem jego praw i wolności, to fakt ten determinuje sposób ich rozumienia i urzeczywistniania przez państwo. Zakaz naruszania godności ma charakter bezwzględny i jest adresowany do wszystkich. Natomiast obowiązek poszanowania i ochrony godności nałożony został na władze publiczne państwa. Godność człowieka podlega bezwzględnej ochronie; jest to jedyne prawo, wobec którego nie byłoby możliwe zastosowanie zasady proporcjonalności¹¹. Wśród funkcji, które pełni w porządku konstytucyjnym godność człowieka, o której mowa w art. 30 Konstytucji, Trybunał Konstytucyjny wskazał funkcję łącznika pomiędzy Konstytucją jako aktem prawa pozytywnego a porządkiem prawnonaturalnym. Ponadto godność człowieka stanowi determinantę interpretacji i stosowania Konstytucji. Jest także wyznacznikiem systemu i zakresu poszczególnych praw i wolności człowieka i obywatela, jak również jest prawem podmiotowym o odrębnej treści prawnej¹².

Trybunał w swym orzecznictwie przyjmuje również, że godność człowieka jest „aksjologiczną podstawą i przesłanką całego

⁹ Por. wyrok TK z dnia 7.10.2015 r. sygn. akt K 12/14, OTK ZU 9A/2015, poz. 143.

¹⁰ J. Szymanek, *Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji RP*, s. 39.

¹¹ Wyrok TK z dnia 5.3.2003 r. sygn. akt K 7/01, OTK ZU Nr 3/A/2003, poz. 19; zob. J. Potrzeszcz, *Godność człowieka w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2005, nr 1, s. 30.

¹² Wyrok TK z dnia 15.10.2002 r. sygn. akt SK 6/02, OTK ZU Nr 5/A/2002, poz. 65; por. J. Potrzeszcz, *Idea prawa w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, Lublin 2007, s. 127.

porządku konstytucyjnego, stanowi wartość o centralnym znaczeniu dla zbudowania aksjologii obecnych rozwiązań konstytucyjnych¹³. Jednocześnie Trybunał dostrzega związek godności człowieka z konkretnymi prawami lub wolnościami i zwykle przyjmuje, że ich naruszenie „wywiera swój refleks w stosunku do godności człowieka”¹⁴. Jak podkreślił Trybunał Konstytucyjny:

Art. 30 Konstytucji niemal nigdy nie jest powoływany samodzielnie jako wzorzec kontroli, lecz zwykle jest wiązany z przepisem statuującym konkretną wolność lub prawo. Chociaż podmioty inicjujące kontrolę konstytucyjną najczęściej tymi samymi argumentami uzasadniają naruszenie konkretnej wolności lub prawa oraz godności, Trybunał w wielu orzeczeniach kumuluje wzorce kontroli, traktując godność jako wzorzec, który towarzyszy zarzutowi naruszenia innego prawa¹⁵.

Dokonując wykładni art. 53 Konstytucji, Trybunał Konstytucyjny posługuje się metodą wykładni systemowej wewnętrznej, jak również zewnętrznej. Stwierdza mianowicie, że:

Treść normatywna przepisów konstytucyjnych, określających wolność sumienia i wyznania, winna być, zdaniem Trybunału, analizowana w świetle standardów demokratycznego państwa prawnego. [...] Interpretacja wspomnianych przepisów konstytucyjnych winna być również osadzona w kontekście wspomnianych polskich tradycji i uwarunkowań społecznych, które zostały utrwalone w konkordacie. Dlatego również Trybunał uznał za stosowne [...] wcześniejsze omówienie

¹³ Por. M. Granat, *Godność człowieka z art. 30 Konstytucji RP jako wartość i jako norma prawna*, „Państwo i Prawo” 2014, z. 8, s. 3 i nast., oraz cytowane przez tam wyroki TK z: 9.07.2009 r. sygn. akt SK 48/05, OTK ZU nr 7/A/2009, poz. 108 oraz 30.09.2008 r. sygn. akt K 44/07, OTK ZU nr 7/A/2008, poz. 126.

¹⁴ M. Granat, *Godność człowieka z art. 30 Konstytucji RP jako wartość i jako norma prawna*, s. 9.

¹⁵ Wyrok TK z dnia 7.10.2015 r. sygn. akt K 12/14, OTK ZU 9A/2015, poz. 143.

niektórych przepisów konkordatu, chociaż nie zostały one wskazane jako wzorce kontroli zaskarżonych przepisów¹⁶.

Trybunał Konstytucyjny dokonał analizy przepisów konstytucyjnych regulujących kwestię wolności sumienia i wyznania. Stwierdził mianowicie, że:

Materia konstytucyjna dotycząca wolności sumienia i wyznania składa się z dwu części: instytucjonalnej, dotyczącej zwłaszcza relacji między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi, regulowanej przede wszystkim w art. 25 Konstytucji, oraz części odnoszącej się do indywidualnych gwarancji wolności sumienia i wyznania, wynikających zwłaszcza z art. 53 Konstytucji. Wymienione wyżej artykuły Konstytucji regulują szeroko pojętą problematykę wolności sumienia i wyznania, ponieważ Konstytucja przyjęła metodę (technikę) dyspersji „materii wyznaniowej”, polegającą na tym, że materia ta regulowana jest w kilku przepisach prawnych, rozmieszczonych w różnych rozdziałach składowych Konstytucji. Konstytucja z 1997 r. nie przyjęła metody kondensacji, polegającej na ujmowaniu materii wyznaniowej w sposób zablokowany, grupujący normy prawne regulujące problematykę wyznaniową w jednym obszernym artykule albo w szeregu artykułach, następujących po sobie, zamieszczonych w tej samej części składowej Konstytucji, często opatrzonych wspólnym tytułem. Współczesne państwa demokratyczne stosują w tej kwestii różne metody, uwarunkowane najczęściej tradycją czy realiami społeczno-politycznymi, istniejącymi w czasie uchwalania konstytucji¹⁷ [...]. Różne techniki czy metody regula-

¹⁶ Wyrok TK z dnia 2.12.2009 r. sygn. akt U 10/07, OTK ZU 11A/2009, poz. 163.

¹⁷ Zob. J. Szymanek, *Konstytucyjna regulacja stosunków państwo-Kościół (ujęcie komparatystyczne)*, „Państwo i Prawo” 2000, z. 4, s. 24-29.

cji konstytucyjnej zależą również od przyjmowanego w danym kraju modelu stosunków między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi¹⁸.

Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego przyjęcie metody dyspersji, rozrzucenia przepisów konstytucyjnych, regulujących materię wolności sumienia i wyznania, nie wpływa na hierarchię przepisów konstytucyjnych.

W szczególności, zamieszczenie art. 25 Konstytucji, regulującego zwłaszcza zagadnienia instytucjonalne wolności sumienia i wyznania, nie oznacza, iż usytuowanie tego artykułu w rozdziale I („Rzeczpospolita”), wśród zasad ustrojowych, przesądza o priorytecie art. 25 nad art. 53 Konstytucji w procesie wykładni Konstytucji. Art. 25 i art. 53 mają charakter komplementarny i winny być rozpatrywane jako pewna całość. Przyjęta metoda regulacji powoduje również, że szczególne znaczenie nabiera wykładnia systemowa; powyższe artykuły Konstytucji winny być interpretowane w szerszym kontekście konstytucyjnym, a zwłaszcza w kontekście: ogólnych przepisów ustrojowych; postanowień wstępu do Konstytucji (odniesienie do Boga, do tradycji polskich, do zasady pomocniczości); art. 2, określającego zasadę demokratycznego państwa prawnego; art. 30 (zasada godności osoby ludzkiej); art. 32, określającego prawo do równego traktowania przez władze publiczne i wprowadzającego zakaz dyskryminacji „z jakiegokolwiek przyczyny”; art. 31 ust. 3 dotyczącego ogólnych (wspólnych) zasad ograniczania praw i wolności, który to przepis znajduje swą konkretyzację w art. 53 ust. 5 (stanowiącym *lex specialis* na tle art. 31 ust. 3)¹⁹.

¹⁸ Wyrok TK z dnia 2.12.2009 r. sygn. akt U 10/07, OTK ZU 11A/2009, poz. 163.

¹⁹ Tamże.

W odniesieniu do art. 53 ust. 3 Konstytucji, określającego prawo rodziców do zapewnienia dzieciom wychowania i nauczania moralnego i religijnego zgodnie ze swoimi przekonaniem, który został wskazany przez wnioskodawcę jako wzorzec kontroli, Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że przepis ten winien być interpretowany z uwzględnieniem zwłaszcza art. 48 ust. 1 Konstytucji. Związek ten jest na tyle istotny, że Konstytucja wprost nakazuje w art. 53 ust. 3 odpowiednie stosowanie art. 48 ust. 1 Konstytucji²⁰.

Trybunał Konstytucyjny, powołując się aprobusz na poglądy doktryny, wyraził pogląd, że:

Skoro regulacji instytucjonalnej pozycji kościołów i związków wyznaniowych, zamieszczonej w art. 25 Konstytucji, nadano postać zasady ustrojowej, to interpretacja wszystkich innych postanowień konstytucyjnych musi być prowadzona w sposób „przyjazny” tym zasadom, a więc w sposób zapewniający im maksymalną możliwość realizacji. To istotnie pewna zaleta przyjętej metody dyspersji oraz nadania art. 25 Konstytucji statusu zasady ustrojowej [...]. Trybunał pragnie też podkreślić, że przedmiotem rozbieżności lub sporów, dotyczących regulacji problematyki wyznaniowej we współczesnych konstytucjach (demokratycznych), co jest widoczne również w Polsce, nie są standardy demokratyczne dotyczące indywidualnych gwarancji wolności sumienia i wyznania. Te bowiem są ujmowane wszędzie w sposób w miarę jednolity. Państwa demokratyczne różnią się natomiast istotnie co do wyboru modelu instytucjonalnego, będącego konsekwencją przyjęcia określonego modelu relacji między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi²¹.

Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego przepisy art. 25 ust. 1 i 2 Konstytucji należy interpretować w kontekście innych przepisów

²⁰ Por. tamże.

²¹ Tamże.

konstytucyjnych, przede wszystkim w kontekście pozostałych przepisów Konstytucji, zwłaszcza ust. 3 oraz ust. 4 tego artykułu. Art. 25 ust. 1 stanowi, że „Kościoły i inne związki wyznaniowe są równouprawnione”. Trybunał Konstytucyjny podkreślił, że:

Podstawą aksjologiczną określonego tutaj równouprawnienia instytucjonalnego jest identyczna, indywidualna godność wyznawców wszystkich religii w demokratycznym społeczeństwie pluralistycznym, stanowiąca podstawową przesłankę jednakowej ochrony konstytucyjnej praw wyznawców różnych religii, wynikających z wolności religijnej. Równouprawnienie instytucjonalne kościołów jest tego konsekwencją. W płaszczyźnie ustrojowej zasada równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych wyklucza możliwość ustanowienia religii państwowej, nadania państwu charakteru wyznaniowego. Treścią zasady równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych na gruncie Konstytucji jest, jak podkreślił w jednym z wyroków Trybunał Konstytucyjny, przyjęcie zasady, aby „wszystkie kościoły i związki wyznaniowe posiadające wspólną cechę istotną były traktowane równo. Jednocześnie zasada ta zakłada odmienne traktowanie kościołów i związków wyznaniowych, które nie posiadają wspólnej cechy istotnej z punktu widzenia danej regulacji”²² [...]. Z takiego ujęcia wynika zakaz dyskryminacji i uprzywilejowania kościołów w sprawie, w której wszystkie posiadają określone przez prawo wymogi. Jednakże nie oznacza to, że nie są dopuszczalne konstytucyjnie pewne zróżnicowania statusu poszczególnych wyznań²³ [...]. Zróżnicowanie to wynika już chociażby z art. 25 ust. 4 stanowiącego, że stosunki między

²² Wyrok TK z dnia 2.4.2003 r. sygn. akt K 13/02, OTK ZU nr 4/A/2003, poz. 28.

²³ Por. S. Bożyk, *Konstytucyjna zasada równouprawnienia Kościołów i innych związków wyznaniowych* [w:] *Zasada równości w prawie*, (red.) H. Zięba-Załużka, M. Kijowski, Rzeszów 2004, s. 95.

Rzeczpospolitą a Kościołem katolickim określają nie tylko ustawy, ale także umowa międzynarodowa ze Stolicą Apostolską. W tym kontekście Trybunał pragnie podkreślić, co wskazuje się także zgodnie w doktrynie, że zasady równouprawnienia instytucjonalnego nie można pojmować jako zasady tworzącej ekspektatywę uzyskania równości faktycznej²⁴.

Jak zauważył trybunał Konstytucyjny, przepisy art. 25 ust. 2 i 3 Konstytucji wyraźnie wskazują, że:

Spośród znanych współcześnie dwóch generalnych modeli, dotyczących relacji między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi, a mianowicie systemu powiązania państwa oraz systemu rozdzielności państwa oraz kościołów i związków wyznaniowych – Konstytucja z 1997 r. wybrała rozwiązanie mieszczące się w ramach modelu drugiego. [...] Art. 25 ust. 2 Konstytucji, skierowany do wszystkich władz publicznych RP, stanowi, że „Władze publiczne w Rzeczypospolitej Polskiej zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych i filozoficznych, zapewniając swobodę ich wyrażania w życiu publicznym”.

Natomiast cechą charakterystyczną tzw. systemu powiązań państwa z kościołami lub związkami wyznaniowymi jest wyznaniowy charakter państwa. Państwo opowiada się, w ramach takiego modelu, za określoną religią, która uzyskuje pozycję uprzywilejowaną w stosunku do pozostałych religii. Wyznanie obywateli jest sprawą publiczną, następuje przesycenie działalności państwa treściami religijnymi. Elementy systemu powiązań dostrzec można także w niektórych takich europejskich krajach demokratycznych, w których konstytucyjnie wprowadzono na przykład religię

²⁴ Wyrok TK z dnia 2.12.2009 r. sygn. akt U 10/07, OTK ZU 11A/2009, poz. 163.

państwową (Norwegia), religię dominującą (religia prawosławna w Grecji) lub religię narodową (w Danii Kościół ewangelicko-luterański jest kościołem narodowym), a także w takich, w których piastowanie określonych wysokich stanowisk państwowych należy do wyznawców religii państwowej (monarchowie w Wielkiej Brytanii, Norwegii lub Danii). Religia jest w takim systemie z reguły przedmiotem obowiązkowym we wszystkich szkołach publicznych [...]. Trybunał prawnie zaznaczył, że rozwiązania konstytucyjne w ramach modelu rozdziału państwa oraz kościołów i innych związków wyznaniowych są zróżnicowane w różnych państwach. Wszelkie rozwiązania prawne mieszczące się w ramach takiego, szeroko rozumianego, modelu można nadal kwalifikować jako rozwiązania funkcjonujące w ramach szeroko pojętego państwa świeckiego. Jednak w drugiej połowie XX wieku nie akcentuje się już „antywyznaniowości” państwa świeckiego, będącej pierwotną cechą tego państwa, lecz neutralność religijną, światopoglądową państwa świeckiego. W nielicznych konstytucjach znajdujemy współcześnie pojęcie „państwa świeckiego” na określenie relacji między państwem a kościołami (związkami wyznaniowymi); figuruje ono w konstytucji Francji z 1958 r., także w konstytucjach Rosji i Albanii. W innych konstytucjach znajdują się natomiast określenia akcentujące z reguły zakaz istnienia kościoła państwowego, wyznania państwowego czy religii państwowej (Niemcy, Hiszpania, Litwa). W literaturze znaleźć można zarówno szeroko rozumiane pojęcie świeckości państwa [...], jak i wąskie rozumienia państwa świeckiego, będące kwalifikowaną postacią systemu rozdziału państwa i kościołów, przy jednoczesnej konstytucjonalizacji państwa świeckiego²⁵ [...].

Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego, określenie, w odniesieniu do państw demokratycznych, jakiegoś rozwiązania prawnego, bądź rozwiązań prawnych, za

²⁵ Por. J. Szymanek, *Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji RP*, s. 37.

pomocą pojęcia „państwa świeckiego” – nie jest współcześnie niezbędne, a niekiedy może nawet być mylące. Istotne jest to, czy treści normatywne wprowadzonych do Konstytucji pojęć, określających relację między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi, chronią niezależność kościołów i związków wyznaniowych, ich wzajemną autonomię, w stopniu wystarczającym, aby respektować standardy wolności sumienia i wyznania jednostki oraz swobodne funkcjonowanie instytucji religijnych, umożliwiających indywidualne przejawianie się wolności sumienia i wyznania, a także przejawy publiczne tej wolności w różnych sferach, między innymi, w sferze nauczania religii, ale w sposób niegodzący w wolność sumienia i wyznania wyznawców innej religii oraz uwzględniający tych, którzy nie wyznają żadnej religii. Regulacja konstytucyjna (i w ogóle prawna), dotycząca relacji między państwem a kościołem i innymi związkami wyznaniowymi, będzie więc zgodna ze standardami demokratycznymi, przede wszystkim wówczas, gdy będzie zgodna z fundamentalną zasadą pluralizmu idei, poglądów i działań w społeczeństwie demokratycznym²⁶.

W toku dalszych rozważań wyrażonych w uzasadnieniu do powołanego wyżej wyroku Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że:

Przyjęte w art. 25 ust. 2 Konstytucji [...] rozwiązanie, zgodnie z którym władze publiczne w RP zachowują bezstronność w sprawach przekonań religijnych, światopoglądowych, w kontekście analizowanego wyżej ust. 1 tego artykułu oraz w kontekście ust. 3 tego artykułu, stanowiącego, że stosunki między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi są kształtowane na zasadach poszanowania ich autonomii oraz wzajemnej niezależności w swoim

²⁶ Wyrok TK z dnia 2.12.2009 r. sygn. akt U 10/07, OTK ZU 11A/2009, poz. 163.

zakresie – mieści się w ramach ogólnie pojmowanego modelu rozdzielania państwa oraz kościołów i innych związków wyznaniowych. Rozwiązanie to jest zgodne z koncepcją neutralności światopoglądowej państwa, przyjaznego wobec kościołów i współpracującego z nimi, zapewniającego każdemu wolność sumienia i religii, co wszakże nie może oznaczać, że działania państwa winny zmierzać do zapewnienia faktycznej równości instytucjonalnej kościołów, związków wyznaniowych i wszystkich religii. Gdyby tak było, to w sytuacji istnienia kościołów i religii o bardzo zróżnicowanym poparciu społecznym (w szczególności liczby wyznawców), rodziłoby to nieuchronną ingerencję państwa (władz publicznych), mającą na celu osiągnięcie faktycznej równości między kościołami i religiami, co byłoby w rezultacie sprzeczne z zasadą bezstronności państwa oraz poszanowania autonomii i wzajemnej niezależności państwa, kościołów i innych związków wyznaniowych.

Bezstronność władz publicznych w Rzeczypospolitej Polskiej, o której mowa w art. 25 ust. 2, w kontekście autonomii i wzajemnej niezależności, o której mowa w art. 25 ust. 3, oraz równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych (art. 25 ust. 1), nie może więc – zdaniem Trybunału – oznaczać faktycznej równości instytucjonalnej między kościołem rzymskokatolickim, dominującym w społeczeństwie polskim pod względem liczby wyznawców, a innymi kościołami i związkami wyznaniowymi. Nie może zarazem oznaczać takich działań państwa (władz publicznych), które aprobowałyby pozycję dominującą jednego kościoła przy dyskryminacji innych kościołów lub wyznań. Akceptacja przez państwo istniejącego status quo w zakresie struktury wyznaniowej społeczeństwa nie może więc prowadzić do zwiększania pozycji dominującej kościoła w wyniku działań samego państwa (władzy publicznej). Bezstronność władz publicznych w sprawach przekonań religijnych (światopoglądowych i filozoficznych), o których mowa w art. 25 ust. 2 Konstytucji,

oznacza natomiast, że dopuszczalna jest zmiana istniejącego status quo w sferze struktury wyznaniowej, jednakże bez ingerencji państwa, w sposób „naturalny”, w wyniku ewolucji struktury świadomości społecznej, przy istniejącej swobodzie przekonań religijnych czy światopoglądowych i swobodzie wyboru dokonywanego przez każdą jednostkę. Na władzach publicznych, w myśl art. 25 ust. 2 Konstytucji, spoczywa obowiązek zapewnienia każdemu swobody przekonań i swobody ich wyrażania w życiu publicznym, a także związanej z tym swobody podejmowania odpowiednich decyzji. Bezstronność władz publicznych oraz respektowanie równouprawnienia kościołów i związków wyznaniowych przez władze publiczne wiąże się więc ściśle, co Trybunał podkreśla, z respektowaniem wolności przekonań religijnych i światopoglądowych oraz wolności ich wyrażania w życiu publicznym²⁷.

Analiza wypowiedzi Trybunału Konstytucyjnego prowadzi do wniosku, że w przekonaniu Trybunału Konstytucyjnego wykładnia systemowa wewnętrzna stanowi właściwą metodę wykładni w odniesieniu do przepisów Konstytucji normujących problematykę wolności sumienia i wyznania. Trybunał stwierdził mianowicie, że:

Interpretacja treści normatywnych art. 25 ust. 1 i 2 Konstytucji winna być więc dokonywana w ścisłym związku z art. 53 ust. 1 Konstytucji, w którym mowa o zapewnieniu każdemu (przez władze publiczne) wolności religii (i wolności sumienia) oraz w związku z art. 53 ust. 2 Konstytucji. Ten ostatni przepis Konstytucji stanowi, że: „Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie, lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie

²⁷ Tamże.

i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują”.

Art. 53 ust. 2 Konstytucji wyraża sfery wolności religijnej: wyznawanie religii, przyjmowanie religii według własnego wyboru oraz jej uzewnętrznianie, posiadanie świątyń i innych miejsc kultu, korzystanie z pomocy religijnej; a także określa prawa każdego wynikające z wolności religijnej: uprawianie kultu, modlitwa, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie, nauczanie. Wymienione wyżej prawa każdego, wynikające z wolności religii, mogą być uzewnętrzniane indywidualnie lub zbiorowo, publicznie lub prywatnie, a władze publiczne RP, zgodnie z art. 25 ust. 2 w związku z art. 53 ust. 1 Konstytucji, winny te prawa zapewnić każdemu na zasadzie dobrowolności. Dotyczy to także prawa do nauczania religii i prawa do korzystania z nauki religii²⁸.

W odniesieniu do dokonanej analizy Trybunał Konstytucyjny podkreślił, że:

Na gruncie Konstytucji, a zwłaszcza art. 25 ust. 2 oraz art. 53 ust. 1 i 2 – bezstronność działania władz publicznych w sprawach przekonań religijnych polega w szczególności na zapewnieniu każdemu korzystania z wszystkich praw wynikających z wolności religijnej, a także na zapewnieniu kościołom i związkom wyznaniowym posiadania świątyń i innych miejsc kultu. Powyższe przesłanki są zarazem koniecznymi warunkami równouprawnienia kościołów i innych związków wyznaniowych.

Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego, art. 53 ust. 2 Konstytucji wyraża nie tylko sfery wolności religijnej, wynikające z tej wolności prawa człowieka oraz uprawnień kościołów i związków wyznaniowych. Wyraża

²⁸ Tamże.

także funkcje, kierunki działalności kościołów i związków wyznaniowych.

W świetle art. 25 ust. 1 i 2 Konstytucji oraz art. 53 ust. 1 i 2 Konstytucji władze publiczne działają bezstronnie, a kościoły i związki wyznaniowe są równouprawnione, jeśli każdy może korzystać z praw wynikających z wolności religijnej, a kościoły i związki wyznaniowe mogą wypełniać swe funkcje wynikające z wolności religii i korzystać z uprawnień koniecznych dla realizacji tych funkcji, przy czym funkcje te realizują, zapewniając w sposób równoprawny, każdemu z wyznawców różnych religii i wyznań, prawa będące konsekwencją wolności religii, o których mowa w art. 53 ust. 2 i 3 Konstytucji.

Trybunał zwraca również uwagę, że równouprawnienie kościołów i związków wyznaniowych, o którym mowa w art. 25 ust. 1 Konstytucji, należy interpretować w kontekście przepisów ust. 4 i 5 tegoż artykułu.

Równoprawny z innymi kościołami i związkami wyznaniowymi status prawno-konstytucyjny kościoła rzymskokatolickiego należy interpretować w świetle przepisu art. 25 ust. 4 Konstytucji, stanowiącego swoistą *lex specialis* wobec pozostałych przepisów art. 25 Konstytucji, a zwłaszcza wobec art. 25 ust. 1 Konstytucji. Art. 25 ust. 4 Konstytucji odsyła bowiem również do umowy międzynarodowej zawartej między Rzeczpospolitą Polską a Stolicą Apostolską (konkordatu), określającej stosunki między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem katolickim. W ten sposób, przepisy ratyfikowanego konkordatu stały się nie tylko częścią porządku prawnego Rzeczypospolitej Polskiej, o wyższej mocy obowiązywania niż przepisy ustawowe, ale zostały, na mocy art. 25 ust. 4 Konstytucji, faktycznie inkorporowane do materii konstytucyjnej.

Nie ulega wątpliwości, że art. 25 ust. 4 Konstytucji oraz konkordat określają szczególną pozycję instytucjonalną Kościoła katolickiego w systemie prawnym RP, odzwierciedlającą jego dominującą pozycję w strukturze

wyznaniowej RP. Trybunał pragnie jednak podkreślić, że ta szczególna pozycja instytucjonalna nie może w żaden sposób dotyczyć równych praw każdego, wynikających z wolności wszystkich religii i wyznań.

W świetle art. 25 ust. 1 i 2 w związku z art. 53 ust. 2 i 3, a w konsekwencji, także w związku art. 48 ust. 1, do którego odsyła art. 53 ust. 3 Konstytucji – w zakresie zapewnienia praw wynikających z wolności religii, określonych w art. 53 ust. 2 i 3 Konstytucji, kościoły i związki wyznaniowe są równouprawnione, a władze publiczne winny zachować bezstronność określoną w art. 25 ust. 2 Konstytucji. Szczególna pozycja instytucjonalna Kościoła katolickiego, wynikająca z art. 25 ust. 4 Konstytucji i z Konkordatu, ma więc, w świetle art. 25 ust. 1 i 2 w związku z art. 53 ust. 2 i 3 Konstytucji, swoje ograniczenia, będące konsekwencją równych praw każdego, wynikających z wolności religii, w tym także równych praw, wynikających z wolności nauczania każdej religii. Art. 25 ust. 4 Konstytucji stanowi więc, na gruncie innych przepisów tego artykułu *lex specialis* o ograniczonym zakresie, skoro szczególna regulacja pozycji instytucjonalnej Kościoła Katolickiego jest ograniczona równoprawnością wyznawców wszystkich religii i wyznań, w zakresie praw wynikających z art. 53 Konstytucji, w szczególności z jego ust. 2 i 3²⁹.

W kolejnych orzeczeniach Trybunał Konstytucyjny również posłużył się metodą wykładni systemowej wewnętrznej oraz metodą wykładni systemowej zewnętrznej w odniesieniu do treści normatywnych wyrażonych w art. 53 Konstytucji. Jak argumentował Trybunał:

W polskim porządku konstytucyjnym gwarancję wolności religii (wyznania) przewiduje art. 53 Konstytucji [...]. Ustęp pierwszy tego przepisu stanowi: „Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii”. Jednakże

²⁹ Tamże.

materia konstytucyjna dotycząca wolności sumienia i wyznania składa się z dwu części: instytucjonalnej, dotyczącej zwłaszcza relacji między państwem a kościołami i innymi związkami wyznaniowymi, regulowanej przede wszystkim w art. 25 Konstytucji, a także części odnoszącej się do indywidualnych gwarancji wolności sumienia i wyznania, wynikających zwłaszcza z art. 53 Konstytucji. Art. 25 i art. 53 Konstytucji mają charakter komplementarny i winny być rozpatrywane jako pewna całość³⁰ [...]. W świetle Konstytucji wolność religii jest nie tylko wolnością jednostki o charakterze osobistym, lecz również zasadą ustrojową, co odpowiednio zwiększa wagę tej wolności [...]. Wysoką konstytucyjną rangę wolności religii potwierdza art. 233 ust. 1 Konstytucji, który stanowi, że wolności tej nie może ograniczać ustawa określająca zakres ograniczeń wolności i praw człowieka i obywatela w czasie stanu wojennego i wyjątkowego. W ustawodawstwie zwykłym konstytucyjną gwarancję wolności religii (wyznania) potwierdzają i konkretyzują ustawy kształtujące stosunki między państwem a kościołami i związkami wyznaniowymi (w odniesieniu do Kościoła katolickiego jest to również Konkordat między Stolicą Apostolską i Rzeczpospolitą Polską, Dz.U. z 1998 r. Nr 51, poz. 318), a także ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz.U. z 2005 r. Nr 231, poz. 1965, ze zm.)³¹.

[...] Konstytucyjne rozróżnienie wolności i praw człowieka i obywatela oznacza, że w przypadku wolności (czy też „praw wolnościowych”) ustawa zasadnicza kładzie nacisk na zakaz ingerencji władzy publicznej oraz osób trzecich w gwarantowaną sferę zachowań jednostki³² [...]. W orzecznictwie Trybunału podkreśla

³⁰ Zob. wyroki TK: z dnia 2.12.2009 r. sygn. akt U 10/07, OTK ZU 11A/2009, poz. 163 oraz z dnia 8.06.2011 r. sygn. akt K 3/09, OTK ZU nr 5/A/2011, poz. 39.

³¹ Aktualna wersja: ustawa z dnia 17.5.1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 1153 ze zm.).

³² Zob. K. Wojtyczek, *Granice ingerencji ustawodawczej w sferę praw człowieka w Konstytucji RP*, Kraków 1999, s. 24–28.

się, że konstytucyjne prawa wolnościowe zakładają nie tylko wolność od nieuzasadnionych nakazów i zakazów prawnych, ograniczających swobodę jednostki, oraz wolność od nieuzasadnionego stosowania środków przymusu fizycznego, ale również wolność od innych nieuprawnionych form ingerencji w sferę prawnie chronionych dóbr jednostki, w celu ograniczenia swobody kształtowania jej postępowania zgodnie z dokonany przez nią wyborem w określonej dziedzinie³³ [...].

Art. 53 jest jednym z najbardziej rozbudowanych przepisów Konstytucji, jeżeli chodzi o gwarancyjny charakter wolności i praw jednostki [...] ustęp drugi tego przepisu stanowi, że wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz uzewnętrzniania indywidualnie, lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. W myśl tego przepisu, wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują. Zarazem przewidziane w art. 53 ust. 2 Konstytucji określenie elementów wolności religii ma charakter ogólny – pełni rolę egzemplifikacyjną. Ze sformułowania art. 53 ust. 2 Konstytucji nie można wyciągać wniosków o wykluczeniu możliwości korzystania z wolności religii w jeszcze inny sposób³⁴.

W toku dalszych rozważań, ukierunkowanych na zidentyfikowanie treści normatywnych zakodowanych w art. 53 Konstytucji, Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że:

³³ Zob. wyrok TK z dnia 7.2.2006 r. sygn. akt SK 45/04, OTK ZU nr 2/A/2006, poz. 15.

³⁴ Wyrok TK z dnia 10.12.2014 r. sygn. akt K 52/13, OTK ZU 11A/2014, poz. 118.

Z art. 53 ust. 1 i 2 Konstytucji wynika zakaz podejmowania działań, w tym natury prawnej, które w sposób nieuprawniony ingerowałyby (utrudniałyby) w wyznawanie określonej religii. Poszanowanie wolności wyrażania przekonań religijnych jest niezbędne do efektywnego zagwarantowania wolności religii. [...] Przewidziana w art. 53 ust. 1 i 2 Konstytucji gwarancja wolności religii obejmuje dokonywanie wszelkich czynności (praktyk, obrzędów, rytuałów), które mają charakter religijny. Konstytucyjna ochrona obejmuje również czynności religijne dalekie od zachowań konwencjonalnych, dominujących w danym państwie, w tym czynności niepopularne z punktu widzenia społecznej większości [...]. Ze względu na gwarancje przewidziane w art. 25 i art. 53 Konstytucji, władze publiczne nie powinny oceniać zasadności przekonań religijnych ani sposobów, za pomocą których są one wyrażane. Zarazem wolność religii nie ma charakteru absolutnego. Może podlegać ograniczeniom na zasadach określonych w art. 53 ust. 5 Konstytucji.

Z uwagi na powyższe Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że w polskim porządku konstytucyjnym ubój zwierząt według szczególnych metod, które wymagane są przez obrzędy religijne w celu uzyskania dozwolonego pożywienia, podlega ochronie w ramach wolności religii gwarantowanej przez art. 53 ust. 1 i 2 Konstytucji. [...]

Treść i znaczenie wolności religii, a także jej ścisły związek z przyrodzoną i niezbywalną godnością człowieka, determinują sposób uregulowania dozwolonych ograniczeń uzewnętrzniania tej wolności. Art. 53 ust. 5 Konstytucji stanowi, że wolność uzewnętrzniania religii może być ograniczona jedynie w drodze ustawy i tylko wtedy, gdy jest to konieczne do ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób.

Art. 53 ust. 5 Konstytucji szczegółowo określa tzw. przesłanki formalne (ustawowy charakter) oraz

materialne (konieczność ochrony bezpieczeństwa państwa, porządku publicznego, zdrowia, moralności lub wolności i praw innych osób) dopuszczalności ograniczania wolności religii. Z konstrukcji normatywnej art. 53 ust. 5 Konstytucji wynika, że ewentualne ograniczenia dotyczyć mogą jedynie uzewnętrzniania religii. Ze względu na wysoką rangę wolności religii (wyznania) art. 53 ust. 5 Konstytucji stawia dalej idące wymagania niż art. 31 ust. 3 zdanie pierwsze Konstytucji, czego zdaje się nie dostrzegać wnioskodawca, który powołuje ogólne przesłanki ustanawiania ograniczeń w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw. Art. 53 ust. 5 w porównaniu z art. 31 ust. 3 zdaniem pierwszym Konstytucji nie przewiduje przesłanki materialnej w postaci „ochrony środowiska”³⁵.

Dokonując wykładni art. 53 ust. 5 Konstytucji, Trybunał Konstytucyjny posłużył się metodą wykładni systemowej zewnętrznej. Stwierdził mianowicie, że geneza i kształt klauzuli limitacyjnej w art. 53 ust. 5 Konstytucji są wyraźnie inspirowane art. 9 ust. 2 Konwencji³⁶, który to przepis stanowi, co następuje: „Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego, zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób”.

Zdaniem Trybunału Konstytucyjnego art. 9 ust. 2 Konwencji odzwierciedla intencję twórców Konwencji,

aby określenie przesłanek ingerencji w wolność uzewnętrzniania wyznania miało charakter szczególny, uwzględniający rangę i specyfikę gwarantowanej wolności, w celu zapewnienia jak najszerszych ram jej

³⁵ Tamże.

³⁶ Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.; dalej: Konwencja).

ureczywistniania³⁷ [...]. Tym samym klauzula limitacyjna w art. 9 ust. 2 Konwencji została sformułowana wężej niż w przypadku klauzul określających przesłanki ograniczenia innych wolności i praw chronionych konwencyjnie. Analogiczny cel przyświecał regulacji art. 53 ust. 5 Konstytucji. Wolą twórców Konstytucji było, aby w ujęciu wolności i praw jednostki zachować maksymalny związek ze sformułowaniami Konwencji³⁸ [...]. Podobnie sformułowanie ogólnej zasady proporcjonalności ograniczania konstytucyjnych wolności i praw w art. 31 ust. 3 zdaniu pierwszym Konstytucji pozostaje w bezpośrednim związku z przesłankami ewentualnych ograniczeń tych praw wskazanymi w art. 9 ust. 2 Konwencji. Zarazem ten stan rzeczy pozwala przyjąć, że w art. 53 ust. 5 Konstytucji ustrojodawca w sposób w pełni zamierzony i uzasadniony naturą chronionej wolności ustanowił zmodyfikowaną, szczególną formułę ewentualnych ograniczeń wolności religii³⁹.

Dokonując wykładni art. 53 ust. 1 Konstytucji, Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że zgodnie z tym przepisem „Każdemu zapewnia się wolność sumienia i religii”. Przypominając swoje wcześniejsze poglądy, Trybunał podkreślił, że uznaje, iż w art. 53 ust. 1 Konstytucji jest „mowa o zapewnieniu każdemu (przez władze publiczne) wolności religii (i wolności sumienia)”⁴⁰. Sferę wolności religijnej dookreśla art. 53 ust. 2 Konstytucji, w myśl którego:

Wolność religii obejmuje wolność wyznawania lub przyjmowania religii według własnego wyboru oraz

³⁷ Por. W. Sobczak, *Wolność myśli, sumienia i religii. Poszukiwanie standardu europejskiego*, Warszawa 2013, s. 285–287.

³⁸ L. Garlicki, *Przesłanki ograniczania konstytucyjnych praw i wolności (na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego)*, „Państwo i Prawo” 2001, z. 10, s. 6.

³⁹ Wyrok TK z dnia 10.12.2014 r. sygn. akt K 52/13, OTK ZU 11A/2014, poz. 118.

⁴⁰ Wyrok TK z dnia 2.12.2009 r. sygn. akt U 10/07, OTK ZU 11A/2009, poz. 163.

uzewnętrzniania indywidualnie, lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swojej religii przez uprawianie kultu, modlitwę, uczestniczenie w obrzędach, praktykowanie i nauczanie. Wolność religii obejmuje także posiadanie świątyń i innych miejsc kultu w zależności od potrzeb ludzi wierzących oraz prawo osób do korzystania z pomocy religijnej tam, gdzie się znajdują. W orzecznictwie TK przyjmuje się ponadto, że ze sformułowania art. 53 ust. 2 Konstytucji nie można wyciągać wniosków o wykluczeniu możliwości korzystania z wolności religii w jeszcze inny sposób⁴¹.

Jak trafnie zauważył Trybunał Konstytucyjny:

Ustrojodawca nie dookreślił jednak w analogiczny sposób wolności sumienia, o której mowa w art. 53 ust. 1 Konstytucji. W doktrynie przyjmuje się, że wolność sumienia „oznacza autonomię jednostki w sferze poglądów filozoficznych, aksjologicznych, moralnych, a także politycznych i religijnych umożliwiających jej określenie własnej tożsamości intelektualnej”⁴² [...]. Innymi słowy, wolność sumienia oznacza możliwość przyjmowania dowolnego światopoglądu, w tym religijnego, a co za tym idzie, także określonego systemu wartości⁴³ [...]. Wolność religii jest zatem co do zasady postrzegana jako jeden z przejawów wolności sumienia. Wolność sumienia nie jest w tym rozumieniu pojęciem przeciwstawnym, ale zdecydowanie szerszym, obejmującym oprócz wolności religii także swobodę przyjęcia każdego innego światopoglądu. W doktrynie⁴⁴ prezentowane jest także stanowisko ograniczające wolność sumienia

⁴¹ Wyrok TK z dnia 10.12.2014 r. sygn. akt K 52/13, OTK ZU nr 11/A/2014, poz. 118.

⁴² B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2009, s. 271.

⁴³ Por. P. Sarnecki, *Komentarz do art. 53 Konstytucji [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, (red.) L. Garlicki, t. 3, Warszawa 2003, s. 3.

⁴⁴ W. Skrzydło, *Komentarz do art. 53 Konstytucji RP*, Lex.

do możliwości przyjęcia innego światopoglądu niż religijny⁴⁵.

Dokonując rekonstrukcji normatywnej treści art. 53 ust. 1 Konstytucji, Trybunał Konstytucyjny zwrócił uwagę na zastąpienie przez polskiego ustrojodawcę tradycyjnej formuły „wolności sumienia i wyznania” formułą „wolności sumienia i religii”. W kontekście rozpatrywanej sprawy, w której problem konstytucyjny dotyczył wolności sumienia, Trybunał Konstytucyjny uznał, że jest zwolniony z obowiązku analizowania, czy postanowienie zawarte w art. 53 ust. 1 Konstytucji jest treściowo tożsame z przyjętym w ustawie z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej⁴⁶ oraz aktach prawa międzynarodowego. Zwrócił jednak uwagę, że:

Według niektórych autorów – wobec zastąpienia „wolności wyznania” „wolnością religii” – zostaje rozszerzona pojemność pierwszej z wolności wymienionych w art. 53 ust. 1 Konstytucji. „Wolność sumienia” musi bowiem udźwignąć swobodę niewyznawania żadnej religii, która to swoboda – co do czego nie ma sporu – jest gwarantowana na tym samym poziomie co wolność kultuwowania dowolnej wiary. Korzystając z wolności sumienia, można „realizować zarówno «wolność do religii» w rozumieniu konstytucyjnym, jak i «wolność od religii»”⁴⁷ [...]. Wynika stąd, że pojęcie sumienia w Konstytucji w istocie odrywa się od religii. Nakazy sumienia mogą wynikać bowiem z różnych systemów wartości. Bliższa analiza zagadnienia zdecydowanie potwierdza to spostrzeżenie⁴⁸.

⁴⁵ Wyrok TK z dnia 6.10.2015 r. sygn. akt SK 54/13, OTK ZU 9A/2015, poz. 142.

⁴⁶ Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1921 r. Nr 44, poz. 267, ze zm.).

⁴⁷ P. Winczorek, *Wolność wyznaniowa*, „Państwo i Prawo” 2015, z. 4, s. 7.

⁴⁸ Wyrok TK z dnia 7.10.2015 r. sygn. akt K 12/14, OTK ZU 9A/2015, poz. 143.

Podsumowanie

Wykładnia art. 53 Konstytucji przez Trybunał Konstytucyjny była dokonywana kilkakrotnie w kontekście zawisłych przed Trybunałem spraw. W uzasadnieniach wyroków wydanych w związku z rozpoznaniem spraw dotyczących kwestii wolności sumienia i religii Trybunał Konstytucyjny zaprezentował wnikliwą i rozbudowaną argumentację. Zrekonstruował treści normatywne art. 53 Konstytucji, stosując (poza dyrektywą wykładni językowej) dyrektywę wykładni systemowej, z uwzględnieniem systematyki wewnętrznej oraz systematyki zewnętrznej (*argumentum a rubrica*)⁴⁹. W ramach wykładni systemowej wewnętrznej Trybunał Konstytucyjny uwzględnił wiele przepisów konstytucyjnych dotyczących bezpośrednio lub pośrednio problematyki wolności sumienia i religii (wyznania). W ramach wykładni systemowej zewnętrznej Trybunał Konstytucyjny uwzględnił akty normatywne prawa międzynarodowego, a także przepisy ustawowe.

Bibliografia

Akty normatywne:

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r.

(Dz.U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 ze zm.).

Ustawa z dnia 17 marca 1921 r. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1921 r. Nr 44, poz. 267, ze zm.).

Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.).

Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (t.j. Dz.U. z 2017 r. poz. 1153 ze zm.).

⁴⁹ Zob. L. Morawski, *Zasady wykładni prawa*, Toruń 2010, s. 152–153.

Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego:

- Wyrok TK z dnia 15.10.2002 r., sygn. akt SK 6/02, OTK ZU nr 5/A/2002, poz. 65.
- Wyrok TK z dnia 5.3.2003 r., sygn. akt K 7/01, OTK ZU nr 3/A/2003, poz. 19.
- Wyrok TK z dnia 2.4.2003 r., sygn. akt K 13/02, OTK ZU nr 4/A/2003, poz. 28.
- Wyrok TK z dnia 7.2.2006 r., sygn. akt SK 45/04, OTK ZU nr 2/A/2006, poz. 15.
- Wyrok TK z dnia 30.9.2008 r., sygn. akt K 44/07, OTK ZU nr 7/A/2008, poz. 126.
- Wyrok TK z dnia 9.7.2009 r., sygn. akt SK 48/05, OTK ZU nr 7/A/2009, poz. 108.
- Wyrok TK z dnia 2.12.2009 r., sygn. akt U 10/07, OTK ZU nr 11A/2009, poz. 163.
- Wyrok TK z dnia 8.6.2011 r., sygn. akt K 3/09, OTK ZU nr 5/A/2011, poz. 39.
- Wyrok TK z dnia 10.12.2014 r., sygn. akt K 52/13, OTK ZU nr 11/A/2014, poz. 118.
- Wyrok TK z dnia 6.10.2015 r., sygn. akt SK 54/13, OTK ZU nr 9A/2015, poz. 142.
- Wyrok TK z dnia 7.10.2015 r., sygn. akt K 12/14, OTK ZU nr 9A/2015, poz. 143.

Literatura:

- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2009.
- Bożyk S., *Konstytucyjna zasada równouprawnienia Kościołów i innych związków wyznaniowych [w:] Zasada równości w prawie*, (red.) H. Zięba-Załucka, M. Kijowski, Rzeszów 2004.
- Garlicki L., *Przesłanki ograniczania konstytucyjnych praw i wolności (na tle orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego)*, „Państwo i Prawo” 2001, z. 10.
- Granat M., *Godność człowieka z art. 30 Konstytucji RP jako wartość i jako norma prawna*, „Państwo i Prawo” 2014, z. 8.

- Morawski L., *Zasady wykładni prawa*, Toruń 2010.
- Potrzeszcz J., *Godność człowieka w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2005, nr 1.
- Potrzeszcz J., *Idea prawa w orzecznictwie polskiego Trybunału Konstytucyjnego*, Lublin 2007.
- Sarnecki P., *Komentarz do art. 53 Konstytucji [w:] Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz, t. 3, (red.) L. Garlicki, Warszawa 2003, pkt 4.*
- Skrzydło W., *Komentarz do art. 53 Konstytucji RP*, Lex.
- Sobczak W., *Wolność myśli, sumienia i religii. Poszukiwanie standardu europejskiego*, Warszawa 2013.
- Szymanek J., *Konstytucyjna regulacja stosunków państwo–Kościół (ujęcie komparatystyczne)*, „Państwo i Prawo” 2000, z. 4.
- Szymanek J., *Wolność sumienia i wyznania w Konstytucji RP*, „Przegląd Sejmowy” 2006, nr 2.
- Winczorek P., *Wolność wyznaniowa*, „Państwo i Prawo” 2015, z. 4.
- Wojtyczek K., *Granice ingerencji ustawodawczej w sferę praw człowieka w Konstytucji RP*, Kraków 1999.

Ochrona wolności sumienia i wyznania w prawie francuskim. Przegląd orzecznictwa

Idea świeckiego państwa w wersji francuskiej

Ustawą z 9 grudnia 1905 r. o rozdziale Kościołów od państwa¹, obowiązującą ze zmianami do dziś, z wyjątkiem trzech departamentów: Dolny Ren, Górny Ren, Mozela oraz terytoriów zamorskich, wprowadzono we Francji system separacji. Model relacji uzyskał rozmaite nazewnictwo w literaturze przedmiotu: rozdział wrogi w wersji skrajnie liberalnej (w tym przypadku przykładem wariantu totalitarnego są rozwiązania sowieckie)², świeckości agresywnej³, rozdziale bezwzględnym⁴ czy też klasycznym modelu

¹ Loi du 9 décembre 1905 concernant la séparation des Eglises et de l'Etat; Journal Officiel du 11 décembre 1905, s. 7205. Polskie tłumaczenie tekstu pierwotnego zob. *Ustawa z 9 grudnia 1905 r. o rozdziale Kościołów od państwa (ogłoszona w Dzienniku Urzędowym z 11 grudnia 1905 r.)* [w:] *Francuska ustawa z 9 grudnia 1905 r. o rozdziale Kościołów od państwa z perspektywy stu lat*, (red.) M. Pietrzak, Warszawa 2007, s. 229–240. Teksty wszystkich francuskich ustaw (w tym kodeksów) przywołanych w niniejszym artykule dostępne są na stronie: <http://www.legifrance.gouv.fr> [dostęp: 25.08.2014 r.].

² J. Krukowski, *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005, s. 27.

³ K. Orzeszyna, *Podstawy relacji między państwem a Kościołami w konstytucjach państw członkowskich i traktatach Unii Europejskiej*, Lublin 2007, s. 99.

⁴ A. Czohara, *Francuski model rozdziału Kościoła od państwa po stu latach* [w:] *Francuska ustawa...*, s. 31.

europiejskim⁵. Zgodzić się trzeba ze stwierdzeniem M. Szewczyka, że „niezależnie od tego, jakie z określeń przyjęlibyśmy dla syntetycznego zdefiniowania rozdziału inkorporowanego ustawą z 1905 r., to był on, w szczególności jak na tamte czasy, rozwiązaniem radykalnym”⁶.

W niniejszym artykule zostaną omówione standardy ochrony wolności sumienia w prawie francuskim ze szczególnym uwzględnieniem orzecznictwa dotyczącego noszenia przez uczniów szkół publicznych symboli religijnych oraz zakaz zakrywania twarzy w przestrzeni publicznej, a także działalności stowarzyszeń kultu.

W polskiej literaturze przedmiotu dostrzeżono, że „prawodawca francuski zdaje się przyznawać prymat regule laickości kosztem zasad wolności sumienia i wyznania oraz neutralności państwa w sprawach światopoglądowych”⁷. W istocie to, o czym mowa powyżej, stanowi punkt odniesienia w kwestii ewentualnego wykorzystania rozwiązań francuskich w polskiej praktyce.

Konstytucjonalizacja zasady świeckości państwa

W momencie wejścia w życie ustawy z 1905 r. idea świeckiego państwa nie była wprost wpisana w ustawie zasadniczej. Dopiero w art. 1 Konstytucji IV Republiki Francuskiej z 27 października 1946 r. wprowadzono stosowny przepis: „Francja jest Republiką niepodzielną, świecką, demokratyczną i społeczną”⁸. Pierwotnie

⁵ M. Pietrzak, *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2010, s. 87 oraz J. Falski, *Wieloaspektowość zasady laickości we francuskim porządku konstytucyjnym* [w:] *Ustrój polityczny Francji współczesnej*, (red.) J. Szymanek, Warszawa 2013, s. 78.

⁶ M. Szewczyk, *Ewolucja republikańskiej laickości we Francji od czasu uchwalenia ustawy o rozdziale Kościołów od państwa z 9 grudnia 1905 r.*, „Przeгляд Prawa Konstytucyjnego” 2014, 5 (21), s. 75.

⁷ M. Szewczyk, *op. cit.*, s. 92.

⁸ *Konstytucja Republiki Francuskiej uchwalona przez Konstytucyjne Zgromadzenie Narodowe w dniu 29 września 1946 r. i zatwierdzona w drodze referendum 13 października 1946 r.* [w:] *Nowe konstytucje państw europejskich*, (red.) L. Gelberg, cz. 1, Warszawa 1949, s. 117. Oryginalny tekst Konstytucji z 1946 r. dostępny jest na stronie: <http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/francais/la-constitution/les-constitutions-de-la-france/constitution-de-1946-ive-republique.5109.html> [dostęp: 25.07.2023 r.].

idea świeckiego państwa oznaczała rozumienie świeckości jako neutralności państwa, mającej przyczynić się do zapewnienia wszystkim obywatelom możliwości postępowania zgodnie z wymaganiami własnego sumienia. Świeckość miała na celu stworzenie nowoczesnego społeczeństwa opartego na etosie republikańskiej formy rządów⁹. Do chwili obecnej nie zdefiniowano laickości, chociaż ma ona charakter zasady prawnoustrojowej (art. 1 Konstytucji V Republiki Francuskiej z 4 października 1958 r.¹⁰ potwierdza *expressis verbis* laicki charakter państwa¹¹).

Samo określenie państwa jako świeckiego bywa mylące. Wojciech Brzozowski słusznie zauważył, że w języku polskim słowo „laicki”, użyte przez ustrojodawcę we Francji, może odnosić się zarówno do „laickości”, jak i do „laicyzmu”¹². Termin „laicki” („świecki”) pozbawiony jest negatywnych konotacji ideologicznych, związanych z antyreligijnymi działaniami sekularyzacyjnymi, które utożsamia z kolei pojęcie „laicyzmu”¹³. Aktualnie obowiązująca Konstytucja z 1958 r. oraz inne regulacje prawne tworzą tzw. blok konstytucyjny odnoszący się do świeckości państwa. Sama idea świeckiego państwa skupia się na zagwarantowaniu wolności sumienia i wyznania, a także równości bez względu na wyznawaną religię¹⁴.

Zgodzić się trzeba ze stwierdzeniem, że o ostatecznym kształcie francuskiego modelu świadczą w przeważającej mierze postanowienia szczegółowe zawarte w aktach prawnych niższego rzędu oraz praktyka sądowa i administracyjna. Zasada świeckości bywa

⁹ Szerzej na temat prac konstytucyjnych w przedmiocie normatywizacji zasady świeckości: K. Orzeszyna, *Współczesne interpretacje francuskiej koncepcji państwa świeckiego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2003, t. XIII, z. 1, s. 222–223.

¹⁰ Początkowo zasada świeckości była zawarta w art. 2 ust. 1 ustawy zasadniczej z 1958 r. Jej przeniesienie do art. 1 nastąpiło na mocy ustawy konstytucyjnej nr 95–880 z 4 sierpnia 1995 r.

¹¹ *Konstytucja Republiki Francuskiej z 4 października 1958 r.*, przekł. W. Skrzydło [w:] *Konstytucje państw Unii Europejskiej*, (red.) W. Staśkiewicz, Warszawa 2011, s. 273.

¹² W. Brzozowski, *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP*, Warszawa 2011, s. 77.

¹³ *Słownik języka polskiego PWN*, (red. nauk.) M. Szymczak, t. 2 (L–P), Warszawa 1993, s. 6.

¹⁴ J. Falski, *Ewolucja republikańskiej...*, s. 55.

przy tym rozmaicie interpretowana, co w znacznej mierze wynika z lakoniczności określenia charakteru świeckości. Brak jest bowiem w aktualnie obowiązującej ustawie zasadniczej (podobnie jak w Konstytucji z 1946 r.) przepisu wyznaniowego, który normowałby problematykę konfesyjną w sposób kompleksowy. W konsekwencji przez jednych świeckość państwa jest uważana za element systemu rozdziału, zdaniem drugich to system rozdziału jest cechą państwa świeckiego, a także terminów tych można używać w zasadzie zamiennie¹⁵.

Konsekwentnie trzeba przyjąć, że państwo może mieć charakter świecki także wtedy (i tak dzieje się najczęściej w praktyce), kiedy elementy składające się na system separacji zostaną enumeratywnie wymienione w tekście ustawy zasadniczej, bez jednoznacznego sformułowania dyrektywy podstawowej (vide art. 25 Konstytucji RP z 1997 r.)¹⁶. Reasumując: zasada świeckości państwa zawarta *expressis verbis* w ustawach zasadniczych IV i V Republiki Francuskiej podlega nieustającej ewolucji, co prowadzi do radykalizacji lub łagodzenia istotnych jej elementów. Zatem idea świeckiego państwa stanowi dyrektywę postępowania dla władzy państwowej i sądowej. O jej ostatecznym kształcie decyduje wola polityczna oraz aktualne uwarunkowania społeczne.

Nakaz neutralności religijnej w szkołach publicznych

Należy wziąć pod rozwagę, że konflikt pomiędzy dwiema fundamentalnymi zasadami konstytucyjnymi, wolnością sumienia i wyznania oraz świeckością państwa, jest aktualnie zarządzany przez władze państwowe. Dane szacunkowe wskazują, że liczba wyznawców islamu to ok. 5 mln¹⁷. Czyni to wyznawców tej religii główną mniejszością religijną (7,5% ogółu społeczeństwa)¹⁸

¹⁵ W. Brzozowski, *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP*, Warszawa 2011, s. 75.

¹⁶ M. Szewczyk, *op. cit.*, s. 82.

¹⁷ M. Madej, Z. Pasek, *Kulturowe i prawne aspekty kontrowersji wokół chusty muzułmańskiej we Francji*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2012, t. 15, s. 196.

¹⁸ Według oficjalnych danych we Francji mieszka 6 mln muzułmanów (przy 70 mln populacji), a według niektórych opinii może ich tam przebywać

w większości katolickiej (60%). Biorąc pod uwagę różnice religijne i kulturowe oraz izolację środowisk muzułmańskich stwierdzić trzeba, że państwo podejmuje działania na rzecz szerokiej integracji społecznej, co wynika pośrednio z oczekiwań francuskiego społeczeństwa uznającego, że muzułmanie stanowią zagrożenie (68% Francuzów jest tego zdania)¹⁹.

Kwestia pogodzenia zasady laickości z prawem do uzewnętrznienia swoich przekonań religijnych najbardziej zauważalna stała się w publicznych placówkach nauczania pod koniec lat 80. ubiegłego wieku. Wówczas Rada Stanu w opinii z 27 listopada 1989 r.²⁰ dokonała klarownego wyjaśnienia istoty świeckości państwa. *Conseil d'État* stwierdziła, że noszenie przez uczniów symboli, za pomocą których chcą okazać swoją przynależność religijną, nie jest co do zasady sprzeczne z zasadą laickości w płaszczyźnie, w której zakłada wolność wypowiedzi i uzewnętrzniania religii. Niemniej jednak noszenie takich symboli, które bądź przez okoliczności ich używania, bądź przez ostentacyjny lub rewindykacyjny charakter uosabiają akt presji, prowokacji, prozelityzmu lub propagandy, stanowią atak na godność lub wolność ucznia czy innego członka edukacyjnej wspólnoty, narażają ich zdrowie lub bezpieczeństwo, przeszkadzają w rozwoju procesu edukacyjnego i wychowawczej roli nauczycieli, w końcu stanowią zagrożenie porządku lub normalnego funkcjonowania publicznej placówki oświatowej – jest zakazane²¹.

Konieczność dokonywania indywidualnych ocen w konkretnych przypadkach, wynikająca z samej specyfiki zagadnienia, spowodowała w praktyce wiele konfliktowych sytuacji, w których ostatecznie rozstrzygać musiała Rada Stanu jako najwyższa

od 8 do 10 mln. Zob. M. Widy, *Życie codzienne w muzułmańskim Paryżu*, Warszawa 2005, s. 22.

¹⁹ M. Madej, Z. Pasek, *Kulturowe i prawne aspekty kontrowersji wokół chusty muzułmańskiej we Francji*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2012, t. 15, s. 215.

²⁰ Opinia Rady Stanu z 27 listopada 1989 r., nr 346893. Zob. Amiraux, V., Gaudreault-Desbiens, J.-F. (2016). *Libertés fondamentales et visibilité des signes religieux en France et au Québec: Entre logiques nationales et non nationales du droit? Recherches sociographiques*, 57(2-3), 351–378, <https://doi.org/10.7202/1038432ar>.

²¹ J. Falski, *Państwo laickie wobec problemu prezentowania symboli religijnych*, „Państwo i Prawo” 2006, z. 6, s. 76.

instancja francuskiego sądownictwa administracyjnego. To pokazuje, że wprowadzanie idei świeckości państwa napotyka problemy praktyczne związane z jej zastosowaniem. Szczególnie istotne są dwie sprawy, które trafiły do ETPC (*Dogru v. Francja* oraz *Kervanci v. Francja*)²² z uwagi na fakt, że dotyczyły noszenia symboli religijnych przed wprowadzeniem ustawowego zakazu we Francji.

Zatem w tych dwóch sprawach ETPC musiał dokonać oceny nieformalnego zakazu noszenia symboli religijnych przez uczennice w publicznej szkole francuskiej z art. 9 konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (dalej: Konwencja) poprzez pryzmat konstytucyjnej zasady świeckości państwa. Analiza tych dwóch wyroków pozwala na wyprowadzenie wielu interesujących wniosków. Przede wszystkim stany faktyczne w tych dwóch sprawach były podobne. Uczennice zostały w 1999 r. relegowane ze swoich szkół za powstrzymywanie się od aktywnego uczestnictwa w zajęciach wychowania fizycznego (nie zdejmowały chust nawet podczas tych lekcji).

W sprawie dotyczącej uczennicy *Dogru* pojawiła się kwestia zgodności postępowania władz państwowych eliminujących uczniów z uwagi na ich przynależność religijną z zasadą świeckości państwa. Ostatecznie władze francuskie na wszystkich etapach tej sprawy podkreślały, że niestosowanie się do zasad ubioru w szkole stwarza zagrożenie dla bezpieczeństwa publicznego. Skarżąca (*Dogru*) wykazywała, że relegowanie jej ze szkoły nie miało podstawy prawnej i nie było należycie umocowane jako potencjalne zagrożenie bezpieczeństwa państwa. Powstał zatem istotny problem doktrynalny: czy zasada świeckości państwa i jej ewentualne naruszenie może stanowić przesłankę konieczną do ograniczenia uzewnętrzniania wolności religijnej? ETPC nie mógł tego problemu rozstrzygnąć, gdyż dotyczył on sfery konstytucyjnej państwa francuskiego i dlatego zastosował koncepcję marginesu oceny. Trybunał, przyznając prymat francuskiej zasadzie

²² Wyrok ETPCz z 4 grudnia 2008 r. w sprawie *Dogru* przeciwko Francji, nr skargi 27058/05; Wyrok ETPCz z 4 grudnia 2008 r. w sprawie *Kervanci* przeciwko Francji, nr skargi 31645/04. Zob. J. Falski, *Wokół zakazu symboli religijnych we francuskiej szkole publicznej*, „Państwo i Prawo” 2011, z. 12, s. 44–48.

laickości, nie stwierdził naruszenia m.in. art. 9 Konwencji. W istocie problem zgodności z Konstytucją pozostał.

Trybunał w obu sprawach nie stwierdził naruszenia art. 9 Konwencji, uznając w szczególności, że wniosek władz krajowych, iż noszenie zasłony takiej jak chusta islamska było nie do pogodzenia z zajęciami wychowania fizycznego z uwagi na względy zdrowotne i bezpieczeństwa, nie był niezasadny. Trybunał przyjął, że nałożona kara była konsekwencją odmówienia przez skarżące przestrzegania zasad obowiązujących na terenie szkoły, o których zostały właściwie poinformowane – nie ich przekonań religijnych, jak twierdziły. Konsekwencją tych orzeczeń była konieczność normatywizacji omawianej problematyki.

W 2003 r. powołano w tym celu specjalną rządową komisję pod kierunkiem Bernarda Stasi. W wyniku jej prac uchwalono ustawę z 15 marca 2004 r. regulującą, w oparciu o zasadę laickości, noszenie symboli lub ubiorów uzewnętrzniających przynależność religijną w szkołach publicznych²³. W konsekwencji do Kodeksu edukacji (*Code de l'éducation*) wprowadzono art. 141–5–1, który stanowi, że w szkołach, gimnazjach i liceach publicznych noszenie symboli lub strojów, za pomocą których uczniowie w sposób ostentacyjny manifestują przynależność religijną, jest zabronione. Ponadto 18 maja 2004 r. został wydany okólnik Ministra Edukacji, Szkolnictwa Wyższego i Badań Naukowych²⁴, w którego treści sprecyzowano, że przez symbole i stroje, za pomocą których uczniowie ostentacyjnie manifestują przynależność religijną, należy rozumieć te, których noszenie doprowadza natychmiast do rozpoznania wyzwaney przez nich religii – takie jak islamska

²³ Loi n° 2004–228 du 15 mars 2004 encadrant, en application du principe de laïcité, le port de signes ou de tenues manifestant une appartenance religieuse dans les écoles, collèges et lycées publics; Journal Officiel du 17 mars 2004, s. 5190. Polskie tłumaczenie zob. *Ustawa z 15 marca 2004 r. dotycząca znaków religijnych w szkołach publicznych*, przekł. i oprac. M. Zawiślak, „Przeгляд Prawa Wyznaniowego” 2012, t. 4, s. 159–160.

²⁴ Circulaire du 18 mai 2004 relative à la mise en oeuvre de la loi n° 2004–228 du 15 mars 2004 encadrant, en application du principe de laïcité, le port de signes ou de tenues manifestant une appartenance religieuse dans les écoles, collèges et lycées publics; Journal Officiel du 22 mai 2004, s. 9033. Polskie tłumaczenie zob. Okólnik z 18 maja 2004 r. w sprawie wprowadzenia w życie ustawy z 15 marca 2004 r. dotyczącej znaków religijnych w szkołach.

chusta (niezależnie od jej nazwy), kippa lub krzyż, oczywiście nadmiernych rozmiarów, przy jednoczesnym stwierdzeniu, że prawo nie zabrania uczniom noszenia dyskretnych znaków religijnych. W literaturze wskazuje się, że pod pojęciem symboli dyskretnych można umieścić m.in. skromne krzyżyki, gwiazdy Dawida czy też muzułmańskie miniatury dłoni Fatimy²⁵.

Od samego początku rozróżnienie pomiędzy symbolami dyskretnymi oraz takimi, które ujawniają w sposób ostentacyjny przynależność religijną, było problematyczne. Co więcej, w przypadku, gdy dialog z uczniem nie przyniesie rezultatów, podjęcie decyzji o wydaleniu danej osoby z placówki edukacyjnej jest zależne od zbadania przez władze oświatowe razem z uczniem i jego rodzicami warunków dalszego wypełniania przez niego obowiązku szkolnego. Oczywiście jednym z powszechnie przyjętych rozwiązań jest kształcenie na odległość, co potęguje powstawanie gett muzułmańskich we Francji.

Rada Konstytucyjna w orzeczeniu z 19 listopada 2004 r.²⁶ stwierdziła, że zakaz noszenia symboli religijnych jest zgodny z konstytucją, ponieważ szanuje zasadę laickości państwa, którą należy rozumieć jako równość wszystkich wobec „wspólnych reguł”. Zatem świeckość państwa pozwala na zabronienie korzystania ze swych przekonań religijnych w celu budowania społeczeństwa pluralistycznego opartego na szacunku do ogólnych reguł republikańskich. W związku z tym ograniczenie manifestowania przynależności religijnej jest konieczne, aby zapewnić swobodę bycia obywatelem.

Dnia 30 czerwca 2009 r. Trybunał w Strasburgu uznał za niedopuszczalne, z powodu oczywistej bezzasadności (na podstawie art. 35 ust. 3 i 4 Konwencji), sześć skarg skierowanych przeciw Francji w sprawach kwestionujących zgodność z Konwencją relegowania uczniów z powodu noszenia przez nich symboli ujawniających w sposób ostentacyjny ich przynależność religijną

²⁵ A. Czohara, *op. cit.*, s. 35.

²⁶ Orzeczenie Rady Konstytucyjnej z 19 listopada 2004 r., nr 2004-505 DC; Journal Officiel du 24 novembre 2004, s. 19885.

(chusty lub turbanu sikhijskiego) na terenie placówek szkolnych²⁷. ETPCz skupił się na wykazaniu, że ingerencja w wolność sumienia i wyznania była usprawiedliwiona przesłanką konieczności jej wprowadzenia w społeczeństwie demokratycznym (art. 9 ust. 2 Konwencji). Trybunał zasadniczo powtórzył argumentację ze wspomnianych już, wcześniejszych wyroków w sprawach Dogru i Kervanci przeciwko Francji, mimo że stan faktyczny był zgoła odmienny, gdyż od 2004 r. wprowadzono ustawowy zakaz. To oznacza, że zasada świeckiego państwa chroni wartości republikańskie w sposób niezmienny i stały bez względu na to, czy ograniczenia innych wolności znajdują się w przepisach ustaw, czy też nie. Analizowane rozwiązanie francuskie jest jednym z przykładów pośredniego faworyzowania przez prawodawcę ateistów i agnostyków, którzy nie odczuwają potrzeby uzewnętrzniania swoich przekonań religijnych²⁸.

W kontekście ewentualnego przeniesienia rozwiązań francuskich na grunt polski warto podkreślić, że wprowadzenie zasady świeckości państwa do porządku konstytucyjnego w Polsce wiązałoby się z pokonaniem wielu barier. W pierwszej kolejności zasada świeckości musiałaby być interpretowana w kontekście obowiązujących zasad dotyczących relacji państwo–Kościoł wypracowanych przez sądy polskie i praktykę administracyjną. Ponadto, z tej generalnej zasady, co pokazuje przykład francuski, można wytwarzać bardzo pragmatyczne podejście do zmieniającej się rzeczywistości. I to ten aspekt trzeba brać pod uwagę w przyszłości. Argumentem na rzecz możliwości implementowania do prawa polskiego zasady świeckości państwa jest zwiększająca się imigracja nowych obywateli z krajów kulturowo odmiennych. Można więc prawne rozwiązania francuskie na poziomie konstytucyjnym oraz ustawowym wprowadzić także w Polsce, mając na celu, poprzez zasadę świeckości, ochronę tradycji konstytucyjnych oraz kulturowych. Ta zasada może stanowić skuteczne narzędzie

²⁷ Aktas przeciwko Francji, nr skargi 43563/08; Bayrak przeciwko Francji, nr skargi 143083/08; Gameleddyn przeciwko Francji, nr skargi 18527/08; Ghazal przeciwko Francji, nr skargi 29134/08; J. Singh przeciwko Francji, nr skargi 254/08; R. Singh przeciwko Francji, nr skargi 27561/08.

²⁸ M. Szewczyk, *op. cit.*, s. 87.

propagowania postaw obywatelskich w duchu poszanowania neutralności państwa. Jednak praktyka francuska pokazuje, że idea świeckiego państwa napotyka na opór społeczności muzułmańskiej i tworzy napięcia społeczne.

Ustawowy zakaz zakrycia twarzy

Kolejną odsłoną konfliktu prawnego pomiędzy zasadą świeckości Republiki Francuskiej a wolnością sumienia i wyznania stało się uchwalenie ustawy z 11 października 2010 r. o zakazie zakrywania twarzy w miejscach publicznych²⁹. Prawodawca francuski konsekwentnie wprowadził w życie zasadę otwartości obywatelskiej i pełnej integracji społecznej, jednak z treści art. 1 tego aktu normatywnego wyraźnie widać, że w praktyce zakaz został skierowany głównie wobec muzułmańskich kobiet zasłaniających twarze burkami. Naruszenie dyspozycji z art. 1 ustawy z 2010 r. skutkuje nałożeniem kary grzywny lub/i obowiązkiem ukończenia kursu obywatelskiego (art. 3). Z kolei za zmuszenie osoby do zakrycia twarzy grozi kara pozbawienia wolności do 1 roku i 30 tys. euro grzywny lub pozbawienie wolności do 2 lat i 60 tys. euro grzywny, gdy czyn zostaje popełniony przeciwko małoletniemu. Nietrudno się domyślić, że przepis karny wprowadzony na mocy tej ustawy ma na celu wdrożenie obywatelskiego sposobu myślenia w przypadku wyznawców islamu.

Conseil constitutionnel w orzeczeniu z 7 października 2010 r.³⁰ uznała zgodność z ustawą zasadniczą tej ustawy, odwołując się do postanowień Deklaracji praw człowieka i obywatela z 1789 r. (art. 4, 5 i 10) oraz preambuły do Konstytucji z 1946 r. stanowiącej o ustawowej gwarancji równych praw kobiet i mężczyzn we wszystkich dziedzinach. Szczególny nacisk Rada Konstytucyjna

²⁹ Loi n° 2010-1192 du 11 octobre 2010 interdisant la dissimulation du visage dans l'espace public (1); Journal Officiel n°0237 du 12 octobre 2010, s. 18344. Polskie tłumaczenie zob. *Francuska ustawa numer 2010-1192 z 11 października 2010 r. zakazująca zakrycia twarzy w miejscach publicznych*, przekł. M. Zawisłak, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2011, t. 3, s. 81-82.

³⁰ Orzeczenie Rady Konstytucyjnej z 7 października 2010 r., nr 2010-613 DC; Journal Officiel du 12 octobre 2010, s. 18345.

położyła na wskazanie swojej aprobaty dla niepisanego celu ustawy z 2010 r., jakim jest walka z naruszeniami praw kobiet zakrywających twarz do wolności i równości. Tym samym ochrona wolności sumienia i wyznania doznała ograniczenia poprzez uniemożliwienie swobodnego manifestowania przynależności religijnej w przestrzeni publicznej.

ETPCz, rozpatrując skargę francuskiej obywatelki wyznania muzułmańskiego, w wyroku z 1 lipca 2014 r. w sprawie S.A.S. przeciwko Francji³¹ uznał postanowienia przedmiotowej ustawy za zgodne m.in. z art. 9 Konwencji. Trybunał powołał się na relatywnie duży margines swobody w zakresie regulacji stosownych zagadnień w wewnętrznych porządkach prawnych – z uwagi na brak jednolitego standardu postępowania w tym względzie wśród państw będących stronami Konwencji. Takie stanowisko nie może dziwić, tym bardziej że świeckość w wersji francuskiej jest owocem tradycji zapoczątkowanej w czasach Rewolucji Francuskiej. Analizując kasus francuski, ETPCz przyjął, że penalizowane w ustawie z 11 października 2010 r. czyny stanowią naruszenie naczelnych wartości V Republiki Francuskiej, takich jak wolność, równość i braterstwo, które stanowią podstawę pokoju społecznego, jedności narodu, poszanowania godności osoby ludzkiej oraz równości kobiet i mężczyzn. ETPCz wyprowadził wniosek, że zasłanianie twarzy w przestrzeni publicznej jest niezgodne z elementarnymi wymaganiami „życia razem” w społeczeństwie francuskim. Przepisy ustawy z 2004 r. oraz z 2010 r. doprowadziły do naruszenia neutralności państwa w sprawach światopoglądowych, gdyż celem tych ustaw jest pośrednio promowanie postaw republikańskich. W przypadku konfliktu reguły laickości oraz wolności religijnej trudno jest wyobrazić sobie skonstruowanie takich rozwiązań, które nie będą skutkowały naruszeniem jakiegś z tych zasad. W praktyce, w konkretnych przypadkach ustawodawca musi *de facto* przyznawać prymat jednej z nich kosztem drugiej. Trzeba przede wszystkim pamiętać o:

³¹ Wyrok ETPCz z 1 lipca 2014 r. w sprawie S.A.S. przeciwko Francji, nr skargi 43835/11.

Faktycznym *ratio legis* implementacji omówionych przepisów, jakim były i są nadal problemy wiążące się z funkcjonowaniem w społeczeństwie francuskim znacznej części wyznawców islamu, niesprowadzające się bynajmniej wyłącznie do ubierania symbolicznych chust przez muzułmańskie kobiety czy zasłaniania twarzy. Przedmiotowe zmiany normatywne były próbą reakcji prawodawców na fakt, że pewna liczba osób mieszkających nad Sekwaną nie akceptuje i nie rozumie naczelných idei Republiki Francuskiej. Nie tylko dotyczących świeckości, ale także, chociażby pozycji kobiety w społeczeństwie³².

M. Szewczyk uważa, że „zakaz noszenia symboli religijnych przez uczniów szkół publicznych oraz zabronienie zakrywania twarzy w przestrzeni publicznej stanowią niezaprzeczalne przykłady radykalizacji rozumienia francuskiej zasady świeckości państwa względem modelu pierwotnego przyjętego w ustawie z 1905 r. o rozdziale Kościołów od państwa”³³.

W 2013 r. socjalistyczny rząd francuski zdecydował o wprowadzeniu tzw. karty sekularyzmu we wszystkich szkołach w kraju. Dokument zawiera piętnaście zasad i jego rolą ma być zapewnienie uczniom poszanowania wolności sumienia. W tekście karty, krytykowanej ze szczególnym nasileniem przez środowiska muzułmańskie, znajdują się m.in. potwierdzenie świeckiego charakteru Republiki Francuskiej (pkt 1 i 2), zakaz wyrażania poglądów politycznych i religijnych przez nauczycieli w czasie wykonywania obowiązków zawodowych (pkt 11), zasada świeckości lekcji szkolnych (pkt 12) czy wreszcie powtórzenie zakazów dotyczących symboli religijnych lub strojów noszonych przez uczniów (pkt 14). W praktyce znaczenie regulacji ustawy z 9 grudnia 1905 r. o rozdziale Kościołów od państwa ma coraz mniejszy wpływ na społeczeństwo francuskie z uwagi na liczne wyjątki przyjęte w innych aktach prawnych czy też zaakceptowane w praktyce sądowej i administracyjnej. Nadal ta ustawa stanowi

³² M. Szewczyk, *op. cit.*, s. 90.

³³ M. Szewczyk, *op. cit.*, s. 89.

serce systemu rozdziału Kościołów od państwa, ale jej stosowanie zależy od czynników politycznych bardziej niż prawnych.

Ochrona wolności religijnej

Rozdział Kościołów od państwa na mocy ustawy z 1905 r. nie spowodował zakazu działalności wspólnot religijnych ani też nie oznaczał zakazu manifestowania przynależności religijnej. Głównym skutkiem tej ustawy było zagwarantowanie poszanowania wolności wypowiedzi dla wszystkich, także dla osób wierzących. Pierwszą konsekwencją tego stanu rzeczy jest wolność samoorganizacji dla osób wierzących, które mogą wybrać formę organizacyjną swojej działalności religijnej, byleby tylko nie sprzeciwiała się porządkowi publicznemu. W praktyce wspólnoty religijne mogą być we Francji tworzone na podstawie ustawy z 1901 r. o stowarzyszeniach, na podstawie ustawy z 1905 r. jako stowarzyszenia kultu oraz jako kongregacje religijne, a także w formie stowarzyszeń diecezjalnych.

Artykuł 2 ustawy z 1 lipca 1901 r. o stowarzyszeniach brzmi: „stowarzyszenia osób mogą być tworzone swobodnie bez uprzedniego zezwolenia lub deklaracji, ale mają one zdolność prawną tylko wtedy, gdy przestrzegają postanowień artykułu 5”. W praktyce prawo o stowarzyszeniach nie jest stosowane do Kościołów, gdyż ich organizację regulują przepisy ustawy z 1905 r., na mocy których zagwarantowano wolność Kościołom do samoorganizacji zgodnie z ich tradycją, zwyczajami, tak aby zapewnić wolność manifestowania przynależności religijnej.

Wspólnoty religijne mogą tworzyć kongregacje religijne lub stowarzyszenia kultu. W pierwszym przypadku prawo nigdy nie zdefiniowało, czym są kongregacje religijne. Generalnie rzecz ujmując pod tą nazwą kryją się wspólnoty katolickie, takie jak zgromadzenia zakonne. Kongregacje nie podlegają m.in. podatkowi od spadków, co pozwala im otrzymywać darowizny i majątek, a tym samym gromadzić fundusze. W czasie Rewolucji Francuskiej dokonano konfiskaty majątku kościelnego, w tym zgromadzeń zakonnych. Prawo o stowarzyszeniach z 1901 r. stanowi,

że kongregacje muszą być upoważnione i że upoważnienie to może wynikać tylko z prawa, które określi warunki ich funkcjonowania.

Dekret z 16 sierpnia 1901 r. zawiera przepisy dotyczące kongregacji religijnych. Art. 1 tego dekretu stanowi wypełnienie dyspozycji przewidzianej w art. 5 ust. 2 ustawy z 1 lipca 1901 r. – deklarację założycielską składają ci, którzy w jakimkolwiek charakterze są odpowiedzialni za zarządzanie stowarzyszeniem. W ciągu miesiąca podaje się do wiadomości publicznej przez umieszczenie w dzienniku urzędowym wyciągu zawierającego datę deklaracji, tytuł i przedmiot stowarzyszenia oraz wskazanie jego siedziby statutowej. Ten sam dekret nie zawiera precyzyjnego określenia czym jest kongregacja religijna. Z kolei ustawa z 4 grudnia 1902 r. wprowadziła przestępstwo polegające na otworzeniu placówki kongregacji bez uprzedniej zgody państwa. Ustawa z 1905 r. nie zmodyfikowała statusu prawnego kongregacji religijnych, tym samym potwierdziła ich wyjątkową pozycję w systemie prawa francuskiego. Wspomnieć trzeba, że te przepisy pozwalają aktualnie na tworzenie nowych kongregacji o charakterze religijnym: m.in. dekret z 24 sierpnia 1995 r. dotyczący uznania prawnego kongregacji wspólnoty buddyjskiej Dashang Kagyu Ling oraz dekret z lipca 1996 r. dotyczący uznania prawnego kongregacji wspólnoty buddyjskiej Dachang Vajradhara Ling. Na podstawie tych przepisów doszło do zalegalizowania wielu wspólnot chrześcijańskich, np. wspólnoty zakonnej prawosławnej Zmartwychwstania, wspólnoty Armia Zbawienia³⁴.

Samo pojęcie kongregacji nie jest zdefiniowane bardziej szczegółowo niż pojęcie religii lub kultu, niemniej jednak orzecznictwo próbowało określić kryterium identyfikacji tych wspólnot bezpośrednio po wejściu w życie ustawy o stowarzyszeniach. W jednym z orzeczeń Rada Stanu (dalej: RS) stwierdza, że istnienie zgromadzenia może wynikać jedynie z szeregu okoliczności, których ocena należy do organu sądowego. Najpierw członkowie są związani trzema ślubami prawa kanonicznego: ubóstwa, czystości i posłuszeństwa, następnie żyją wspólnie, i ostatecznie podlegają władzy kościelnej oraz regule zatwierdzonej przez Kościół³⁵.

³⁴ C. Benelbaz, *Le principe de laïcité en droit public français*, Paris 2011, s. 368.

³⁵ CE, 14 listopada 1989 r., Dalloz 2002, nr 21.

Kongregacje mają swobodę ustanawiania własnych statutów, a zatem RS interweniuje jedynie w celu kontrolowania ich zgodności z porządkiem publicznym i prawem oraz w celu sprawdzenia, czy rzeczywiście dana grupa ma charakter kongregacji. Z drugiej strony dekret z 13 lutego 1790 r. zabrania składania ślubów wieczystych. W końcu kontrola RS dotyczy także wszelkiej zmiany statutów cywilnych, której nie można dokonać bez dekretu za zgodą Rady, podobnie jak rozwiązanie kongregacji, które może nastąpić za zgodą RS. „Kongregacje są z pewnością stowarzyszeniami, ale szczególnego rodzaju, ponieważ pochłaniają całą działalność swoich członków”³⁶. Według L. Duguit nie ma nic, co odróżniałoby kongregację od zwykłego stowarzyszenia. Ten sam autor stwierdza, że system kongregacji to jest bezpośrednie pogwałcenie zasad wolności zrzeszania się i że celem ustawodawcy z 1901 r. było zapewnienie wolności zrzeszania się w ogóle, niż poddanie pewnych stowarzyszeń kongregacji rygorystycznemu systemowi nadzoru³⁷. Z kolei Romieu stwierdza, że „duch prawa z 1901 roku jest tak szeroki na korzyść stowarzyszeń, jak i restrykcyjny w odniesieniu do kongregacji”. Formalne utrzymanie praw dotyczących kongregacji w prawie może być analizowane częściowo jako odstępstwo od zasady świeckości w zakresie, w jakim państwo uznaje religijną strukturę uprawnionych kongregacji. Aktualnie w zakresie działalności kongregacji zastosowanie znajdują przepisy ustawy z 1901 r. o stowarzyszeniach oraz przepisy dekretu z 16 sierpnia 1901 r. dotyczące wprowadzenia w życie przepisów o stowarzyszeniach.

Do francuskiego porządku prawnego na mocy ustawy z 1905 r. wprowadzono nowy rodzaj zrzeszeń osób religijnych – stowarzyszenia kultu. Stowarzyszenie kultu jest powoływane „w celu zapewnienia kosztów, utrzymania i publicznego sprawowania kultu”. Stosownie do zasad ustawy z 1905 r. niemożliwe było dalsze funkcjonowanie jednostek organizacyjnych Kościoła katolickiego i innych Kościołów na dotychczasowych zasadach. W rzeczywistości ograniczono autonomię Kościołów. Wprowadzenie

³⁶ M. Audibert, *Laicite et liberte d'association et de fondation: le regime des congregations*, [w:] *La Laicte*, Paris 1960, s. 285–308.

³⁷ L. Duguit, *Traite de droit constitutionnel*, tom II, Paris 1911, s. 151, 165.

obowiązkowego modelu stowarzyszeń kultu we Francji wywołało sprzeciw Stolicy Apostolskiej (*Vehementer nos* 1906 oraz *Gravissimo officii* 1906).

Rada Stanu będzie musiała interweniować w celu uspokojenia nastrojów i będzie konsultowała się w kwestii tego, czy publiczne nabożeństwa organizowane z inicjatywy indywidualnej poza jakimkolwiek stowarzyszeniem mogą odbywać się na warunkach przewidzianych przez ustawę z 30 czerwca 1881 r. o wolności zgromadzeń. Tę kwestię poruszył sąd kasacyjny w jednym z orzeczeń z 25 i 31 października 1906 r. Rada Stanu stwierdziła, że:

Przyznanie korzystnego reżimu poprzez zwolnienie z pewnych formalności przewidzianych prawem w związku ze zgromadzeniami mającymi na celu celebrowanie kultu, odbywającymi się w lokalach należących do związku wyznaniowego lub udostępnionych mu niekoniecznie oznacza, że inne publiczne zgromadzenia religijne podlegają reżimowi prawa powszechnego ustanowionego przez wspomnianą ustawę³⁸.

Trzeba wspomnieć, że dopiero encyklika z 1924 r. *Maximiam gravissimamque* pozwoliła na tworzenie stowarzyszeń diecezjalnych zgodnie z zasadami statutu przygotowanego przez władze kościelne przedłożonego RS, która w opinii z 13 grudnia 1923 r. uznała je za niesprzeczne z prawem francuskim³⁹. Stowarzyszenia diecezjalne nie podlegają żadnym zezwoleniom administracyjnym, muszą po prostu przestrzegać art. 18 i 19 ustawy z 1905 r. Administracja państwowa mogłaby jednak zweryfikować prawdziwość charakteru religijnego i relacji między stowarzyszeniem a oficjalnymi władzami wyznania, z którym się identyfikuje⁴⁰.

Przedmiot działalności stowarzyszenia kultu, który jest brany pod uwagę przy rejestracji, określa art. 19 ustawy, ale także statut stowarzyszenia. Zatem stowarzyszenie kultu musi mieć za swój

³⁸ CE, 25 i 31 października 1906 r., nr 145.641.

³⁹ CE avis nr 185.707 z 13 grudnia 1923 r.

⁴⁰ TA Paris 27 marca 1998 r. association Fraternité sacerdotale Saint-Pie X, rec. s. 626.

wyłączny cel sprawowanie kultu. Chodziło oczywiście o to, aby niektórzy przywódcy religijni nie chcieli pełnić ról politycznych lub społecznych pod pozorem działalności religijnej. Dlatego też w 1905 r. podjęto wiele środków ostrożności, aby wyraźnie oddzielić to, co duchowe, od tego, co doczesne. Znowu orzecznictwo dookreśliło pewne zasady w tym względzie. W jednej ze spraw sędziowie uznali, że przysłówek „wyłącznie” nie przeszkadzał stowarzyszeniu w podejmowaniu również funkcji charytatywnych i pomocowych na rzecz potrzebujących wiernych⁴¹. Z drugiej strony orzecznictwo dotyka problemu stowarzyszeń, które są mylone z sektami i ostatecznie okazuje się, że w tej materii istnieje pewna linia orzecznicza. Tak było w przypadku odmowy zarejestrowania w 1983 r. stowarzyszenia *Fraternite des Serviteurs du Monde Nouveau*, w 1985 r. stowarzyszenia chrześcijańskiego *Les Temoins de Jehovah de France* i w 1986 r. stowarzyszenia *Troisieme Eglise du Christ scientiste*⁴².

W przypadku świadków Jehowy wydano odmowę, gdyż RS stwierdziła, że sekta może korzystać ze statusu stowarzyszenia kultu jedynie pod warunkiem, że jest ruchem religijnym utworzonym w celu sprawowania kultu, który musi być ponadto jej wyłącznym przedmiotem i którego praktyki muszą być zgodne z porządkiem publicznym. W przedmiotowej sprawie prefekt odmówił zezwolenia na jego zarejestrowanie, a następnie RS wydała dekret potwierdzający tę odmowę. Jest jasne, że ustawa z 1905 r. ma zastosowanie nie tylko do religii uznanych (tradycyjnych), lecz także do takich, które mają stały charakter i dotyczą nowych kultów wprowadzonych we Francji, nawet powstałych niedawno. RS stwierdziła, że świadkowie Jehowy to rzeczywiście kult religijny, ale celem ich stowarzyszenia nie jest wyłącznie religijność. I to właśnie spowodowało, że stowarzyszenie świadków Jehowy we Francji działa w formie stowarzyszenia zagranicznego pod nazwą Stowarzyszenie Świadców Jehowy.

⁴¹ *Cous cassation* 1 lipca 1968, bulletin nr 189 w przedmiocie stowarzyszenia prawosławnego rosyjskiego świętej Anastazji, które miało na celu pomoc osobom starszym i potrzebującym.

⁴² CE 21 stycznia 1983 r., DA 1983, nr 106; CE 1 lutego 1985 r., RDP 1985, s. 483, concl. F. Delon.

Od 1981 r. zmieniło formę prawną na stowarzyszenie chrześcijańskie Świadków Jehowy we Francji i działa w oparciu o przepisy ustawy z 1905 r. RS odmówiła jednak przyjęcia globalnej darywizny majątku pierwszego stowarzyszenia, gdy obie organizacje połączyły się.

Jeszcze mocniej kwestię odpowiedniego zastosowania właściwych przepisów RS potwierdziła w orzeczeniu z 1989 r., gdzie stwierdziła, że „żadna grupa, bez względu na jej cel, nie ma prawa arbitralnie wybierać reżimu prawnego, który ma do niej zastosowanie, nawet jeśli status, który rzekomo stosuje, jest zwykłą deklaracją skierowaną do organu administracyjnego”⁴³.

Zatem do zarejestrowania stowarzyszenia kultu konieczne jest, aby istniał kult i aby przedmiotem działalności były wyłącznie działania kultowe. Orzecznictwo daje wiele przykładów, kiedy można dokonać odmowy zarejestrowania, np. stowarzyszenie zajmowało się publikacją i rozpowszechnianiem doktrynalnym⁴⁴, stowarzyszenie dbało o promocję życia duchowego, edukację życia społecznego i kulturalnego społeczności⁴⁵ lub stowarzyszenie miało jeszcze inne cele [...] działalność kulturalną i artystyczną⁴⁶.

Rada Stanu potwierdziła w orzeczeniu z 24 października 1997 r. w sprawie lokalnego Stowarzyszenia Świadków Jehowy, że „uznanie charakteru kultu stowarzyszenia jest zatem podporządkowane obserwacji istnienia kultu i warunku, że jego sprawowanie jest wyłącznym przedmiotem zrzeszania się”. RS podjęła także bardzo konkretne wytyczne w zakresie wyrejestrowania stowarzyszenia kultu: „wykonywanie innej działalności mogłoby wówczas wykluczyć ją z korzystania ze statusu stowarzyszenia religijnego, chyba że działalność ta jest bezpośrednio związana z praktykowaniem kultu i ma ściśle incydentalny charakter”⁴⁷.

Rada Stanu poprzez działalność orzeczniczą dokonała klarownej wykładni co należy rozumieć pod pojęciem stowarzyszenia kultu. Jednocześnie nadal problematyczne jest zdefiniowanie

⁴³ CE nr 346.040, 14 listopada 1989 r.

⁴⁴ CE 21 stycznia 1983 r.

⁴⁵ CE 29 października 1990 r.

⁴⁶ CE 9 października 1992 r.

⁴⁷ CE 24 października 1997 r.

czym jest sekta. Według L. Duguit religia jest faktem indywidualnym i faktem społecznym składającym się z dwóch elementów wiary i rytuału lub kultu⁴⁸. Co ciekawe RS nie odmówiła zarejestrowania unii ateistów we Francji, które „wierzy, że Bóg jest mitem”, o ile stowarzyszenie nie zamierza pokrywać kosztów utrzymania lub publicznego odprawiania kultu ani składać hołdu bóstwu według niektórych obrzędów⁴⁹.

Problem sekt i ich negatywnego wpływu na społeczeństwo został dobrze zdiagnozowany poprzez wprowadzenie szeregu przepisów do francuskiego kodeksu karnego. Zabronione jest: niesprawiedliwe lub niezgodne z prawem zbieranie środków finansowych, stosowanie tortur lub barbarzyństwa (art. 222-1), umyślne zabójstwo (art. 222-1), podżeganie do samobójstwa (art. 223-13), przetrzymywanie i porwanie (art. 224-1) oraz mimowolne uderzenia i kontuzje (art. 221-6, 222-19). Także inne przestępstwa pomagają w zwalczaniu działalności sekciarskiej, są to: nawoływanie do przemocy (art. 222-23), agresja seksualna (art. 222-27) i sutenerstwo (art. 225-5).

Na mocy specjalnej ustawy nr 2001-504 z 12 czerwca 2001 r. wprowadzono definicję sekty: „każda osoba prawna, niezależnie od jej formy prawnej lub celu, która prowadzi działalność, której celem lub skutkiem jest stworzenie, utrzymanie lub wykorzystanie psychicznego lub fizycznego podporządkowania osób uczestniczących w tych czynnościach”. Celem ustawy jest wzmocnienie indywidualnej wolności jednostki. Dzięki temu do francuskiego kodeksu karnego wprowadzono przestępstwo (art. 223-15-2):

Oszukańcze wykorzystanie stanu niewiedzy lub słabości małoletniego lub osoby, której szczególna bezbronność ze względu na wiek, chorobę, niepełnosprawność, upośledzenie fizyczne lub umysłowe lub ciężką jest oczywista lub znana sprawcy, lub osoby znajdującej się w stanie psychicznego lub fizycznego podporządkowania wynikającego z wywierania poważnej lub powtarzającej się presji lub stosowania technik mogących

⁴⁸ L. Duguit, *Traite de droit constitutionnel*, Paris 1925, s. 455.

⁴⁹ CE 17 czerwca 1988 r.

wpłynąć na jej osąd, w celu doprowadzenia małoletniego do popełnienia przestępstwa, podlega karze trzech lat pozbawienia wolności i grzywnie w wysokości 375 000 euro, jest oczywiste lub wiadome sprawcy lub osobie znajdującej się w stanie psychicznego lub fizycznego podporządkowania wynikającego z wywierania poważnej lub powtarzającej się presji lub stosowania technik mogących wpłynąć negatywnie na jej osąd, w celu doprowadzenia tego małoletniego lub tej osoby do działania lub powstrzymania się od działania, które jest dla niej poważnie szkodliwe.

W przypadku popełnienia przestępstwa przez faktycznego lub prawnego przywódcę grupy prowadzącej działania, których celem lub skutkiem jest stworzenie, utrzymanie lub wykorzystanie psychologicznego lub fizycznego podporządkowania osób uczestniczących w tych działaniach, kary zostają zaostrzone do pięciu lat pozbawienia wolności i grzywny w wysokości 750 000 euro.

Jeśli przestępstwo zostało popełnione w ramach zorganizowanego gangu przez członków grupy prowadzącej działalność, której celem lub skutkiem jest stworzenie, utrzymanie lub wykorzystanie psychologicznego lub fizycznego podporządkowania osób biorących udział w tych działaniach, kary zostają zaostrzone do siedmiu lat pozbawienia wolności i grzywny w wysokości miliona euro.

Trafnie idee świeckości państwa w kontekście nowych ruchów religijnych określił G. Koubi: „*laïcité* jest zasadą prawną, której nie można zdefiniować w odniesieniu do religii, która często jest uważana za dominującą. Można ją analizować jako gwarancję wszystkich praw i wolności. W związku z tym nawet jeśli stosowanie zasady, którą generuje, jest wieloaspektowe, nie można jej zredukować do konkretnej zasady tolerancji”⁵⁰.

⁵⁰ C. Benelbaz, *Le principe de laïcité en droit public français*, Paris 2011, s. 401.

Przepisy ustawy z 1905 r. same w sobie wzmacniają gwarancję swobodnego praktykowania kultu, ponieważ jego art. 32 przewiduje sankcje karne wobec osób zakłócających przebieg wydarzeń religijnych w miejscach kultu religijnego. Ochrona miejsc kultu religijnego jest potwierdzona przez liczne orzeczenia sądowe. W jednej ze spraw sąd kasacyjny w Paryżu potwierdził, że „okupowanie kościoła przez innego księdza lub grupę osób ujawnia istnienie bezprawnego manifestowania nieporządku upoważniającego proboszcza do wystąpienia z wnioskiem do policji o wydalenie”⁵¹.

Szczegółowe warunki uzewnętrzniania religii reguluje art. 27 ustawy z 1905 r. Art. 27 brzmi: Uroczystości, procesje i inne przejawy zewnętrzne kultu religijnego nadal będą podlegały art. 95 i 97 ustawy miejskiej z 5 kwietnia 1884 r. Dzwonienie dzwonów będzie regulowane zarządzeniem władz miejskich, a w przypadku braku zgody między merem a przewodniczącym lub dyrektorem stowarzyszenia kultowego podlega zarządzeniom prefektury. Przepisy administracji publicznej przewidziane w art. 43 niniejszej ustawy określą warunki i przypadki, w jakich dzwonienie w dzwony będzie mogło mieć miejsce w celach niereligijnych.

W 1909 r. w głośnej sprawie opata Oliviera⁵² naczelnik sądu administracyjnego uchylił wyrok wydany przez burmistrza Sens zakazujący „manifestacji religijnych, a zwłaszcza tych, które odbywają się na drogach publicznych w czasie pogrzebu”. Ten przełomowy wyrok RS stał się początkiem liberalnego orzecznictwa. Orzecznictwo to uwzględniało z jednej strony fakt, że burmistrz musi przeciwdziałać konkretnemu i poważnemu zagrożeniu porządku publicznego, a z drugiej strony, że należy brać pod uwagę zwyczaj oraz brak wymogu uprzedniego ich zgłaszania, ponieważ data ceremonii religijnych jest zwykle wcześniej znana,

⁵¹ C. cass. 17 października 1978 r., Abbé Coache c. abbe Bellego et autres, bulletin I, nr 308, s. 237.

⁵² Long, Marceau, Pierre Weil i Georges Braibant. 1996. Grands arrêts de la jurisprudence administrative. no. 22, CE, 19 lutego 1909 r., Abbé Olivier, 86–89; Sirey, 1909, 3. 34. Concl. Chardenet; Dalloz, 1910. 3. 121, Jèze footnote.

tak jak na przykład wizyta na cmentarzu i modlitwa za zmarłych w dniu Wszystkich Świętych⁵³.

Na mocy art. 31 ustawy z 1905 r. karze podlegają ci, którzy czynem, przymusem lub groźbami wobec innej osoby bądź powodując u niej obawę, że straci pracę lub narazi na poniesienie szkody ją, jej rodzinę lub majątek, doprowadzą ją do zaprzestania wykonywania praktyk religijnych, uczestniczenia lub zaprzestania uczestniczenia w stowarzyszeniu kultowym, do ponoszenia lub zaprzestania ponoszenia kosztów utrzymania kultu. Jednocześnie karze podlegają także ci, którzy przeszkadzaliby, opóźniali lub przerywali wykonywanie praktyk religijnych poprzez zamieszki lub powodowane zakłócanie porządku w lokalu służącym do wykonywania tych praktyk (art. 32).

Z kolei art. 34 ustawy z 1905 r. określa granice wolności sumienia i wolności religii. Art. 34: Każdy duchowny, który w miejscu, gdzie wykonywane są religijne praktyki publicznie, obrażałby lub szkalował obywatela sprawującego służbę publiczną poprzez wypowiedzi ustne, czytanie lektur, rozpowszechnianie pism lub umieszczanie plakatów, będzie ukarany grzywną od pięciuset do trzech tysięcy franków oraz karą pozbawienia wolności od jednego miesiąca do jednego roku lub jedną z tych kar.

Aktualnie we francuskim prawie karnym, w tym także obowiązującym w trzech departamentach: Górnym Renie, Dolnym Renie i Mozeli obowiązują przepisy odnoszące się do ochrony prze konań religijnych. Przede wszystkim są to przepisy art. 625-7, 625-8, 625-8-1 i 625-8-2 k.k., a także przepisy karne ustawy z 29 lipca 1881 r. o wolności prasy.

Również ustawa z 1905 r. gwarantuje każdemu możliwość wyrażania przekonań religijnych w życiu publicznym. W 2017 r. francuski k.k. zaostriżył sankcje karne w stosunku do przestępstwa zniesławienia i zniewagi, jakich można się dopuścić przeciwko osobie lub grupie osób z powodu przynależności religijnej. W konsekwencji zmiana przedmiotu ochrony z Boga na przekonania religijne spowodowała wzmocnienie ochrony prawnej

⁵³ P. Nelidoff, *The Presence of the Cross in Public Spaces: France* [w:] *Presence of the Cross in Public Spaces*, (red.) P. Stanis, M. Zawisłak, M. Ordon, Cambridge 2016, s. 48-49.

ludzi wierzących przed różnymi formami zachowania dyskryminującymi ich uczucia religijne, w szczególności w miejscach niepublicznych⁵⁴.

We Francji większość oskarżeń opierających się na zarzucie naruszenia przekonań religijnych dotyczy przepisów art. 23, 24 i 32 ustawy z 29 lipca 1881 r. o wolności prasy⁵⁵. Przepis art. 24 cytowanej ustawy przewiduje karalność publicznej prowokacji do dyskryminacji, nienawiści lub przemocy wobec osoby lub grupy osób za przynależność do grupy etnicznej, narodu, rasy lub określonej religii bądź z powodu braku przynależności. Karalne jest także usiłowanie popełnienia przestępstwa publicznej prowokacji za pomocą jednego ze środków wymienionych w art. 23 ustawy o wolności prasy, choćby nie nastąpił skutek prowokacji. Adekwatnie do dyspozycji tego przepisu możliwe jest ukaranie autora wpisu internetowego, jeśli na podstawie jego treści może dojść do dyskryminacji.

Stosownie do dyspozycji art. 32 ustawy o wolności prasy karalności podlega publiczne zniesławienie. Reasumując: podając w wątpliwość dogmaty wiary, wyszydzając przedmiot czci religijnej nie wypełnia się znamion przestępstw określonych w art. 23, 24 i 32 ustawy o wolności prasy. Dopiero intencjonalne wyszydzanie przedmiotów czci religijnej w powiązaniu z cechą danej osoby lub grupy osób podlegać będzie karze⁵⁶.

W praktyce znowelizowane przepisy francuskiego k.k. wzmocniły sankcje karne wobec niepublicznej prowokacji, zniesławiania i zniewagi o charakterze rasistowskim, seksistowskim, homofoobicznym lub ze względu na niepełnosprawność na warunkach podobnych do tych przewidzianych w ustawie z 29 lipca 1881 r. o wolności prasy oraz na mocy ustawy nr 2017-86 z 27 stycznia 2017 r. dotyczącej równości i obywatelstwa w odniesieniu

⁵⁴ M. Zawiślak, *Od przestępstwa bluźnierstwa do prawnokarnej ochrony przekonań religijnych we francuskim prawie karnym*, „Studia Prawnicze KUL” 2/2020, s. 372–373.

⁵⁵ Loi du 29 juillet 1881 sur la liberté de la presse.

⁵⁶ Zob. M. Zawiślak, *Od przestępstwa bluźnierstwa do prawnokarnej ochrony przekonań religijnych we francuskim prawie karnym*, „Studia Prawnicze KUL” 2/2020, s. 360–361.

do przestępstw prowokacyjnych, zniesławienia oraz rasistowskich lub dyskryminujących zniewag popełnianych w sposób publiczny⁵⁷.

Ograniczenia wolności sumienia i wyznania w świetle orzecznictwa francuskiego

Początkowo z ideą świeckiego państwa wiązało się poszanowanie wolności sumienia i wyznania oraz równość wszystkich obywateli bez względu na wyznawaną wiarę. Wraz z wprowadzeniem ustawy z 1905 r. model relacji państwo–Kościół zaczął ulegać stopniowej ewolucji prawnej, również politycznej. Początkowo przede wszystkim w zakresie wyrażenia przez państwo francuskie zgody na działalność obok stowarzyszeń kultowych również katolickich stowarzyszeń diecezjalnych. Ponadto wyraźnie dostrzegalnym przykładem transformacji były wprowadzane systematycznie wyjątki od zasady niefinansowania przez państwo wspólnot religijnych – tzw. pośrednia pomoc materialna ze środków publicznych.

Aktualnie ograniczenia manifestowania przynależności religijnej poprzez zakaz manifestowania przynależności religijnej w szkole publicznej oraz poprzez nakaz odsłonięcia twarzy w miejscach publicznych stanowią wyraz dążenia państwa francuskiego do promocji postaw obywatelskich opartych i zakorzenionych w tradycji republikańskiej. W ostatnich latach przyznawanie primatu regule laickości kosztem zasad wolności sumienia i wyznania oraz neutralności państwa w sprawach światopoglądowych to przykłady radykalizacji rozdziału Kościoła od państwa. Ochrona osób wierzących z uwagi na przysługujące im prawo do wolności sumienia i wyznania została mocno ograniczona i jest niemal pewne, że przegra z nadrzędnością idei świeckiego państwa. Wprowadzenie zakazu noszenia symboli religijnych lub strojów,

⁵⁷ Preambuła dekretu nr 2017–1230 z 3 sierpnia 2017 r. odnoszącego się do niepublicznych prowokacji, zniesławień i zniewag o charakterze rasistowskim lub dyskryminacyjnym, JORF n°0182 du 5 août 2017, texte n° 9. (Dziennik Ustaw nr 0182 z 5 sierpnia 2017 r., tekst nr 9).

za pomocą których uczniowie szkół publicznych manifestują ostentacyjnie swoją przynależność wyznaniową, zabronienie zakrywania twarzy w przestrzeni publicznej, czy też umieszczenie w szkołach tzw. karty świeckości to przykłady promocji wartości republikańskich lansowanej przez władze państwowe. Państwo w tego typu działaniach nie jest już neutralne, biorąc pod uwagę kontekst społeczny, w jakim wymienione rozwiązania prawne zostały ustanowione. Wszystko to sprawia, że uprawniona wydaje się teza o wielokierunkowości ewolucji francuskiego modelu relacji państwo–kościelnych. W pewnych sprawach mieszczących się w szerokim w końcu zakresie przedmiotowym tych stosunków doszło do osłabienia oddzielenia, podczas gdy w innych wręcz przeciwnie⁵⁸.

Konflikty pomiędzy ochroną wolności sumienia i wyznania a zasadą świeckości są rozstrzygane na korzyść tej ostatniej. W praktyce oznacza to ograniczenie wolności sumienia i religii, a często także możliwość swobodnego jej praktykowania publicznie. Analiza spraw sądowych, w szczególności Dogru i Karvanci, jednoznacznie wskazuje, że państwo francuskie opowiada się za modelem świeckiego państwa nawet kosztem ograniczenia innych wolności gwarantowanych konstytucyjnie. Próby zmiany tego stanu rzeczy nie przyniosły dotychczas efektu, nawet przed ETPCz. Z drugiej strony od przełomowego orzeczenia z 19 lipca 2011 r. dotyczącego finansowania celów religijnych ze środków państwowych widać wyraźnie, że rozdział finansowy jest, delikatnie mówiąc, minimalizowany na rzecz legalnego finansowania celów kultu religijnego. To oczywiście pokazuje, że praktyka francuska jest pełna sprzeczności i jest podporządkowana doraźnym celom politycznym. Wydatek ponoszony na rzecz lokalnej społeczności religijnej i w celu zaspokojenia ich potrzeb religijnych, bez względu na uzasadnienie, będzie łamał reguły ustanowione w ustawie z 1905 r. – zakaz finansowania celów religijnych ze środków publicznych.

Warto także odnieść się do orzeczeń dotyczących ekspozycji religijnych w okresie świątecznym. Rada Stanu, na mocy decyzji nr 395122 z 9 listopada 2016 r. stwierdziła, że „szopka

⁵⁸ M. Szewczyk, *op. cit.*, s. 92.

bożonarodzeniowa jest dziełem mogącym mieć wiele znaczeń. Chodzi bowiem o scenę, która jest częścią ikonografii chrześcijańskiej i przez to przedstawia ona cechy religijne. Jest to również element będący częścią dekoracji i ilustracji, które tradycyjnie, bez jakiegokolwiek konkretnego znaczenia, towarzyszą obchodom końca roku”. Dalej w uzasadnieniu czytamy:

Zważywszy na wielość znaczeń, umieszczenie szopki bożonarodzeniowej, na okres tymczasowy, z inicjatywy osoby publicznej, w miejscu publicznym, jest prawnie możliwe wyłącznie, gdy przedstawia ona cechy kulturowe, artystyczne lub świąteczne, bez wyrażania uznania jakiegoś kultu lub okazywania preferencji religijnej. Aby móc dokonać oceny tego ostatniego kryterium, należy wziąć pod uwagę nie tylko kontekst, który ma być całkowicie pozbawiony jakiegokolwiek elementu prozelityzmu, ale również na szczególne warunki umieszczenia tejże szopki, istnienia bądź braku zwyczajów lokalnych, jak i miejsca owej instalacji. Pod tym względem, sytuacja ma się inaczej, gdy chodzi o budynek publiczny, siedzibę jednostki terytorialnej czy użyteczności publicznej albo o inne miejsce publiczne.

Z kolei w innej sprawie *La Fédération départementale des libres penseurs de Seine-et-Marne* zażądała od mera Melun powstrzymania się od umieszczenia szopki bożonarodzeniowej na terenie ratusza tej gminy w grudniu 2012 r. Mimo tego owa szopka została umieszczona na wewnętrznym dziedzińcu ratusza. To ten właśnie aspekt sprawy spowodował, że sąd administracyjny apelacyjny w Paryżu wyraził przekonanie, iż obiekt ten stanowi reprezentatywną prezentację jednego z wydarzeń założycielskich religii chrześcijańskiej. Biorąc pod uwagę ten fakt, doszedł do wniosku, iż doszło do naruszenia art. 28 ustawy z 9 grudnia 1905 r., gdyż umiejscowienie owej szopki w obrębie budynku publicznego, siedziby zbiorowości publicznej, nie było powodowane żadnym miejscowym zwyczajem i nie towarzyszył mu żaden inny element stanowiący o jego charakterze kulturowym, artystycznym lub świątecznym. Tym samym umiejscowienie tego obiektu przez

mera Melun w obrębie budynku publicznego, przy braku szczególnych okoliczności pozwalających na przypisanie mu charakteru kulturowego, artystycznego lub świątecznego, naruszało przepis art. 28 ustawy z 1905 r. Orzeczenie to wskazuje, że cele religijne, o ile jednocześnie są celami publicznymi, nie są sprzeczne z regułami wyrażonymi w ustawie z 1905 r. To jednak oznacza, że jądro systemu rozdziału Kościołów od państwa i jeden z jego fundamentów (zakaz finansowania religii ze środków publicznych) podlega zmianie.

Z kolei w sprawie zakazu noszenia burkini na plaży wynika, iż mer Cagnes-sur-Mer wydał zarządzenie, aby zapobiec zakłóceniom porządku publicznego, które potencjalnie mogłyby powstać, wzięwszy pod uwagę stan napięcia, który według mera był widoczny po zamachach w Nicei z 14 lipca 2016 r. i z Saint-Étienne-du-Rouvray z 26 lipca 2016 r. Napięcie to było widoczne w trakcie kłótni mającej miejsce 23 sierpnia 2016 r. na jednej z plaż między rodziną, której dwie członkinie nosiły stroje kąpielowe nazywane powszechnie „burkini” a innymi użytkownikami plaży. Żadne inne zakłócenie nie zostało przywołane, zwłaszcza w trakcie publicznej rozprawy. Ów incydent, który spowodował wydanie spornego zarządzenia, wzięwszy pod uwagę jego naturę, jak i jednocześnie jego ograniczone znaczenie, pomimo bliskości zamachów w Nicei i utrzymania stanu wyjątkowego, nie mógł spowodować pojawienia się udowodnionego ryzyka naruszenia porządku publicznego takiej natury, które by uzasadniało prawnie wydany zakaz będący przedmiotem apelacji. W tych warunkach mer nie mógł, bez nadużycia swojej władzy porządkowej, wydać dyspozycji zakazujących wstępu na plażę i kąpieli osobom noszącym strój manifestujący w sposób ostentacyjny przynależność religijną. Sporne postanowienie tym samym stanowiło poważne i oczywiście bezprawne naruszenie podstawowych wolności, jakimi są wolność przemieszczania się, wolność sumienia i wolność osobista. W konsekwencji zostało uchylone postanowienie sędziego spraw pilnych trybunału administracyjnego w Nicei z 12 września 2016 r., jak również nakazano zawieszenie wykonania postanowienia mera Cagnes-sur-Mer z 24 sierpnia 2016 r.

W tej ostatniej sprawie jasno wskazano, że ograniczenie wolności religijnej nie może mieć charakteru abstrakcyjnego. Rozumowanie sądu administracyjnego opierało się na kryterium legalności działań władz publicznych. W przedmiotowej sprawie obawa niebezpieczeństwa zamachów terrorystycznych nie była wystarczająca do wprowadzenia ograniczenia noszenia burkini na plaży ad hoc. Na przykładzie powyższego przypadku widać wyraźnie, że ograniczenia manifestowania przynależności religijnej podlegają reżimowi klauzul limitacyjnych. To z kolei oznacza, że radykalna wersja rozdziału Kościoła od państwa ulega modyfikacji.

W konsekwencji wszelkie próby zdefiniowania współczesnej wersji rozdziału Kościoła od państwa we Francji przy pomocy jednego pojęcia skazane są na niepowodzenie. Żadna nazwa nie jest bowiem w stanie właściwie oddać złożoności tego systemu, którego charakter różni się zależnie od tego, z jakim szczegółowym aspektem z obszaru stosunków pomiędzy sferami sacrum i profanum mamy do czynienia⁵⁹.

Podsumowanie

Reasumując: wprowadzenie modelu świeckiego państwa na wzór francuski jest możliwe, ale wiązałoby się z koniecznością prze-modelowania całego modelu ustrojowego państwa polskiego. Wprowadzenie do polskiej ustawy zasadniczej rozdziału Kościoła od państwa poprzez użycie sformułowania „świeckie państwo”, biorąc pod uwagę dotychczasowe doświadczenia państwa francuskiego, może stanowić inspirację dla polskiego ustawodawcy. Wydaje się, że transformacja z państwa komunistycznego w demokratyczne w 1989 r. nie wywołała w Polsce refleksji na temat rozwiązań prawnych w zakresie promowania wartości obywatelskich. We Francji temu celowi służy od wielu lat koncepcja świeckiego państwa. W Polsce przepisy rangi konstytucyjnej zostały zbudowane w oparciu o chrześcijański system wartości oraz umiłowanie wolności i niepodległości ojczystego kraju. Ten fundament był i jest czytelny dla Polaków, ale nie jest atrakcyjny

⁵⁹ M. Szewczyk, *op. cit.*, s. 93.

dla imigrantów. W praktyce Polska stanie przed koniecznością wprowadzenia takich działań jednoczących polskie społeczeństwo w przyszłości, aby Ojczyzna była traktowana jako wspólne dobro „nowych” jak i „starych” obywateli.

Historyczna rola, jaką odegrał Kościół katolicki w budowaniu i podtrzymywaniu tożsamości kulturowej w Polsce w okresie walk narodowowyzwoleńczych powoduje, że świecki model państwa jest traktowany jako zagrożenie. Czynne wsparcie instytucjonalne udzielone przez Kościół katolicki w drodze do odzyskania niepodległości przez Polskę stanowi fundament tożsamości narodowej. Inaczej niż we Francji model państwa wyznaniowego z wiodącą rolą religii rzymskokatolickiej nie był w Polsce krytykowany na przestrzeni lat właśnie z uwagi na fakt, że Kościół katolicki był traktowany jako element scalający tożsamość narodową. Oddzielenie sfery sacrum i profanum w wersji wprowadzonej w ustawie z 9 grudnia 1905 r. o rozdziale Kościołów od państwa nie jest możliwe w Polsce. W praktyce możliwe jest wprowadzenie świeckiego modelu państwa, ale model taki podlegać będzie swobodnej interpretacji przez sądy krajowe.

Bibliografia

- Borecki P., *Państwo świeckie: rzeczywistość ustrojowa i perspektywy*, „Myśl socjaldemokratyczna” 2007, nr 1.
- Brzozowski W., *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych w Konstytucji RP*, Warszawa 2011.
- Czohara A., *Francuski model rozdziału Kościoła od państwa po stu latach* [w:] *Francuska ustawa z 9 grudnia 1905 r. o rozdziale Kościołów i państwa z perspektywy stu lat*, (red.) M. Pietrzak, Warszawa 2007.
- Falski J., *Ewolucja republikańskiej laickości we Francji*, „Państwo i Prawo” 2008, z. 4.
- Falski J., *Państwo laickie wobec problemu prezentowania symboli religijnych*, „Państwo i Prawo” 2006, z. 6.
- Falski J., *Republikańska zasada laickości we współczesnej Francji* [w:] *Studia nad ustrojodawstwem i administracją. Księga jubileuszowa Profesora Michała Teofila Staszewskiego*, (red.) J. Zieliński, Siedlce 2007.

- Falski J., *Wieloaspektowość zasady laickości we francuskim porządku konstytucyjnym* [w:] *Ustrój polityczny Francji współczesnej*, (red.) J. Szymanek, Warszawa 2013.
- Falski J., *Wokół zakazu symboli religijnych we francuskiej szkole publicznej*, „Państwo i Prawo” 2011, z. 12.
- Krukowski J., *Polskie prawo wyznaniowe*, Warszawa 2005.
- Madej M., Pasek Z., *Kulturowe i prawne aspekty kontrowersji wokół chusty muzulmańskiej we Francji*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2012, t. 15.
- Nelidoff P., *The Presence of the Cross in Public Spaces: France* [w:] *Presence of the Cross in Public Spaces*, (red.) P. Stanisz, M. Zawiaślak, M. Ordon, Cambridge 2016.
- Orzeszyna K., *Podstawy relacji między państwem a Kościołami w konstytucjach państw członkowskich i traktatach Unii Europejskiej*, Lublin 2007.
- Orzeszyna K., *Współczesne interpretacje francuskiej koncepcji państwa świeckiego*, „Roczniki Nauk Prawnych” 2003, t. XIII, z. 1.
- Pietrzak M., *Prawo wyznaniowe*, Warszawa 2010.
- Stanisz P., *Bezstronność światopoglądowa władz publicznych a finansowanie związków wyznaniowych* [w:] *Bezstronność religijna, światopoglądowa i filozoficzna władz Rzeczypospolitej Polskiej*, (red.) T.J. Zieliński, Warszawa 2009.
- Szewczyk M., *Ewolucja republikańskiej laickości we Francji od czasu uchwalenia ustawy o rozdziale Kościołów od państwa z dnia 9 grudnia 1905 r.*, „Przegląd Prawa Konstytucyjnego” 2014, 5 (21).
- Zawiaślak M., *Polskie tłumaczenie Ustawa z 15 marca 2004 r. dotycząca znaków religijnych w szkołach publicznych*, przekł. i oprac. M. Zawiaślak, „Przegląd Prawa Wyznaniowego” 2012, t. 4.
- Zawiaślak M., *Od przestępstwa bluźnierstwa do prawnokarnej ochrony przekonań religijnych we francuskim prawie karnym*, „Studia Prawnicze KUL” 2/2020.

Słowacki system instytucjonalnych gwarancji wolności religijnej

Wstęp

Pojęcie systemu instytucjonalnych gwarancji wolności, w tym także wolności religijnej (będącej niejako uproszczoną wersją zwrotu zawierającego terminy „wolność myśli, wyznania religijnego i wiary”, którym posługuje się obecnie obowiązująca słowacka konstytucja z dnia 1 września 1992 r.¹), może być różnorodnie definiowane. W tym sensu *largo*, obejmując konstytucyjnie gwarantowaną ochronę sądową w jej powszechnym wymiarze (realizowanym przede wszystkim przez sądownictwo powszechne i, o ile jest wyodrębnione, także przez sądownictwo administracyjne²) oraz ochronę zapewnianą poprzez działalność sądu konstytucyjnego³, działalność ombudsmana (w przypadku

* Wydział Prawa i Administracji Akademii Sztuki Wojennej
ORCID: 0000-0003-4180-5692

¹ Ústava Slovenskej republiky (ústavný zákon č. 460/1992 Zb., z późn. zm.).

² Por. K. Walczuk, *Słowacja* [w:] *Elementy ustrojowo-funkcjonalne sądownictwa administracyjnego w wybranych państwach europejskich*, (red.) B. Majchrzak, Warszawa 2022, s. 301–342.

³ Zob. Ľ. Cibulka a kol., *Ústavné právo. Ústavný systém Slovenskej republiky*, Bratislava 2014, s. 331–345; M. Posluch, Ľ. Cibulka, *Štátne právo Slovenskej republiky*, Šamorín 2009, s. 268–274. Por. A. Holák, *Právo na súdnu a inú právnu ochranu* [w:] *Ústavné garancie ľudských práv*, J. Král a kol., Bratislava

Słowacji określanego mianem Publicznego obrońcy Praw⁴) oraz urzędów kontroli państwowej (na Słowacji jest nim Najwyższy Urząd Kontroli⁵), a także działalność specjalnych podmiotów państwowych, które z założenia odpowiedzialne są za relacje między państwem a działającymi na jego terytorium Kościołami i (innymi) wspólnotami religijnymi (związkami wyznaniowymi)⁶.

Wariant sensu stricto będzie natomiast obejmował jedynie ostatnie z wymienionych powyżej elementów, tzn. system w różnym stopniu wyspecjalizowanych podmiotów państwowych związanych z utrzymywaniem relacji między państwem i podmiotami religijnymi. I właśnie takie podejście do tytułowego zagadnienia zostanie przedstawione w niniejszym artykule.

Niejako na marginesie warto zauważyć, że z założenia za formę gwarancji swobodnego funkcjonowania podmiotów religijnych można uznać również ich rejestrację – umożliwiającą uzyskanie uznawanej przez państwo osobowości prawnej, a także ułatwiające praktyczne funkcjonowanie w obrocie prawnym prowadzenie przez państwo ewidencji osób prawnych wywodzących swoją podmiotowość prawną od Kościołów i wspólnot religijnych⁷. Jednakże, ponieważ są one realizowane przez pomioty stricte

2004, s. 130. Zob. też J. Drgonec, *Ústava Slovenskej republiky. Komentár*, Šamorín 2012, s. 192, 777–778; J. Svák, *Komentár k čl. 48 [w:] Komentár k Ústave Slovenskej republiky*, M. Čič, a kol., Žilina 2012, s. 339.

⁴ Zob. D. Lengyelová, *Zakotvenie inštitútu ombudsmana v ústave [w:] 15 rokov Ústavy Slovenskej republiky. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Košice 6.–7. septembra 2007*, (red.) L. Orosz, G. Dobrovičová, Košice 2008, s. 322–328; L. Cibulka a kol., *dz. cyt.*, s. 365–373. Zob. też J. Drgonec, *Ústava Slovenskej republiky. Komentár*, Šamorín 2012, s. 1569–1571.

⁵ Zob. L. Cibulka a kol., *dz. cyt.*, s. 373–378. Zob. też M. Štrkolec, *Najvyšší kontrolný úrad Slovenskej republiky (vývoj ústavnej úpravy, aktuálny stav a perspektívy) [w:] 15 rokov Ústavy Slovenskej republiky. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Košice 6.–7. septembra 2007*, (red.) L. Orosz, G. Dobrovičová, Košice 2008, s. 352; J. Drgoncová, *Komentár k čl. 60 [w:] Komentár k Ústave Slovenskej republiky*, M. Čič, a kol., Žilina 2012, s. 395.

⁶ Zob. K. Walczuk, *Wspólnotowa wolność religijna w Republice Słowackiej. Aspekty instytucjonalno-prawne*, Kraków 2019, s. 18, 160. Zob. też M. Čeplíková, *Súčasný stav konfesného práva v Slovenskej republike [w:] Vzťahy štátu a cirkvi v Európe – súčasné otázky a trendy na začiatku 21. storočia*, (red.) L. Grešková, Bratislava 2008, s. 21.

⁷ Zob. K. Walczuk, *Wspólnotowa wolność religijna...*, s. 160.

należące do systemu instytucjonalnych gwarancji wolności religijnej, jako takie nie będą wyodrębniane.

Ministerstwo Kultury i jego Departament Kościelny

Na Słowacji głównym przedstawicielem władzy państwowej – organem władzy publicznej odpowiedzialnym za relacje państwo–Kościoły i inne wspólnoty religijne (związki wyznaniowe), zgodnie z § 18 ust. 1 lit. g słowackiej ustawy kompetencyjnej⁸ jest Ministerstwo (a nie minister, jak to jest określane w Polsce⁹) Kultury Republiki Słowackiej (*Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky*).

W strukturach słowackiego Ministerstwa Kultury znajduje się kilkusobowy Departament Kościelny (*Cirkevný odbor*)¹⁰,

⁸ Zákon o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy (Kompetenčný zákon), č. 575/2001 Z. z. z późn. zm. Kompetencja ta jest określana w jęz. słowackim jako *vztáhy s cirkvami a náboženskými spoločnosťami*.

⁹ W przypadku Polski głównym przedstawicielem władzy państwowej odpowiedzialnym za relacje państwo–Kościoły i inne związki wyznaniowe jest minister właściwy do spraw wyznań religijnych oraz mniejszości narodowych i etnicznych, którym obecnie jest Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji.

¹⁰ Zob. Regulamin organizacyjny Ministerstwa Kultury Republiki Słowackiej z dnia 27 lipca 2022 r., *Organizačný poriadok Ministerstva kultúry Slovenskej republiky*, evidenčné číslo: MK-4342/2023-110/10901, https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2023/07/2023-06-01_mkrsr_organizacny_poriadok_web_npd.pdf [dostęp: 13.10.2023 r.] i załączoną do niego Strukturę organizacyjną Ministerstwa Kultury *Príloha č. 1: Organizačná štruktúra Ministerstva kultúry Slovenskej republiky*, https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2023/06/2023-06-01_MKSR_organizacny_poriadok_WEB_final_Priloaha-1.pdf [dostęp: 13.10.2023 r.]. Zob. też J. Juran, *Administrative and financial matters in the area of religious freedom and religious communities* [w:] *Legal aspects of religious freedom, International Conference, 15–18 September 2008*, Ljubljana 2008, s. 431; K. Walczuk, *Finansowanie Kościołów i związków wyznaniowych na Słowacji* [w:] *Finansowanie Kościołów i innych związków wyznaniowych*, (red.) P. Sobczyk, K. Warchałowski, Warszawa 2013, s. 410. Nazwę tego departamentu na język polski można by było ewentualnie przetłumaczyć jako Departament Wyznań – przy jednoczesnym zauważeniu dosłownego tłumaczenia nazwy – gdyż takie tłumaczenie byłoby dostosowaniem nazewnictwa do polskich realiów, gdzie w ramach Ministerstwa Spraw Wewnętrznych

podlegający bezpośrednio ministrowi¹¹. Warto zauważyć, że w przypadku Słowacji komórka merytoryczna odpowiadająca za kwestie wyznaniowe zajmuje się tylko nimi. Czyli inaczej niż ma to miejsce na przykład w Polsce, nie odpowiada również za sprawy związane z mniejszościami narodowymi i etnicznymi.

Jak wskazano w art. 23 ust. 2 Regulaminu organizacyjnego Ministerstwa Kultury Republiki Słowackiej Departament Kościelny (dalej: Regulamin organizacyjny Ministerstwa), zgodnie z kompetencjami Ministerstwa Kultury i na podstawie powszechnie obowiązujących słowackich przepisów prawnych i umów międzynarodowych, kieruje i koordynuje tworzenie polityki państwa w zakresie relacji państwa z Kościołami i wspólnotami religijnymi i zapewnia realizację władzy publicznej/władzy państwowej (*výkon štátnej správy*) w sprawach Kościołów i wspólnot religijnych, z którymi współpracuje na zasadzie partnerstwa. Takie zastrzeżenie dotyczące partnerstwa jasno oznacza, że nie

i Administracji funkcjonuje Departament Wyznań Religijnych oraz Mniejszości Narodowych i Etnicznych – zob. K. Walczuk, *Finansowanie Kościołów...*, s. 410; tenże, *Ekspertyza w sprawie rejestracji wspólnot religijnych, względnie innej formy wprowadzenia tych podmiotów do obrotu prawnego w wybranych państwach członkowskich Unii Europejskiej poza Polską (wykonana przez ekspertów powołanych przez Polskie Towarzystwo Prawa Wyznaniowego)*. Słowacja, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, t. 6 (2014), s. 255. Trudno jednak obecnie uznać za właściwe określenie tego departamentu mianem *sekcji kościelnej w Ministerstwie Kultury Republiki Słowackiej*, a tak K. Orzeszyna, *Podstawy relacji między państwem a Kościołami w konstytucjach państw członkowskich i traktatach Unii Europejskiej. Studium prawno-porównawcze*, Lublin 2007, s. 206, choć również takie sformułowanie oddaje zakres działań Departamentu Kościelnego, mimo utrudnienia określenia pozycji w państwowej strukturze organizacyjnej. Zob. K. Walczuk, *Wspólnotowa wolność religijna...*, s. 173–174. Zwłaszcza że w strukturach słowackich ministerstw, w tym także Ministerstwa Kultury, funkcjonują również sekcje (*sekcia*) obejmujące departamenty (*odbor*), wydziały (*oddelenie*) lub referaty (*referát*).

¹¹ Wcześniej Departament podlegał wiceministrowi. Zob. art. 2 ust. 7 i 8 Regulaminu organizacyjnego Ministerstwa Kultury. Schemat organizacyjny Ministerstwa Kultury RS, stanowiący załącznik nr 1 do Regulaminu organizacyjnego Ministerstwa Kultury RS, słow. *Organizačný poriadok Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, Príloha č. 1: Schéma organizačnej štruktúry Ministerstva kultúry SR (platná od 21. 5. 2016)*, <http://www.culture.gov.sk/ministerstvo/dokumenty/organizacny-poriadok-18.html> [dostęp: 4.06.2016 r., 25.07.2023 r. strona już nie była dostępna].

chodzi o kierowanie przez ministerstwo czy też przez państwo słowackie za pośrednictwem ministerstwa działaniami Kościołów i wspólnot religijnych lub też narzucanie wewnętrznych regulacji (w tym dotyczących doktryny) – wszak zgodnie z art. 24 ust. 3 słowackiej konstytucji, art. 2 ust. 1 (konkordatowej¹²) Umowy podstawowej¹³, art. 2 ust. 1 Umowy z zarejestrowanymi Kościołami i wspólnotami religijnymi¹⁴ oraz § 5 ust. 2 Ustawy o wolności wyznania i statusie Kościołów i wspólnot religijnych¹⁵ Kościoły i wspólnoty religijne funkcjonują samodzielnie, kierując się własnymi zasadami, a tym samym w sposób niezależny od władz państwowych. Kościoły i wspólnoty religijne traktowane są jako podmioty prawne *sui generis*¹⁶.

Do zadań i kompetencji Departamentu Kościelnego Ministerstwa Kultury należą przede wszystkim: realizacja wyżej wskazanej administracji publicznej w zakresie relacji między państwem a Kościołami i wspólnotami religijnymi oraz dotyczącej tradycyjnej i nietradycyjnej religijności (w art. 23 ust. 3 lit. a Regulaminu

¹² Zob. K. Walczuk, *Umowa podstawowa zawarta między Republiką Słowacką a Stolicą Apostolską – wybrane aspekty formalne i materialne* [w:] *Człowiek. Państwo. Kościół. Księga jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Arturowi Mezglewskiemu*, (red.) P. Sobczyk, P. Steczkowski, Lublin 2020, s. 615–639.

¹³ Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou (č. 326/2001 Z. z.).

¹⁴ Zmluva medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami (č. 250/2002 Z. z.).

¹⁵ Zákon o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností (č. 308/1991 Zb. z późn. zm.).

¹⁶ Zob. K. Walczuk, *Wspólnotowa wolność religijna...*, s. 174, 200. Zob. też M. Čeplíková, *Konfesné právo v Slovenskej republike. Vybrané kapitoly z histórie a súčasnosti*, Bratislava 2011, s. 122; M. Nemeč, *Vybrané kapitoly z cirkevného práva*, Bratislava 1997, s. 102; M. Moravčíková, *Financovanie cirkví a náboženských spoločností – teoretické východiská a prax* [w:] *Právne postavenie duchovných a financovanie cirkví a náboženských spoločností*, (red.) taž, Praha 2017, s. 220; M. Šabo, *Registrácia a financovanie cirkví a náboženských spoločností v Slovenskej republike* [w:] *Medzinárodné a vnútroštátne právne aspekty subjektivity osobitých subjektov medzinárodného práva a cirkví a náboženských spoločností*, (red.) M. Moravčíková, Trnava 2013, s. 175; J. Juran, *Vzťah cirkví a štátu* [w:] *Vzťahy štátu a cirkví v Európe – súčasné otázky a trendy na začiatku 21. storočia*, (red.) L. Grešková, Bratislava 2008, s. 13; K. Orzeszyna, *dz. cyt.*, s. 205; M. Moravčíková, *Právna subjektivita cirkví a náboženských spoločností v Slovenskej republike* [w:] *Medzinárodné a vnútroštátne právne aspekty...*, (red.) taž, s. 133.

organizacyjnego Ministerstwa zastosowano określenie *tradycyjnej a nietradycyjnej religiozity*), a także w zakresie wolności religijnej; utrzymywanie kontaktów z przedstawicielami Kościołów i wspólnot religijnych; przygotowywanie projektu budżetu państwa w zakresie relacji między państwem a Kościołami i wspólnotami religijnymi po uprzednim zebraniu (ustaleniu) wniosków tych podmiotów oraz następnie ukierunkowywaniu działania Kościołów i wspólnot religijnych przy rozliczaniu środków budżetowych – także przeznaczanych na działalność charytatywną¹⁷, zamierzone na efektywne i racjonalne (gospodarne) ich wykorzystanie, a także odpowiadanie za analizę ekonomiczną; fakturowanie i zamykanie konta obejmującego „sprawy kościelne”.

Warto podkreślić, że ostatecznie środki finansowe przeznaczone dla Kościołów i wspólnot religijnych uwalnia (*uvoľňovanie transferov* – dopuszcza przetransferowanie) Departament Budżetu i Finansowania (*Odbor rozpočtu a financovania*) Ministerstwa Kultury Republiki Słowackiej (art. 24 ust. 5 lit. e pkt 2 Regulaminu organizacyjnego Ministerstwa).

Departament Kościelny przygotowuje kierunki działań legislacyjnych oraz projekty powszechnie obowiązujących aktów prawnych, regulujących sytuację prawną Kościołów i wspólnot religijnych, w tym również umów zawieranych między państwem a tymi podmiotami. Przygotowuje również analizy i koncepcje związane z działalnością Kościołów i wspólnot religijnych oraz ich relacji z państwem, a także ekspertyzy związane z realizacją uprawnień wynikających z wolności i praw człowieka, szczególnie w zakresie wynikającym z wolności wyznania¹⁸.

Ponadto Departament Kościelny zabezpiecza realizację zobowiązań wynikających z umów międzynarodowych i wewnątrzpaństwowych umów zawieranych z Kościołami i wspólnotami religijnymi. Dodatkowo prowadzi rejestr Kościołów i wspólnot religijnych (dalej: Rejestr) oraz ewidencję osób prawnych (dalej: Ewidencja) wywodzących swoją podmiotowość prawną z Kościołów i wspólnot religijnych (*ktoré odvodzujú svoju právnu subjektivitu od cirkví a náboženských spoločností*), a także przyznaje,

¹⁷ Zob. art. 24 ust. 3 lit. c pkt 3–4 Regulaminu organizacyjnego Ministerstwa.

¹⁸ K. Walczuk, *Wspólnotowa wolność religijna...*, s. 175.

we współpracy ze słowackim Urzędem Statystycznym, zarejestrowanym podmiotom numer identyfikacyjny będący odpowiednikiem polskiego REGON¹⁹. Poza tym Departament Kościelny wydaje urzędowe wypisy z Rejestru i Ewidencji lub wydaje potwierdzenia wpisu albo braku wpisu dotyczącego danej osoby prawnej.

Departament tworzy zbiory podstawowych informacji dotyczących Kościołów i wspólnot religijnych oraz gromadzi i opracowuje informacje statystyczne, w tym jako podmiot odpowiedzialny za „Roczny wykaz KULT 15-01 o Kościele i wspólnocie religijnej” (*Ročný výkaz KULT 15-01 o cirkvi a náboženskej spoločnosti*) oraz informacje dotyczące ruchów religijnych o nieuregulowanej sytuacji prawnej (w tym działających nieformalnie).

Departament Kościelny refunduje koszty poniesione podczas prac geodezyjnych związanych z wprowadzaniem w życie postanowień dotyczących wynagradzania niektórych krzywd wyrządzonych Kościołom i wspólnotom religijnym²⁰ i stwarza warunki dla uporządkowania majątkowoprawnych relacji między państwem a tymi podmiotami. Poza tym kieruje i koordynuje działalnością Ekspertckiej Komisji do Spraw (Rozstrzygania Problematyki) Finansowania Kościołów i Wspólnot Religijnych (*Expertnej komisie na riešenie problematiky financovania cirkvi a náboženských spoločností*)²¹.

Mając na względzie zapewnienie bezpieczeństwa państwa i porządku publicznego w ramach działalności eksperckiej urzędnicy Departamentu Kościelnego udzielają konsultacji,

¹⁹ Słow. *identifikačné číslo organizácie* – IČO.

²⁰ Zob. Zákon z 27. októbra 1993 o zmiernení niektorých majetkových krív spôsobených cirkvám a náboženským spoločnostiam (č. 282/1993 Z. z. v znení zákona č. 97/2002 Z. z.). Zob. też K. Walczuk, *Wspólnotowa wolność religijna...*, s. 268–269.

²¹ Powstanie Komisji było wynikiem porozumienia zawartego przez Ministra Kultury, Daniela Krajcera, oraz przedstawicieli zarejestrowanych Kościołów i wspólnot religijnych podczas spotkania na zamku Červený Kameň (nieдалеко Bratysławy, w Małych Karpatach) w dniu 24 lutego 2011 r. Informacje o działalności Komisji pojawiają się nieregularnie. Zob. np. <https://www.culture.gov.sk/ministerstvo/medialny-servis/aktuality-ministerstva-kultury/zasadala-expertna-komisija-na-riesenie-problematiky-financovania-cirkvi-a-nabozenskych-spolocnosti/> [dostęp: 27.07.2023 r.].

przygotowują analizy oraz konferencje dotyczące sytuacji związanych z terroryzmem i ekstremizmem o podłożu wyznaniowym, ksenofobią, nienawiścią na tle religijnym i antysemityzmem, a także dotyczących tradycyjnych i nietradycyjnych (przejawów) religijności oraz relacji zachodzących między wyznaniem religijnym i narodowością²².

Poza powyżej wskazanymi kompetencjami i zadaniami dotyczącymi żywotnych interesów państwa, Departament Kościelny wydaje opinie w związku z tymczasowym pobytem na terenie Słowacji cudzoziemców pracujących na rzecz Kościołów i wspólnot religijnych. Ponadto w sprawach związanych z kwestiami wyznaniowymi współpracuje z Kościołami i wspólnotami religijnymi, organami państwa, samorządu terytorialnego, przedstawicielami świata akademickiego i innymi specjalistycznymi społecznościami, organizacjami i instytucjami zajmującymi się tą tematyką, a także z Kościelnymi i religijnymi podmiotami zrzeszającymi Słowaków żyjących zagranicą.

Rada Rządu Republiki Słowackiej do Spraw Praw Człowieka, Mniejszości Narodowych oraz Równości Płci

W literaturze przedmiotu można spotkać pogląd, że jedynym podmiotem wykonującym (sprawującym) „państwową administrację wyznaniową” (*štátna kultová správa*) jest (było) Ministerstwo Kultury²³. Jednak takie zasadnicze stwierdzenie nie wydaje się uzasadnione, bowiem, o ile faktycznie do tego ministerstwa należy prowadzenie ze strony państwa administracyjnej i w znacznej mierze eksperckiej obsługi zagadnień wyznaniowych, to jednak w realiach słowackich w przeszłości i obecnie funkcjonują

²² Por. K. Walczuk, *Wspólnotowa wolność religijna...*, s. 176.

²³ Zob. R. Gyuri, *Realizácia štátnej správy cirkví a náboženských spoločností v podmienkach Slovenskej republiky* [w:] *Pocta profesorovi Gašparovi. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej pri príležitosti životného jubilea prof. Michala Gašpara*, (red.) M. Kiovská, Košice 2008, s. 277.

(i funkcjonowały) również inne państwowe podmioty, także formalnie zajmujące się tym zagadnieniem.

Dla przykładu, na Słowacji funkcjonował dodatkowo (do 2012 r.) Wiceprzewodniczący Rządu (Wicepremier) do Spraw Praw Człowieka i Mniejszości Narodowych (*Podpredseda vlády SR pre ľudské práva a národnostné menšiny*)²⁴, do którego kompetencji należały również zagadnienia wyznaniowe²⁵, a obecnie (od 2011 r.) funkcjonuje Rada Rządu Republiki Słowackiej do Spraw Praw Człowieka, Mniejszości Narodowych oraz Równości Płci (*Rada vlády Slovenskej republiky pre ľudské práva, národnostné menšiny a rodovú rovnosť*), której kompetencje obejmują zakres dużo szerszy niż kwestie wyznaniowe. Zgodnie z art. 2 statutu prezentowanej Rady²⁶ jest ona stałym eksperckim, doradczym, koordynującym i konsultacyjnym organem rządu Republiki Słowackiej (*vlády Slovenskej republiky*) w zakresie ochrony podstawowych praw i wolności człowieka, praw politycznych i obywatelskich, praw osób należących do mniejszości narodowych i grup etnicznych, praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych, praw ochrony środowiska i dziedzictwa kulturowego, praw dzieci oraz promowania najlepszych interesów dziecka, praw osób niepełnosprawnych i praw osób starszych, praw gejów, lesbijek, osób biseksualnych, transseksualnych i interseksualnych, promowania zasady równego traktowania, równości szans i równości płci. Co ważne, wśród komisji działających w ramach Rady nie ma specjalnej, przypisywanej kwestiom wyznaniowym²⁷, choć zakres

²⁴ Zob. P. Bajda, R. Zenderowski, *Polityka etniczna Słowacji*, Warszawa 2016, s. 83–85.

²⁵ Zob. K. Walczuk, *Finansowanie Kościołów...*, s. 410 i uwagi tam poczynione.

²⁶ Statut, dalej określany jako Statut Rady, jest dostępny na stronie Ministerstwa Sprawiedliwości Republiki Słowackiej <https://www.justice.gov.sk/ministerstvo/rada-vlady-sr-pre-ludske-prava-narodnostne-mensiny-a-rodovu-rovnost/dokumenty-rady-vlady-sr-pre-ludske-prava-narodnostne-mensiny-a-rodovu-rovnost/> w części *Štatút a rokovací poriadok RVLP* [dostęp: 26.07.2023 r.].

²⁷ Są natomiast komisje: do zapobiegania i eliminacji rasizmu, ksenofobii, antysemityzmu i innych form nietolerancji; mniejszości narodowych i grup etnicznych; badań, edukacji i wychowania w zakresie praw człowieka oraz edukacji rozwojowej; do spraw osób niepełnosprawnych; do spraw

zainteresowania poszczególnych komisji określono na tyle szeroko, że może on obejmować zagadnienia związane z wolnością religijną. Zwłaszcza że obszar działania Rady Rządu Republiki Słowackiej do Spraw Praw Człowieka, Mniejszości Narodowych oraz Równości Płci ogólnie został określony jako „prawa człowieka” (*oblasť ľudských práv* – art. 2 in fine Statutu Rady).

Jak wskazano w art. 3 statutu Rady, wydaje ona opinie w sprawie krajowej realizacji międzynarodowych zobowiązań Słowacji w zakresie praw człowieka, w szczególności obowiązków wynikających z konwencji międzynarodowych, w tym z protokołów fakultatywnych ratyfikowanych przez Słowację oraz z traktatów dotyczących praw człowieka i podstawowych wolności, których Słowacja jest stroną. W ramach Rady omawiane są także projekty sprawozdań z realizacji umów międzynarodowych ratyfikowanych przez Słowację oraz traktatów dotyczących praw człowieka, których Słowacja jest stroną. Przewodniczącym Rady jest Minister Sprawiedliwości (*minister spravodlivosti*), a wiceprzewodniczącymi Minister Pracy, Spraw Socjalnych i Rodziny (*minister práce, sociálnych vecí a rodiny*), Minister Edukacji, Nauki, Badań i Sportu (*minister školstva, vedy, výskumu a športu*), Minister Kultury, sekretarz stanu Ministerstwa Sprawiedliwości (*štátny tajomník ministerstva spravodlivosti*) oraz przedstawiciel organizacji społecznych²⁸ (art. 4 ust. 3 statutu Rady).

równości płci; do spraw dzieci i młodzieży; praw lesbijek, gejów, biseksualistów, transseksualistów i osób interseksualnych.

²⁸ Słow. *občianskej spoločnosti*, co dosłownie oznacza społeczność obywatelską. Ewentualnie można to przetłumaczyć jako *organizacje pozarządowe*, jak chcą P. Bajda, R. Zenderowski, *dz. cyt.*, s. 87, zwłaszcza że ten wiceprzewodniczący jest powoływany przez słowacki rząd (*vláda Slovenskej republiky*) na wniosek Rady Rządu Republiki Słowackiej do spraw Pozarządowych Organizacji *non-profit* (*Rada vlády Slovenskej republiky pre mimovládne neziskové organizácie*).

Instytut do Spraw Relacji Państwo–Kościół (1997–2011)

Warto wspomnieć, że do dnia 30 czerwca 2011 r. działał powołany przez Ministra Kultury w dniu 1 stycznia 1997 r. Instytut do Spraw Relacji Państwo–Kościół (*Ústav pre vzťahy štátu a cirkvi*, w dokumentach i opracowaniach bardzo często funkcjonujący pod słowackim skrótem: ÚVŠC). Instytut ten, jako jedyna państwowa i z założenia neutralna światopoglądowo instytucja, zajmował się interdyscyplinarnymi badaniami i działalnością dokumentacyjną oraz doradczą, związanymi z relacjami między państwem a różnymi Kościołami i innymi wspólnotami religijnymi²⁹ – zarówno zarejestrowanymi, to znaczy formalnie uznanymi, jak i niezarejestrowanymi³⁰ (a nie, jak sugerowałyby nazwa instytucji, jakimś konkretnym Kościołem)³¹.

Na forum międzynarodowym³² prezentowany Instytut do Spraw Relacji Państwo–Kościół określany był przez przedstawicieli Słowacji jako instytucja reprezentująca środowisko naukowe. Jednak jego aktywnymi pracownikami było zaledwie około 3–5 osób, z których jedynie dyrektorka Instytutu, Michaela Moravčíková, legitymowała się doktoratem³³. Nie zmienia to

²⁹ Zob. też J. Duda, *Poznámky k cirkevnému právu v Slovenskej republike*, *Revue pro církevní právo*, č. 11(3)/1998, s. 212.

³⁰ Zob. *Ročenka Ústavu pre vzťahy štátu a cirkvi* 2009, Bratislava 2010, s. 3–4. Zob. też P. Mulík, *Covenantal and non-covenantal cooperation of state and religions in Slovakia* [w:] *Religion and Law in Dialogue: Covenantal and Non-covenantal Cooperation between State and Religion in Europe – Religion et droit en dialogue: collaboration conventionnelle et non-conventionnelle entre l'État et religion en Europe. Proceedings of the Conference Tübingen 18–21 November 2004*, (red.) R. Puza, N. Doe, Leuven 2006, s. 172; K. Walczuk, *Wspólnotowa wolność religijna...*, s. 179.

³¹ K. Walczuk, *Finansowanie Kościołów...*, s. 411; tenże, *Ekspertyza w sprawie rejestracji wspólnot religijnych...*, s. 255.

³² Np. na konferencji w Lubianie (Słowenia), która odbyła się w dniach 15–18 września 2008 r.

³³ Informacje m.in. za oficjalną stroną Instytutu do Spraw Relacji Państwo–Kościół (gdzie uwagę zwraca nieformalny adres, jakby nie było oficjalnej instytucji): <http://www.duch.sk/?lang=sk&view=kontakt> [dostęp: 15.06.2011 r.; w czerwcu 2016 r. strona już nie funkcjonowała]. Zob. K. Walczuk, *Wspólnotowa wolność religijna...*, s. 179.

faktu, że Instytut aktywnie działał również na polu naukowym (vide liczne czysto naukowe publikacje, nadal dostępne w księgarniach oraz bibliotekach i często wykorzystywane zarówno przez studentów, jak i naukowców), a M. Moravčíková do dziś jest jednym z najważniejszych słowackich naukowców zajmujących się szeroko rozumianym prawem wyznaniowym.

Jak się wydaje głównym powodem likwidacji tej instytucji była chęć zaoszczędzenia rocznie około 133 tys. euro³⁴, przeznaczanych z budżetu na funkcjonowanie Instytutu³⁵, co trudno uznać za dobre uzasadnienie, biorąc pod uwagę dużą aktywność przedstawicieli Instytutu, głównie na niwie konferencyjnej i publikacyjnej³⁶. Nawet jeśli zadania realizowane przez Instytut w znacznej mierze zostały przejęte przez Departament Kościelny Ministerstwa Kultury.

Podsumowanie

Słowacki system instytucjonalnych gwarancji wolności religijnej w ścisłym rozumieniu obejmuje przede wszystkim działający w ramach Ministerstwa Kultury Republiki Słowackiej Departament Kościelny. Funkcjonowanie tego departamentu jest uzupełniane głównie w zakresie administracyjnym i obsługi finansowej przez działalność innych komórek organizacyjnych Ministerstwa. Uwagę zwracają szerokie kompetencje i obszar zadaniowy przypisane Departamentowi Kościelnemu – zarówno stricte administracyjne (administracyjno-prawne, obejmujące działania administracji publicznej, zwłaszcza rządowej), jak i analityczne oraz naukowe. Charakterystyczne jest również indywidualne traktowanie zagadnień wyznaniowych – zajmuje się

³⁴ Zob. J. Juran, *Administrative and financial matters...*, s. 432.

³⁵ Zob. <https://www.postoj.sk/2049/tema-ustav-pre-vztahy-statu-a-cirkvi-necakane-konci>; <https://www.postoj.sk/2054/reakcia-michaely-moravcikovej-na-clanok-ustav-pre-vztahy-statu-a-cirkvi-necakane-konci> [dostęp: 5.06.2016 r.; w dniu 27.07.2023 r. strona nie była już dostępna]; <https://www.postoj.sk/2070/reakcia-ubomira-m-ondraska-na-clanok-ustav-pre-vztahy-statu-a-cirkvi-necakane-konci> [dostęp: 27.07.2023 r.].

³⁶ K. Walczuk, *Wspólnotowa wolność religijna...*, s. 179.

nimi samodzielny departament, którego działalność zasadniczo ogranicza się do sfery szeroko rozumianych relacji wyznaniowych (państwo–Kościoły i wspólnoty religijne/związki wyznaniowe).

Jako część instytucjonalnych gwarancji wolności religijnej można traktować również funkcjonowanie gremiów korzystających ze wsparcia władzy publicznej, takich jak Ekspertcka Komisja do Spraw (Rozstrzygania Problematyki) Finansowania Kościołów i Wspólnot Religijnych oraz Rada Rządu Republiki Słowackiej do Spraw Praw Człowieka, Mniejszości Narodowych oraz Równości Płci. Przy czym te gwarancje nie mają permanentnego charakteru i cechują się mniejszym efektem sprawczości (generalnie lub w zakresie wyznaniowym).

Pozytywnym elementem instytucjonalnych gwarancji wolności religijnej było funkcjonowanie w latach 1997–2011 w ramach administracji publicznej Instytutu do Spraw Relacji Państwo–Kościoł. Doświadczenie administracyjne wskazuje, że istnienie jednostki poza strukturami ministerialnymi, obdarzonej znaczną niezależnością, mimo niewątpliwego podwyższenia kosztów, umożliwia opracowanie i dostarczenie administracji publicznej (zwłaszcza rządowej) informacji bardziej różnorodnych i niejednokrotnie lepszej jakości.

Bibliografia

Literatura:

- Bajda P., Zenderowski R., *Polityka etniczna Słowacji*, Warszawa 2016.
- Cibulka L. a kol., *Ústavné právo. Ústavný systém Slovenskej republiky*, Bratislava 2014.
- Čeplíková M., *Konfesné právo v Slovenskej republike. Vybrané kapitoly z histórie a súčasnosť*, Bratislava 2011.
- Čeplíková M., *Súčasný stav konfesného práva v Slovenskej republike* [w:] *Vztahy štátu a cirkví v Európe – súčasné otázky a trendy na začiatku 21. storočia*, (red.) L. Grešková, Bratislava 2008.
- Drgoncová J., *Komentár k čl. 60* [w:] *Komentár k Ústave Slovenskej republiky*, M. Čič, a kol., Žilina 2012.
- Drgonec J., *Ústava Slovenskej republiky. Komentár*, Šamorín 2012.

- Duda J., *Poznámky k cirkevnému právu v Slovenskej republike*, *Revue pro církevní právo*, č. 11(3)/1998.
- Gyuri R., *Realizácia štátnej správy cirkví a náboženských spoločností v podmienkach Slovenskej republiky* [w:] *Pocta profesorovi Gašparovi. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie konanej pri príležitosti životného jubilea prof. Michala Gašpara*, (red.) M. Kiovská, Košice 2008.
- Holák A., *Právo na súdnu a inú právnu ochranu* [w:] *Ústavné garancie ľudských práv*, J. Král, a kol., Bratislava 2004.
- Juran J., *Administrative and financial matters in the area of religious freedom and religious communities* [w:] *Legal aspects of religious freedom, International Conference, 15–18 September 2008*, Ljubljana 2008.
- Juran J., *Vzťah cirkví a štátu* [w:] *Vzťahy štátu a cirkví v Európe – súčasné otázky a trendy na začiatku 21. storočia*, (red.) L. Grešková, Bratislava 2008.
- Lengyelová D., *Zakotvenie inštitútu ombudsmana v ústave* [w:] *15 rokov Ústavy Slovenskej republiky. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*, (red.) L. Orosz, G. Dobrovičová, Košice 6.–7. septembra 2007, Košice 2008.
- Moravčíková M., *Financovanie cirkví a náboženských spoločností – teoretické východiská a prax* [w:] *Právne postavenie duchovných a financovanie cirkví a náboženských spoločností*, (red.) M. Moravčíková, Praha 2017.
- Moravčíková M., *Právna subjektivita cirkví a náboženských spoločností v Slovenskej republike* [w:] *Medzinárodné a vnútroštátne právne aspekty subjektivity osobitných subjektov medzinárodného práva a cirkví a náboženských spoločností*, (red.) M. Moravčíková, Trnava 2013.
- Mulík P., *Covenantal and non-covenantal cooperation of state and religions in Slovakia* [w:] *Religion and Law in Dialogue: Covenantal and Non-covenantal Cooperation between State and Religion in Europe – Religion et droit en dialogue: collaboration conventionnelle et non-conventionnelle entre l'État et religion en Europe. Proceedings of the Conference Tübingen 18-21 November 2004*, (red.) R. Puza, N. Doe, Leuven 2006.
- Nemec M., *Vybrané kapitoly z cirkevného práva*, Bratislava 1997.

- Orzeszyna K., *Podstawy relacji między państwem a Kościołami w konstytucjach państw członkowskich i traktatach Unii Europejskiej. Studium prawnoporównawcze*, Lublin 2007.
- Posluch M., Cibulka L., *Štátne právo Slovenskej republiky*, Šamorín 2009.
- Ročenka Ústavu pre vzťahy štátu a cirkví 2009, Bratislava 2010.
- Svák J., *Komentár k čl. 48 [w:] Komentár k Ústave Slovenskej republiky*, M. Čič, a kol., Žilina 2012.
- Šabo M., *Registrácia a financovanie cirkví a náboženských spoločností v Slovenskej republike [w:] Medzinárodné a vnútroštátne právne aspekty subiektyvity osobitných subjektov medzinárodného práva a cirkví a náboženských spoločností*, (red.) M. Moravčíková, Trnava 2013.
- Štrkolec M., *Najvyšší kontrolný úrad Slovenskej republiky (vývoj ústavnej úpravy, aktuálny stav a perspektívy) [w:] 15 rokov Ústavy Slovenskej republiky. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie. Košice 6.–7. septembra 2007*, (red.) L. Orosz, G. Dobrovičová, Košice 2008.
- Walczuk K., *Ekspertyza w sprawie rejestracji wspólnot religijnych, względnie innej formy wprowadzenia tych podmiotów do obrotu prawnego w wybranych państwach członkowskich Unii Europejskiej poza Polską (wykonana przez ekspertów powołanych przez Polskie Towarzystwo Prawa Wyznaniowego). Słowacja, „Przegląd Prawa Wyznaniowego”, 2014, t. 6.*
- Walczuk K., *Finansowanie Kościołów i związków wyznaniowych na Słowacji [w:] Finansowanie Kościołów i innych związków wyznaniowych*, (red.) P. Sobczyk, K. Warchałowski, Warszawa 2013.
- Walczuk K., *Słowacja [w:] Elementy ustrojowo-funkcjonalne sądownictwa administracyjnego w wybranych państwach europejskich*, (red.) B. Majchrzak, Warszawa 2022.
- Walczuk K., *Umowa podstawowa zawarta między Republiką Słowacką a Stolicą Apostolską – wybrane aspekty formalne i materialne [w:] Człowiek. Państwo. Kościół. Księga jubileuszowa dedykowana Księdzu Profesorowi Arturowi Mezglewskiemu*, (red.) P. Sobczyk, P. Steczkowski, Lublin 2020.
- Walczuk K., *Wspólnotowa wolność religijna w Republice Słowackiej. Aspekty instytucjonalno-prawne*, Kraków 2019.

Akty prawne:

- Organizačná štruktúra Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2023/06/2023-06-01_MKSR_organizacny_poriadok_WEB_final_Priloha-1.pdf.
- Organizačný poriadok Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, evidenčné číslo: MK-4342/2023-110/10901, https://www.culture.gov.sk/wp-content/uploads/2023/07/2023-06-01_mkxr_organizacny_poriadok_web_npd.pdf.
- Organizačný poriadok Ministerstva kultúry Slovenskej republiky, Príloha č. 1: Schéma organizačnej štruktúry Ministerstva kultúry SR (platná od 21. 5. 2016), <http://www.culture.gov.sk/ministerstvo/dokumenty/organizacny-poriadok-18.html>.
- Ústava Slovenskej republiky (ústavný zákon č. 460/1992 Zb., z późn. zm.).
- Základná zmluva medzi Slovenskou republikou a Svätou stolicou (č. 326/2001 Z. z.).
- Zákon o organizácii činnosti vlády a organizácii ústrednej štátnej správy (Kompetenčný zákon, č. 575/2001 Z. z. z późn. zm.).
- Zákon o slobode náboženskej viery a postavení cirkví a náboženských spoločností (č. 308/1991 Zb. z późn. zm.).
- Zákon z 27. októbra 1993 o zmiernení niektorých majetkových krívď spôsobených cirkvám a náboženským spoločnostiam (č. 282/1993 Z. z. v znení zákona č. 97/2002 Z. z.).
- Zmluva medzi Slovenskou republikou a registrovanými cirkvami a náboženskými spoločnosťami (č. 250/2002 Z. z.).

Netografia:

- <http://www.duch.sk/?lang=sk&view=kontakt>.
- <https://www.culture.gov.sk/ministerstvo/medialny-servis/aktuality-ministerstva-kultury/zasadala-expertna-komisia-na-riesenie-problematiky-financovania-cirkvi-a-nabozenskych-spolocnosti/>.
- <https://www.justice.gov.sk/ministerstvo/rada-vlady-sr-pre-ludske-prava-narodnostne-mensiny-a-rodovu-rovnost/dokumenty-rady-vlady-sr-pre-ludske-prava-narodnostne->

mensiny-a-rodovu-rovnost/ w części *Štatút a rokovací poriadok RVLP*.

<https://www.postoj.sk/2049/tema-ustav-pre-vztahy-statu-a-cirkvi-necakane-konci>.

<https://www.postoj.sk/2054/reakcia-michaely-moravcikovej-na-clanok-ustav-pre-vztahy-statu-a-cirkvi-necakane-konci>.

<https://www.postoj.sk/2070/reakcia-ubomira-m-ondraska-na-clanok-ustav-pre-vztahy-statu-a-cirkvi-necakane-konci>.

Ochrona wolności religijnej w wielokulturowej Australii

Wstęp

Niniejszy artykuł omawia zagadnienie ochrony wolności religijnej w Australii. Państwo to przyjęło na siebie zobowiązania wynikające z ratyfikacji międzynarodowych traktatów dotyczących praw człowieka, w tym Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych, zapewniającego szeroką ochronę wolności religijnej. Na tle innych krajów Australia pozostaje pod tym względem nietypowa jako jedyny kraj anglosaski, który w sposób kompleksowy nie uregulował problematyki praw i wolności człowieka ani na poziomie konstytucyjnym, ani też ustawowym. Obecnie jedynie trzy jednostki składowe australijskiej federacji przyjęły ustawy o prawach człowieka, a są to: Australijskie Terytorium Stołeczne (*Australian Capital Territory, ACT*), stan Wiktorii oraz Queensland. Konsultacje społeczne w tej sprawie, przeprowadzone w pozostałych częściach składowych federacji, nie przyniosły pozytywnych rezultatów.

W świetle obowiązujących przepisów prawnych Australia stanowi państwo neutralne religijnie. Konstytucja federalna zabrania ustanawiania jakichkolwiek praw, które narzucają religię państwową lub praktyki religijne; zakazują swobodnego praktykowania religii lub przeprowadzania testu religijnego w związku z obejmowaniem jakiegokolwiek urzędu lub zawodu zaufania

publicznego. Na poziomie ogólnopaństwowym ochrona wolności religijnej nie jest gwarantowana. Materia ta została celowo pozostawiona do wyłącznej regulacji władz stanów i terytoriów. Jedynie kilka obowiązujących w Australii aktów prawnych odnosi się do kwestii wolności religijnej.

W tym kontekście szczególne znaczenie zyskuje projekt ustawy o dyskryminacji religijnej wniesiony pod koniec listopada 2021 r. Kontrowersje wokół niektórych jego postanowień spowodowały wstrzymanie wejścia w życie ustawy, której celem miało być wypełnienie istniejących luk w federalnych przepisach antidyskryminacyjnych. Przesłanką do wprowadzenia aktu prawnego, chroniącego przed dyskryminacją ze względu na wyznawaną religię lub działalność religijną, były zalecenia panelu ekspertów po przeprowadzonych badaniach dotyczących wolności religijnej z 2018 r.¹ Potwierdziły one, że w Australii – kraju, w którym współistnieje wiele kultur i aż ponad 100 różnych wyznań oraz tradycji religijnych – mimo odnotowania wyraźnego spadku religijności wśród obywateli dochodzi do sporów na tle religijnym. Kwestia wzmocnienia ochrony wolności religijnej w Australii nabiera w tym kontekście szczególnego znaczenia.

Zróżnicowanie wielokulturowego społeczeństwa australijskiego

Zróżnicowanie pod względem kulturowym i etnicznym uznać należy za kluczowy element australijskiej tożsamości. Potwierdził to przeprowadzony w 2021 r. spis ludności (2021 *Australian census*), zgodnie z którym niemal jedna trzecia populacji – wynoszącej prawie 26,5 miliona osób² – urodziła się za granicą. Już ponad siedem milionów ludzi w Australii przyszło na świat poza granicami kraju, co świadczy o wzroście o 1,3% w ciągu pięciu

¹ P. Ruddock i in., *Religious Freedom Review: report of the expert panel*, Attorney-General's Department, December 2018, s. 5, https://apo.org.au/sites/default/files/resource-files/2018-12/apo-nid210586_1.pdf [dostęp: 17.07.2023 r.].

² Australia Population, Worldometer: <https://www.worldometers.info/world-population/australia-population/> [dostęp: 17.07.2023 r.].

lat. Do pięciu krajów z najwyższym odsetkiem ludności australijskiej urodzonej za granicą należą: Anglia (niemal milion osób), a w dalszej kolejności Indie, Chiny, Nowa Zelandia i Filipiny. Wartą podkreślenia zmianą jest znaczny wzrost populacji indyjskiej, która pod względem liczebności zajmuje obecnie drugą pozycję, podczas gdy jeszcze pięć lat³ temu plasowała się na miejscu czwartym.

Większość australijskiej populacji to potomkowie osadników, przybywający głównie z Europy, a zwłaszcza Wielkiej Brytanii. Mieszkańcy Australii jako swoich przodków wskazywali głównie dwie narodowości: Anglików (33%), co odzwierciedla długą historię migrantów urodzonych w Anglii, oraz Australijczyków (prawie 30%), kolejno zaś Irlandczyków, Szkotów i Chińczyków. Niemal połowa obywateli ma co najmniej jednego z rodziców urodzonego poza Australią. Fakt ten przekłada się na liczbę najczęściej używanych w tym kraju języków. Spis ludności z 2021 r. potwierdził, że ludność Australii posługuje się ponad 300 językami. Sami rdzenni mieszkańcy (Aborygeni) używają dialektów w łącznej liczbie aż 150⁴. W sumie 5,8 miliona osób (tj. o 1,2% więcej niż w 2016 r.) przyznało się do posługiwania się w domu innym językiem niż angielski, a były to: język mandaryński (2,7%), arabski, wietnamski, kantoński oraz pendżabski.

Równie ważnym elementem, który składa się na tak znaczne zróżnicowanie społeczeństwa australijskiego, jest wieloreligijność. Profil religijny Australii został ukształtowany przez kolejne fale migracji. Za ich początek przyjmuje się koniec XVIII w., kiedy to Brytyjczycy wprowadzili na terytorium australijskim chrześcijaństwo. Cały wiek XIX aż do początku XX stanowił okres przybywania brytyjskich i irlandzkich osadników. W latach 40. XX w. w Australii zaczęli osiedlać się migranci z Europy. Pod koniec pierwszej połowy XX w. australijskie społeczeństwo

³ Cultural diversity of Australia, Australian Bureau of Statistics, <https://www.abs.gov.au/articles/cultural-diversity-australia> [dostęp: 17.07.2023 r.].

⁴ J. Eska-Mikołajewska, *Ruchy ekstremistyczne i radykalizm w Australii na tle napięć między polityką wielokulturowości a dominacją kultury anglosaskiej*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2022, nr 3 (34), s. 108.

było homogeniczne, z dominacją ludności pochodzenia anglo-celtyckiego⁵. Od lat 50. XX w. na znaczeniu zaczęła zyskiwać ideologia asymilacji, a wraz z nią polityka asymilacji. Imigranci, którzy określani byli mianem „Nowych Australijczyków”, musieli przyswoić język i kulturę anglo-australijską oraz zaprzestać kultywowania swoich tradycji, zachowań czy stylu życia. Wraz z przybyciem w latach 60. XX w. uchodźców z Bliskiego Wschodu, zaczęto wdrażać politykę integracji. Polegała ona na wzajemnym oddziaływaniu na siebie różnych kultur z utrzymaniem przewagi kultury anglo-celtyckiej.

Zamiar poprawy wizerunku Australii jako kraju antyazjatyckiego skutkowało przyjęciem nowego kierunku polityki. W II połowie lat 60. XX w. położono kres polityce otwarcie faworyzującej imigrantów z Europy, a zwłaszcza z Wysp Brytyjskich, która zyskała miano polityki Białej Australii (*White Australia policy*). Wraz z kolejną falą migracji z Azji Południowo-Wschodniej rozpoczęto implementację polityki wielokulturowości. Przyjęcie koncepcji pluralizmu kulturowego oznaczało wyjście naprzeciw coraz większej różnorodności kulturowej i etnicznej społeczeństwa. Podwalinę pod rozwój tego kierunku polityki państwa wobec imigrantów stanowił dokument pt. „Australia jako społeczeństwo wielokulturowe” (*Australia as a Multicultural Society*) z 1977 r. Jego przyjęcie wiązało się z zaprzestaniem segregacji rasowej pośród środowisk imigranckich i ratyfikacją najważniejszych międzynarodowych traktatów dotyczących migracji i kwestii rasowych⁶.

Australijski model kulturowości był rozwijany w latach 80. XX w., kiedy to opublikowano raport „Wielokulturowość dla wszystkich Australijczyków: Nasz rozwijający się naród” w 1982 r.

⁵ J. Lencznarowicz, *Ewolucja australijskiego modelu wielokulturowości* [w:] *Wzory wielokulturowości we współczesnym świecie*, (red.) K. Golemo, T. Paleczny, E. Wiącek, Kraków 2006, s. 126 i n.

⁶ Australia stała się sygnatariuszem Konwencji Narodów Zjednoczonych dotyczącej statusu uchodźców z 1951 r. wraz z Protokołem do tej Konwencji z 1967 r. Kraj zobowiązał się do rozwijania prawa i polityki w zgodzie z postanowieniami obu tych dokumentów zarówno na poziomie federacji, jak i jej jednostek składowych – Refugees and the Australian Government, *Roads to Refuge*, https://www.roads-to-refuge.com.au/whois/whois_government.html [dostęp: 18.07.2023 r.].

Siedem lat później sformułowany został „Narodowy program dla wielokulturowej Australii” (*National Agenda for a Multicultural Australia*), zaktualizowany w treści „Nowego programu dla wielokulturowej Australii” w 1999 r. Dokumenty te utorowały drogę dla przybywających do Australii od początku XXI w. uchodźców i osób potrzebujących pomocy humanitarnej z Afryki i Bliskiego Wschodu, a także wykwalifikowanych migrantów z regionu Azji Północno-Wschodniej i Południowej.

W wyniku kolejnych fal migracji społeczeństwo Australii stało się rzeczywiście wielokulturowe. Łączy zróżnicowane elementy dziedzictwa wielu wspólnot i związanych z nimi instytucji, zwyczajów, języków, wierzeń i obrządków religijnych. Wielokulturowa Australia, odwołując się do rdzenia w postaci etyki judeochrześcijańskiej, funkcjonuje w oparciu o takie wartości, jak tolerancja, humanitaryzm i wzajemny szacunek dla różnorodności kulturowej, głównie w odniesieniu do języka i religii. Ponadto deklaruje przywiązanie do podstawowych zasad demokratycznych, w tym poszanowania konstytucji, praworządności, równości oraz wolności słowa i wyznania. Stawianie nacisku na jedność i integrację wyklucza pobłażliwość wobec jakichkolwiek form nietolerancji czy dyskryminacji na tle etnicznym, kulturowym, rasowym oraz religijnym⁷.

Ma to szczególnie istotne znaczenie w kontekście zachodzących w ostatnich dekadach zmian demograficznych. Przynależność religijna migrantów, którzy przybyli do Australii w latach 2016–2021, wyraża się poprzez dwie tendencje: wzrost liczby wyznawców innych religii poza chrześcijaństwem oraz zwiększanie się liczby osób deklarujących brak jakiegokolwiek religii. Jak wykazał spis ludności z 2021 r., blisko 94% osób wyznających inne religie albo urodziło się poza granicami kraju, albo też miało co najmniej jednego rodzica urodzonego za granicą.

Najważniejszą dostrzeganą obecnie zmianą jest to, że po raz pierwszy w historii chrześcijanie stanowią mniej niż połowę ludności Australii (43,9%). Wyznawców chrześcijaństwa ubyło w ciągu ostatnich pięciu lat o ponad milion osób, mimo że nadal

⁷ A. Śliz, M.S. Szczepański, *Wielokulturowość: idea, ideologia, polityka*, „Nauka” 2019, nr 3, s. 31, 33.

religia ta na tle pozostałych ma najwięcej wyznawców⁸. Ludność Australii pod względem wyznawanej religii wykazuje coraz większe zróżnicowanie, chociaż poparcie dla innych wierzeń – islamu, hinduizmu i buddyzmu – oscyluje wokół 2–3% wszystkich wierzących. W 2021 r. ponad dwa i pół miliona mieszkańców Australii zgłosiło przynależność do innych religii niż chrześcijaństwo i są to głównie migranci z szeroko pojętej Azji i Bliskiego Wschodu.

Jednocześnie już niemal 10 milionów Australijczyków przyznaje się do tego, że nie wyznaje żadnej religii (38,9%). Proces upadku religijności, który dostrzegalny jest od początku lat 70. XX w., wydaje się nieodwracalny. Obecnie już tylko jedna szóstka Australijczyków uczestniczy w nabożeństwach kościelnych co najmniej raz w miesiącu⁹. Australia przestała być państwem religijnym, a wręcz odwrotnie – zaczęto czynić wysiłki, aby zabezpieczyć państwo przed jakąkolwiek formą dominacji Kościoła. W ostatnich latach wzrosła liczba osób deklarujących brak przynależności religijnej. Statystycznie są to młodzi dorośli, tj. osoby powyżej 20 lat oraz mieszkańcy dwóch stanów: Tasmanii oraz Queensland.

Gwarancje prawne dla wolności religijnej

Jednym z najistotniejszych wymiarów, w jakich realizowana jest australijska polityka wielokulturowości, pozostaje religia. Wolność myśli, sumienia i wyznania jest traktowana w tym państwie jako podstawowe prawo człowieka, zgodnie z czym podlega ochronie. Australijska konstytucja nie zawiera rozdziału poświęconego zagadnieniu praw i wolności człowieka¹⁰. W syste-

⁸ Religious affiliation in Australia, Australian Bureau of Statistics, <https://www.abs.gov.au/articles/religious-affiliation-australia> [dostęp: 18.07.2023 r.].

⁹ M. Sprengel, *Wolność religijna a sekularyzacja w Australii* [w:] *Regionalne systemy ochrony praw człowieka 70 lat po proklamowaniu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Osiągnięcia – bariery – nowe wyzwania*, (red.) J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2019, s. 828, 831–832.

¹⁰ K. Prokop, *Australia* [w:] *Systemy ustrojowe państw współczesnych*, (red.) S. Bożyk, M. Grzybowski, Białystok 2012, s. 531.

mie prawnym Australii nie ma również odrębnej, kompleksowej ustawy – karty praw, regulującej materie prawnocłowiecze. Gwarancje praw i wolności jednostki ujęte zostały zaledwie w kilku artykułach ustawy zasadniczej oraz w licznych ustawach zarówno federalnych, jak i aktach wydawanych na poziomie jednostek składowych federacji.

W federalnej konstytucji Australii czołowe miejsce zajmuje wyraźnie wyartykułowana w art. 116 wolność wyznawania religii. Opiera się ona na czterech zakazach dotyczących: ustanowienia jakiegokolwiek religii, narzucania jakichkolwiek praktyk religijnych, zakazu swobodnego praktykowania jakiegokolwiek religii oraz wymagania testu religijnego jako kwalifikacji do zajmowania urzędu lub zawodu zaufania publicznego na terytorium Australii. Konstytucja gwarantuje wolność religijną, nie tworzy jednak bezpośredniej ochrony przed prawami ustanawianymi na poziomie stanów czy terytoriów, które mogą w pewnym zakresie wolność religijną ograniczać. Do kompetencji jednostek składowych federacji pozostawiono wyłączne uprawnienia do regulowania wszelkich praktyk i spraw lokalnych.

Poza postanowieniami konstytucji ochrona wolności religijnej na poziomie federacji jest gwarantowana na mocy kilku aktów rangi ustawowej. Zasadniczo zakazują one dyskryminacji. Federalna ustawa o uczciwej pracy z 2009 r. (*Fair Work Act 2009*)¹¹ wprowadza zakaz dyskryminacji ze względu na religię oraz inne chronione cechy, do których należą: płeć lub orientacja seksualna w obszarach życia publicznego, w tym zatrudnieniu, edukacji, dostarczaniu towarów, usług i udogodnień. Obrazuje to zarówno art. 195 ust. 1, który wymienia warunki dyskryminujące w umowach zakładowych, w tym dyskryminujące pracownika ze względu na jego religię i inne cechy osobiste; art. 351 ust. 1, który odnosi się do zakazów podejmowania jakichkolwiek niekorzystnych działań wobec pracownika ze względu na chronioną cechę, jak i art. 772 stanowiący, iż nie można rozwiązać stosunku pracy

¹¹ Fair Work Act 2009, <https://www.legislation.gov.au/Details/C2017C00323> [dostęp: 19.07.2023 r.].

ze względu na chronioną cechę (z zastrzeżeniem wskazanych w ustawie wyjątków)¹².

Na szczeblu federalnym obowiązują cztery odrębne akty prawne, które tworzą swego rodzaju pakiet ustaw antydyskryminacyjnych. Są to: ustawa o dyskryminacji rasowej z 1975 r. (*Racial Discrimination Act 1975*)¹³, ustawa o dyskryminacji ze względu na płeć z 1984 r. (*Sex Discrimination Act 1984*, dalej: SDA)¹⁴ nowelizowana w 2014 r., ustawa o dyskryminacji ze względu na niepełnosprawność z 1992 r. (*Disability Discrimination Act 1992*, dalej: DDA)¹⁵ oraz ustawa o dyskryminacji ze względu na wiek z 2004 r. (*Age Discrimination Act 2004*, dalej: ADA)¹⁶.

Podkreślić należy, że dyskryminacja ze względu na religię nie jest zakazana w świetle obowiązujących federalnych przepisów antydyskryminacyjnych. Jednakże istnieją pewne wyjątki we wskazanych ustawach, które odnoszą się do działalności organizacji religijnych i religijnych instytucji edukacyjnych w pewnych konkretnie wskazanych kontekstach. Przykład tego stanowi art. 35 ADA, w którym zaakcentowano, że nie odnosi się on do działania lub praktyki organu powołanego do celów religijnych, który pozostaje zgodny z doktrynami, zasadami lub wierzeniami tej religii albo też jest to konieczne celem uniknięcia zranienia wrażliwości religijnej wyznawców tej religii.

Ustawa o dyskryminacji ze względu na płeć na mocy art. 23 ust. 1 stanowi, że bezprawna jest dyskryminacja osoby ze względu na płeć, orientację seksualną, tożsamość płciową, status osoby interplciowej, stan cywilny lub status związku, ciążę, karmienie

¹² *Traditional Rights and Freedoms – Encroachments by Commonwealth Laws*, Australian Government – Australian Law Reform Commission, Report 127 (Interim), July 2015, s. 105, <https://www.alrc.gov.au/publication/traditional-rights-and-freedoms-encroachments-by-commonwealth-laws-alrc-interim-report-127/> [dostęp: 19.07.2023 r.].

¹³ Racial Discrimination Act 1975, <https://www.legislation.gov.au/Details/C2016C00089> [dostęp: 19.07.2023 r.].

¹⁴ Sex Discrimination Act 1984, <https://www.legislation.gov.au/Details/C2014C00002> [dostęp: 19.07.2023 r.], zwana dalej SDA.

¹⁵ Disability Discrimination Act 1992, <https://www.legislation.gov.au/Details/C2018C00125> [dostęp: 19.07.2023 r.], zwana dalej DDA.

¹⁶ Age Discrimination Act 2004, <https://www.legislation.gov.au/Details/C2020C00283> [dostęp: 19.07.2023 r.], zwana dalej ADA.

piersią i obowiązki rodzinne. Wyjątkiem od tego ogólnego zakazu jest art. 23 ust. 3 SDA, na mocy którego ustanowiono, że zakwaterowanie zapewniane przez organizację religijną jest zwolnione z art. 23 ust. 1.

W art. 37 SDA wskazano, że przepisy antydyskryminacyjne nie odnoszą się do wyświęcania lub mianowania księży, duchownych lub członków jakiegokolwiek zakonu; szkolenia lub kształcenia osób ubiegających się o święcenia kapłańskie, duchownych lub członków zakonu; wyboru lub mianowania osób do pełnienia obowiązków lub funkcji w celach lub w związku z jakimikolwiek obrzędami lub praktykami religijnymi lub w inny sposób w celu uczestniczenia w nich; jak i każdego innego aktu lub praktyki organu utworzonego do celów religijnych, stanowiącego czyn lub praktykę zgodną z doktrynami, założeniami lub przekonaniami tej religii lub niezbędnego do uniknięcia szkody dla wrażliwości religijnej wyznawców tej religii. Jednakowo przepisów antydyskryminacyjnych nie stosuje się do aktu lub praktyki organu utworzonego do celów religijnych, jeżeli ta czynność lub praktyka jest związana ze świadczeniem przez instytucję opieki nad osobami starszymi i nie wiąże się ona z zatrudnieniem osób do zapewnienia tej opieki osobom starszym.

Artykuł 38 tej ustawy odnosi się do „instytucji edukacyjnych utworzonych dla celów religijnych”. Stanowi on, że w świetle przepisów tego aktu prawnego nie jest bezprawna dyskryminacja jakiejkolwiek osoby ze względu na „płeć, orientację seksualną, tożsamość płciową, stan cywilny lub pokrewieństwo lub ciążę” w związku z zatrudnieniem, w tym na stanowisku pracownika najemnego, lub zapewnianiem edukacji albo szkoleniem przez instytucję edukacyjną prowadzoną zgodnie z doktrynami, zasadami, wierzeniami lub nauczaniem określonej religii lub wyznania, jeżeli osoba ta dyskryminuje w dobrej wierze, aby uniknąć uszczerbku na wrażliwości religijnej wyznawców tej religii lub wyznania.

Na poziomie jednostek składowych federacji ochrona wolności religijnej zapewniana jest poprzez różne instrumenty prawne, w tym dotyczące praw człowieka oraz ustawodawstwo antydyskryminacyjne. Jedynym australijskim stanem, gwarantującym konstytucyjną ochronę wolności religijnej, jest Tasmania.

Zgodnie z art. 46 konstytucji tego stanu z 1934 r. (*Constitution Act 1934*)¹⁷ wolność sumienia oraz swobodne wyznawanie i praktykowanie religii są gwarantowane każdemu obywatelowi, z zastrzeżeniem porządku publicznego i moralności. Co więcej, nikt nie może być narażony na jakąkolwiek niepełnosprawność ani zostać zmuszony do złożenia przysięgi ze względu na swoją religię lub przekonania religijne. Żaden test religijny nie może być nakładany w odniesieniu do mianowania na stanowisko lub sprawowania jakiegokolwiek funkcji publicznej.

W formie odrębnych ustaw status jednostki uregulowany został jedynie przez trzy australijskie jurysdykcje. ACT uchwaliło ustawę o prawach człowieka (*Human Rights Act*, dalej: HRA)¹⁸ w 2004 r. W art. 14 tego aktu prawnego ustanowiono, że każdy ma prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania. Prawo to obejmuje wolność posiadania lub przyjmowania religii lub przekonań według własnego wyboru, a także wolność demonstrowania swojej religii lub przekonań poprzez uprawianie kultu, obrzędów, praktykowanie i nauczanie, indywidualnie lub jako część społeczności, publicznie lub prywatnie. Zgodnie z tym nikt nie może być zmuszany w sposób ograniczający jego wolność wyznawania lub przyjmowania religii lub wiary w kulcie, obrzędach, praktykowaniu lub nauczaniu¹⁹.

Drugim australijskim stanem, który uchwalił własną Kartę praw człowieka i obowiązków (*Charter of Human Rights and Responsibilities Act*)²⁰ w 2006 r., była Wiktorія. Obowiązujący akt zawiera

¹⁷ Constitution Act 1934, <https://www.legislation.tas.gov.au/view/html/inforce/current/act-1934-094> [dostęp: 19.07.2023 r.].

¹⁸ Human Rights Act 2004, http://www8.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdb/au/legis/act/consol_act/hra2004148/ [dostęp: 20.07.2023 r.], zwany dalej HRA.

¹⁹ W nowelizacji tej ustawy z 2016 r. dokonano redefinicji terminu „przekonania religijne” poprzez oddzielenie „przekonań politycznych” od „przekonań religijnych” – State and Territory Protections, Parliament of Australia, https://www.aph.gov.au/Parliamentary_Business/Committees/Joint/Foreign_Affairs_Defence_and_Trade/Freedomofreligion/Interim_Report/Section?id=committees%2freportjnt%2fo24110%2f25179#footnote27target [dostęp: 21.07.2023 r.].

²⁰ Charter of Human Rights and Responsibilities Act 2006, http://www5.austlii.edu.au/au/legis/vic/consol_act/cohrara2006433/ [dostęp: 20.07.2023 r.].

art. 14 o analogicznym brzmieniu jak art. 14 HRA. Przyjęte instrumenty prawne w obu jednostkach federalnych wymagają, aby odnośnym ustawom towarzyszyły oświadczenia określające ich zgodność z prawami człowieka. W stanie Wiktorii parlamentarna Komisja ds. Kontroli Ustaw i Regulacji (*Scrutiny of Acts and Regulations Committee*) zobligowana została do rozpatrzenia projektów ustaw wniesionych do parlamentu i złożenia organowi ustawodawczemu sprawozdania odnośnie do zgodności danego projektu ustawy z prawami człowieka. Natomiast w ACT odpowiednikiem wiktoriańskiej komisji jest „odpowiednia komisja stała”. W żadnej z tych jurysdykcji sądowa deklaracja o niezgodności ustaw z odnośnymi aktami dotyczącymi praw człowieka nie unieważnia takiej ustawy, nie wpływając także w żaden sposób na ich ważność, obowiązywanie, jak i egzekwowanie.

Trzecim australijskim stanem, w którym w 2019 r. – po długiej debacie nad wprowadzeniem ustawy o prawach człowieka – ostatecznie uchwalono ustawę o prawach człowieka (*Human Rights Act 2019*)²¹, był Queensland. Twórcy tego aktu prawnego korzystali z doświadczeń zarówno ACT, Wiktorii, jak również Nowej Zelandii, w której karta praw obowiązuje już od ponad 30 lat²². Ustawa o prawach człowieka stanu Queensland pośród 23 podstawowych praw człowieka na mocy art. 20 chroni wolność myśli, sumienia, religii i przekonań. Czyni to w sposób analogiczny do odpowiedników tych gwarancji w odnośnych ustawach w pozostałych dwóch jurysdykcjach australijskich oraz nowozelandzkiej.

Wspomnieć należy, że na terytorium większości stanów i terytoriów Australii obowiązuje ustawodawstwo antydyskryminacyjne. Wprowadzony został zakaz dyskryminacji m.in. ze względu na religię, przekonania religijne oraz działalność religijną. Interesujące rozwiązanie przyjęto w prawie Australii Południowej. Z zastrzeżeniem pewnych wyjątków, w świetle przepisów ustawy

²¹ Human Rights Act 2019, <https://www.legislation.qld.gov.au/view/html/inforce/current/act-2019-005> [dostęp: 20.07.2023 r.].

²² J. Eska-Mikołajewska, *Kontrowersje wokół przyjęcia ustawy o prawach człowieka dla Queensland w świetle rozwiązań australijskich i nowozelandzkich* [w:] *op. cit.*, (red.) J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2019, s. 836 i n.

o równych szansach z 1984 r. (*Equal Opportunity Act 1984*)²³ bezprawne jest nieprzychylnie traktowanie jakiegokolwiek osoby w jej miejscu pracy lub edukacji z uwagi na to, że nosi ona strój lub ozdoby wymagane przez wyznawaną przez nią religię lub ją symbolizujące.

Debata wokół projektu ustawy o dyskryminacji religijnej

Dotychczasowa regulacja w sferze praw i wolności człowieka na poziomie federacji okazała się niewystarczająca. Panel ekspertów ds. wolności religijnej, który pod koniec 2017 r. rozpoczął badanie dotyczące tego, czy ustanowione prawo w odpowiedni sposób chroni prawa człowieka w aspekcie wolności wyznania, wydał raport pt. „Przegląd wolności religijnej”. W dokumencie tym sformułowanych zostało 20 zaleceń ukierunkowanych na zwiększenie ochrony i lepszego promowania prawa do wolności religijnej na mocy obowiązujących przepisów prawnych oraz w sferze publicznej. Zalecenia wynikające z raportu miały zostać wdrożone w drodze zmian legislacyjnych na poziomie federalnym i poszczególnych jednostek składowych federacji, jak też poprzez zastosowanie środków nielegislacyjnych.

Australijski rząd w odpowiedzi na raport zaaprobował bezpośrednio lub zasadniczo 15 z 20 zaleceń „Przeglądu wolności religijnej”, zgadzając się z zasadą leżącą u podstaw pozostałych pięciu zaleceń. Rząd przyjął, że wszystkie australijskie jurysdykcje powinny być zaangażowane w realizację pozostałych pięciu zaleceń, w związku z czym w kwietniu 2019 r. skierował zapytanie do Australijskiej Komisji ds. Reformy Prawa (*Australian Law Reform Commission*, dalej: ALRC) w sprawie ram wyjątków religijnych w prawie antydyskryminacyjnym.

²³ Equal Opportunity Act 1984, https://www.legislation.wa.gov.au/legislation/statutes.nsf/main_mrtitle_305_homepage.html [dostęp: 21.07.2023 r.].

Projekt ustawy o dyskryminacji religijnej (*Religious Discrimination Bill 2021*)²⁴ wraz z innymi związanymi z nim przepisami prawnymi, w tym ustawą o dyskryminacji religijnej (z poprawkami wynikowymi; *Religious Discrimination [Consequential Amendments] Bill*) oraz ustawą o zmianie ustawodawstwa w zakresie praw człowieka (*Human Rights Legislation Amendment Bill*) składają się na pakiet legislacyjny, który implementuje kluczowe zalecenia raportu panelu ekspertów. Warto podkreślić, że pakiet ten oparto na szeroko zakrojonych konsultacjach w ramach dwóch publicznych procesów ujawniania projektów, w których otrzymano blisko 13 tys. pisemnych zgłoszeń oraz okrągłych stołów z udziałem ponad 90 interesariuszy ze wszystkich kluczowych sektorów, w tym grup religijnych, prawnych, LGBTIQ+ oraz społecznych.

Projekt ustawy o dyskryminacji religijnej zakazuje dyskryminacji ze względu na przekonania religijne lub działalność religijną w wielu dziedzinach życia publicznego, w tym w obszarze zatrudnienia, edukacji, dostępie do pomieszczeń oraz dostarczania towarów, usług oraz zakwaterowania. Projekt ten określa ogólne i szczegółowe wyjątki od zakazu dyskryminacji religijnej, tworząc kategorię przestępstw związanych z wiktyimizacją oraz antydyskryminacyjnymi reklamami. Ustanawia ponadto urząd Komisarza ds. Dyskryminacji Religijnej (*Religious Discrimination Commissioner*) w Australijskiej Komisji Praw Człowieka, której powierzone zostały nowe funkcje.

Z jednej strony zatem znaczna część projektu ustawy o dyskryminacji religijnej zapewnia wymagany poziom ochrony wolności religijnej w Australii. Podkreśla chociażby powszechność praw człowieka i ich równy status w prawie międzynarodowym. Z drugiej strony jednak projekt ustawy o dyskryminacji religijnej zawiera postanowienia pozostające w sprzeczności z prawami człowieka o równym statusie, które mogą zarówno niesprawiedliwie, jak i nieproporcjonalnie dopuszczać ograniczenie tych praw.

²⁴ Religious Discrimination Bill 2021, <https://www.ag.gov.au/rights-and-protections/publications/religious-discrimination-bills-2021> [dostęp: 22.07.2023 r.].

Najbardziej kontrowersyjną klauzulą proponowanej ustawy w opinii Australijskiej Rady Prawnej (*Law Council of Australia*) jest art. 12²⁵. Zgodnie z nim niektóre „oświadczenia o przekonaniach” (*statements of belief*) nie będą traktowane jako dyskryminacja w świetle celów określonych w jakimkolwiek federalnym, ani też wydanym na poziomie stanu lub terytorium, przepisie antydyskryminacyjnym. Stanowi to wyraz uprzywilejowania manifestacji przekonań religijnych w relacji do innych praw człowieka, jak wolność od dyskryminacji ze względu na płeć, orientację seksualną czy nawet samą religię. Przyjęcie „oświadczenia o przekonaniu” umożliwiłoby składanie dyskryminujących ze względu na wiarę oświadczeń wobec innych osób, z którymi się nie zgadzają. Oświadczenia te, przy braku złych intencji i zgodności z naukami religii, bez zamiaru oczerniania lub nękania, byłyby chronione prawem. Istniejące zagrożenie w tej sytuacji wiązałoby się z tym, że brakuje w projekcie ustawy odpowiednich zabezpieczeń. Byłyby one bowiem uzależnione od intencji mówcy, nie zaś od tego, jak postrzegane byłoby dane oświadczenie.

Brak zarówno rozsądnego wyważenia praw, mogących wchodzić ze sobą w konflikt, jak i wystarczającej ochrony dla potencjalnie szkodliwych lub upokarzających oświadczeń czynionych w miejscach publicznych, wywołały spore kontrowersje. Grupy chrześcijańskie wskazywały, że bez pewnych zabezpieczeń gwarantujących im prawo do dyskryminowania LGBTIQ+ i innych grup przepisy ustawy nie tworzą wymaganego poziomu ochrony. Mając na względzie australijskie zobowiązania międzynarodowe do tego, aby zapewniać zarówno ochronę wolności religijnej, jak i równość wobec prawa, Australijska Rada Prawna wniosła o usunięcie art. 12 z projektu ustawy o dyskryminacji religijnej.

²⁵ Opinion piece by Law Council of Australia President, Tass Liveris, Law Council of Australia: <https://lawcouncil.au/media/news/the-good-and-the-bad-of-the-religious-discrimination-bill-the-law-councils-verdict> [dostęp: 22.07.2023 r.].

Podsumowanie

Australia jest wysoko rozwiniętą liberalną demokracją, która przyjęła na siebie międzynarodowe zobowiązania dotyczące praw człowieka. Kwestia uznania, że prawa człowieka oparte są na zasadach godności, równości i wzajemnego szacunku dla wszystkich kultur, religii i filozofii, pozostaje z tego punktu widzenia kluczowa. Wymagane jest bowiem ustanowienie takich regulacji prawnych, zgodnie z którymi bycie sprawiedliwie traktowanym, sprawiedliwe traktowanie innych oraz dokonywanie autentycznych i wolnych wyborów przez każdą jednostkę jest zapewnione. Przestrzeganie międzynarodowych regulacji traktatowych dotyczących praw człowieka, w tym gwarantujących prawa do wolności religijnej i ochrony przed jakąkolwiek formą dyskryminacji ze względu na wyznawaną religię lub działalność religijną, ma wyjątkowe znaczenie dla funkcjonowania australijskiego społeczeństwa.

Zasadne jest uznanie, że Australia buduje swoją tożsamość narodową, bazując na jednym z największych na świecie zróżnicowaniu zarówno kulturowym, jak i etnicznym. Implikuje to czynienie nieustannych wysiłków celem jak najbardziej efektywnego zarządzania wielokulturowością. Polega to na wzmacnianiu jej fundamentów w postaci społecznej spójności oraz uznawaniu obowiązujących norm politycznych czy społecznych. Funkcjonowanie społeczeństwa, w którym istnieje tak wiele grup o odmiennym fundamencie kulturowym i etnicznym, wyznających różne systemy aksjologiczne, normatywne, obyczajowe czy w końcu religijne, staje się rzeczywistym wyzwaniem dla polityki państwa, zwłaszcza w odniesieniu do życia społecznego i ekonomicznego.

Nie ma wątpliwości co do tego, że wolność wyznania stanowi istotę wolnego społeczeństwa. Sama zaś religijność wpisuje się w kulturę i tożsamość danego narodu.

W niniejszym artykule przeanalizowano kwestię tego, jak Australia jako państwo demokratyczne, zobligowane do respektowania podstawowych wartości, zasad i praktyk, w tym zwłaszcza w odniesieniu do kwestii ochrony wolności religijnej, radzi sobie z jej utrzymaniem w wielokulturowym społeczeństwie.

Australijskie zobowiązania w odniesieniu do zapewnienia wolności religijnej wykazują ciągłą aktualność, nawet przy odnotowaniu spadku religijności obywateli, pojawieniu się pluralizmu religijnego i wielości Kościołów. Należy je bowiem traktować jako zjawiska typowe także dla innych dobrze rozwiniętych i zamożnych państw. Kwestia ochrony wolności religijnej w Australii niezmiennie pozostaje istotna, a wzmacniana jest dodatkowo poprzez argument o istnieniu luk prawnych w ochronie wolności religijnej na szczeblu federalnym, w szczególności zaś w przypadku niektórych grup społecznych.

Wobec wniosków, jakie nasunęły się po przeprowadzonym badaniu na temat wolności religijnej w 2018 r., podjęte zostały konkretne działania. Mają one na celu przeciwdziałanie negatywnym tendencjom w postaci dyskryminacji ze względów religijnych. Uznanie, że dyskryminacja ze względu na tożsamość religijną jest niedopuszczalna, skutkowało przygotowaniem pakietu ustaw antydyskryminacyjnych. O ile jednak jedna z proponowanych w jego ramach ustawa o dyskryminacji religijnej ma godne uwagi i uznania cele, o tyle są w niej zawarte również propozycje rozwiązań budzące spore obawy.

Największe zaniepokojenie wywołuje art. 12 projektowanej ustawy, na mocy którego „oświadczenia o przekonaniach” miałyby nie stanowić dyskryminacji w świetle jakiegokolwiek prawa antydyskryminacyjnego. Stanowi to wyraźne uprzywilejowanie przekonanych religijnych w porównaniu do pozostałych praw człowieka, co jest ewidentnie sprzeczne z uznaniem ich równego statusu na gruncie prawa międzynarodowego. Należy mieć także na względzie, że wolność wyznania współgra z innymi prawami, mającymi równy z nią status, w tym z prawem do równości i niedyskryminacji. Nadto warto również stosować się do ogólnej zasady, iż niektóre prawa człowieka mają charakter bezwzględny, zatem nie podlegają ograniczeniom. Jednym z nich jest właśnie prawo do wolności myśli, sumienia i wyznania.

W świetle powyższych uwag zachowanie równowagi w sytuacji, gdy dwa prawa hipotetycznie wchodzą ze sobą w konflikt, wymaga sprawiedliwego wyważenia tych uprawnień. Respektując obowiązek państwa odnośnie do zapewniania ochrony wolności religijnej i równości wobec prawa, niezbędne stanie się

zachowanie właściwej równowagi w przyszłości. Jak można się bowiem spodziewać, kwestia dalszego procedowania ustawy o dyskryminacji i pozostałych aktów prawnych w ramach pakietu antydyskryminacyjnego niebawem powróci.

Bibliografia

Literatura:

- Eska-Mikołajewska J., *Ruchy ekstremistyczne i radykalizm w Australii na tle napięć między polityką wielokulturowości a dominacją kultury anglosaskiej*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2022, nr 3 (34).
- Eska-Mikołajewska J., *Kontrowersje wokół przyjęcia ustawy o prawach człowieka dla Queensland w świetle rozwiązań australijskich i nowozelandzkich* [w:] *Regionalne systemy ochrony praw człowieka 70 lat po proklamowaniu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Osiągnięcia – bariery – nowe wyzwania*, (red.) J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2019.
- Lencznarowicz J., *Ewolucja australijskiego modelu wielokulturowości* [w:] *Wzory wielokulturowości we współczesnym świecie*, (red.) K. Golemo, T. Paleczny, E. Wiącek, Kraków 2006.
- Prokop K., *Australia* [w:] *Systemy ustrojowe państw współczesnych*, (red.) S. Bożyk, M. Grzybowski, Białystok 2012.
- Sprengel M., *Wolność religijna a sekularyzacja w Australii* [w:] *Regionalne systemy ochrony praw człowieka 70 lat po proklamowaniu Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka. Osiągnięcia – bariery – nowe wyzwania*, (red.) J. Jaskiernia, K. Spryszak, Toruń 2019.
- Śliz A., Szczepański M.S., *Wielokulturowość: idea, ideologia, polityka*, „Nauka” 2019, nr 3.

Akty prawne:

- Age Discrimination Act 2004, <https://www.legislation.gov.au/Details/C2020C00283>.
- Charter of Human Rights and Responsibilities Act 2006, http://www5.austlii.edu.au/au/legis/vic/consol_act/cohrara2006433/.

- Constitution Act 1934, <https://www.legislation.tas.gov.au/view/html/inforce/current/act-1934-094>.
- Disability Discrimination Act 1992, <https://www.legislation.gov.au/Details/C2018C00125>.
- Equal Opportunity Act 1984, https://www.legislation.wa.gov.au/legislation/statutes.nsf/main_mrtitle_305_homepage.html.
- Fair Work Act 2009, <https://www.legislation.gov.au/Details/C2017C00323>.
- Human Rights Act 2004, http://www8.austlii.edu.au/cgi-bin/viewdb/au/legis/act/consol_act/hra2004148/.
- Human Rights Act 2019, <https://www.legislation.qld.gov.au/view/html/inforce/current/act-2019-005>.
- Racial Discrimination Act 1975, <https://www.legislation.gov.au/Details/C2016C00089>.
- Religious Discrimination Bill 2021, <https://www.ag.gov.au/rights-and-protections/publications/religious-discrimination-bills-2021>.
- Sex Discrimination Act 1984, <https://www.legislation.gov.au/Details/C2014C00002>.

Źródła internetowe:

- Australia Population, Worldometer: <https://www.worldometers.info/world-population/australia-population/>.
- Cultural diversity of Australia, Australian Bureau of Statistics: <https://www.abs.gov.au/articles/cultural-diversity-australia>.
- Opinion piece by Law Council of Australia President, Tass Liveris, Law Council of Australia: <https://lawcouncil.au/media/news/the-good-and-the-bad-of-the-religious-discrimination-bill-the-law-councils-verdict>.
- Refugees and the Australian Government, Roads to Refuge website: https://www.roads-to-refuge.com.au/whois/whois_government.html.
- Religious affiliation in Australia, Australian Bureau of Statistics: <https://www.abs.gov.au/articles/religious-affiliation-australia>.
- Ruddock P. i in., Religious Freedom Review: report of the expert panel, Attorney-General's Department, December 2018, s. 5,

https://apo.org.au/sites/default/files/resource-files/2018-12/apo-nid210586_1.pdf.

Traditional Rights and Freedoms – Encroachments by Commonwealth Laws, Australian Government – Australian Law Reform Commission, Report 127 (Interim), July 2015, <https://www.alrc.gov.au/publication/traditional-rights-and-freedoms-encroachments-by-commonwealth-laws-alrc-interim-report-127/>.

Rozwiązania prawne i orzecznictwa sądowe w niemieckim systemie prawnym dotyczące ochrony prawa wolności sumienia i religii ze szczególnym uwzględnieniem konfliktów na tle religijnym w miejscu pracy

Podstawy wolności sumienia i religii w filozofii i innych dziedzinach nauki

Wolność sumienia i wyznania jest jedną z podstawowych wolności zakotwiczonych w aktach prawnych o randze konstytucji. Począwszy od czasów antycznych po dzień dzisiejszy trwa proces kształtowania się wolności sumienia i religii, który jest procesem niezwykle długotrwałym i złożonym. Początki tej wolności sięgają czasów starożytnych, gdzie pytanie o znaczenie religii w życiu jednostki oraz pytanie o relację pomiędzy religią i sumieniem jednostki nurtowały współczesnych. W poszczególnych państwach starożytnych podchodzono jednak do tego problemu w sposób bardzo różnorodny: od wyobrażeń starożytnych Egipcjan¹, gdzie przyznawano istotom boskim i faraonowi podobne funkcje, odpowiadające jednocześnie wyobrażeniom na temat pozycji ojca w rodzinie, aż po rozdzielenie spraw religii i sumienia w starożytnej Grecji, gdzie sumienie było pojmowane przez pryzmat posłuszeństwa wobec struktur państwowych Polis. Proces ten stał się jednocześnie obiektem przemyśleń filozofii, która przychyliła się do stanowiska, że moralność oraz sumienie nie

¹ H.J. Scholler, *Die Freiheit des Gewissens*, Dunker & Humboolt, Berlin 1958, s. 14–16.

godzą się ze strukturą polityczną Polis, naruszając integralność i wolność jednostki². Sumienie zaczęto rozumieć jako świadomość (Demokryt)³ lub jako własne, samodzielne odpowiedzialne działanie jednostki, która samodzielnie powinna odróżniać dobro od zła oraz prawo od bezprawia (Seneca)⁴. Uważano także, iż każda jednostka posiada wrodzoną zdolność do rozpoznania wartości etycznych (Cicero)⁵.

W celu głębszego zrozumienia wolności sumienia i wyznania należy zadać pytanie, jak są definiowane terminy sumienia, wyznania i religii. Pojęcie omawianych terminów nie byłoby pełne bez uwzględnienia prób definicji czynionych przez dziedziny następujących gałęzi wiedzy: filozofii, historii, socjologii, teologii, psychologii, etyki oraz nauk politycznych. Wyniki badań w innych dziedzinach nauki odzwierciedlają się w ustawodawstwie, w szczególności, jeżeli chodzi o ich oddziaływanie na zasady współżycia społecznego⁶. Wolność sumienia oznacza autonomię jednostki w sferze poglądów filozoficznych, aksjologicznych, moralnych, a także politycznych i religijnych umożliwiających jej określenie własnej tożsamości intelektualnej⁷. Wyniki wspomnianych wyżej dziedzin nauki wpływają na prawną definicję terminów sumienia, wyznania i religii. Wolność sumienia we współczesnej niemieckiej nauce prawa jest niezależna od aspektów religijnych i wyznaniowych. Decyzje sumienia mogą wynikać z przyjętej przez jednostkę

² H.J. Scholler, *Die Freiheit des Gewissens*, Dunker & Humboldt, Berlin 1958, s. 17, *Das Problem des Gewissens hatte für die Griechen eine tautologische Bedeutung haben müssen, da die Polis der einzige Kulturträger der alten Griechen war.*

³ Zucker, *Syneidesis und Consistentia, Ein Versuch zur Geschichte des sittlichen Bewusstseins im griechischen und römischen Altertum*, Jenaer akademische Reden, Heft 6, 1928, s. 4; cytat za: Henrich J. Scholler, *Die Freiheit des Gewissens*, Dunker & Humboldt, Berlin 1958, s. 13.

⁴ L.A. Seneca, *Ad Lucilium – epistulae morales* [w:] *Phisosophische Schriften*, Hrsg. von Manfred Rosenbach, Darmstadt, 1974, Band 3, XLI, 2.

⁵ M.S. Bates, *Glaubensfreiheit. Eine Untersuchung*, Church World Service, New York 1947, s. 568.

⁶ J. Messner, *Das Naturrecht, Handbuch der Gesellschaftsethik, Staatsethik und Wirtschaftsethik*, Tyrolia Verlag, Innsbruck–Wien 1950, s. 69; M.S. Bates, *Glaubensfreiheit, eine Untersuchung*, Church World Service, New York 1947, s. 568.

⁷ B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2009, s. 271.

wiary lub religii, mogą wynikać także z innych systemów wartości niezwiązanych z poglądami religijnymi⁸.

Pojęcie sumienia i religii w doktrynie prawa

Istnieją niewątpliwie zasadnicze różnice zdań w doktrynie prawa co do interpretacji pojęcia sumienia. Problemy te odbijają się w wykładni prawa dotyczącego wolności i sumienia. Nauka niemiecka napotyka na problemy w określeniu, gdzie leżą granice tego prawa. Niemiecka doktryna stoi na stanowisku, że w doktrynie prawa muszą zostać uwzględnione zarówno implikacje psychologiczne, jak i socjologiczne⁹. Tylko w ten sposób można zapewnić powstanie definicji sumienia odpowiadającego potrzebom jednostki w rozumieniu praw człowieka. Przybliżenie tego poglądu ma zasadnicze znaczenie dla polskiej nauki prawa.

Niemieckie ustawodawstwo i sądownictwo określiły w sposób decydujący relację między prawem konstytucyjnym a polityką państwa związaną z działalnością władzy publicznej w sprawach dotyczących wyznania religijnego i wolności sumienia swoich obywateli. „Istota wolności sumienia polega bowiem na możliwości swobodnego wyboru światopoglądu zarówno religijnego, jak i areligijnego”¹⁰.

Definicja stosowana najczęściej oraz uznana za najściślejszą przez doktrynę prawa niemieckiego została stworzona przez Niemiecki Federalny Trybunał Konstytucyjny, który przyjął ją w następującej formie: „Wybór sumienia to prawdziwie przeżywany fenomen duchowy, stawiający przed człowiekiem zbiór wymagań i ostrzeżeń, będących dla jednostki bezpośrednim

⁸ E. Tuora-Schwierskott, *Wolność sumienia i wyznania w wybranych państwach demokratycznych na przykładzie regulacji Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki, Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, orzecznictwa sądów tych krajów oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, de-iure-pl, Regensburg 2013, str. 23.

⁹ v. Mangoldt/Klein/Starck, GG Bonner Grundgesetz, Kommentar, Band 1, Präambel, Art. 1–19, 4. Auflage, Verlag Franz Vahlen, München 1999, Kommentar, s. 502, nr brzeg. 10.

¹⁰ A. Mezglewski, H. Misztal, P. Stanisławski, *Prawo wyznaniowe*, C.H. Beck, Warszawa 2008, s. 64–65.

i ewidentnym nakazem bezwarunkowej powinności”¹¹. Jest to każda poważna decyzja jednostki opierająca się na kategoriach „dobra” i „zła”, którą jednostka uznaje w określonych okolicznościach za wiążącą i bezwarunkowo zobowiązującą tak, że każde postępowanie niezgodne z jej nakazem prowadziłyby do powstania poważnego dyskomfortu psychicznego u jednostki¹².

Wolność sumienia i religii w regulacjach prawnych

1. Normy prawne międzynarodowych aktów prawnych

Poza niemiecką Ustawą Zasadniczą wolność sumienia została zawarta także w licznych aktach prawnych prawa międzynarodowego, których Republika Federalna Niemiec jest sygnatariuszem. Do najważniejszych z nich należą: Powszechna Deklaracja Praw Człowieka Narodów Zjednoczonych¹³ z 10 grudnia 1948 r. wraz z Rezolucją 217 (III) Zgromadzenia Ogólnego ONZ, Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych¹⁴ z 16 grudnia 1966 r., Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych¹⁵ z 19 grudnia 1966 r., Akt Końcowy Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy z 1 sierpnia 1975 r., Deklaracja w sprawie zniesienia wszelkich form nietolerancji i dyskryminacji

¹¹ *Ein real erfahrbares seelisches Phaenomen, dessen Forderungen und Warnungen fuer den Menschen unmittelbar evidente Gebote unbedingten Sollens sind*, BVerfGE 12, s. 45 (54).

¹² E. Tuora-Schwierskott, *Wolność sumienia i wyznania w wybranych państwach demokratycznych na przykładzie regulacji Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki, Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, orzecznictwa sądów tych krajów oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, de-iure-pl, Regensburg 2013, str. 135 i 152, Zippe-lius, *Kommentar zum Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*, Duncker & Humblot, 1996, nr brzeg. 34.

¹³ Universal Declaration of Human Rights (UDHR).

¹⁴ International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR); www2.ohchr.org/English/law/ccpr.htm [dostęp: 12.08.2023 r.].

¹⁵ International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights; tekst w języku angielskim: http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3&chapter=4&lang=en [dostęp: 12.08.2023 r.].

osób innego wyznania i przekonań¹⁶, uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 21 listopada 1981 r. i Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności¹⁷ z 4 listopada 1950 r. Należy także wspomnieć o aktualnych regulacjach prawa europejskiego. Kierunek wyznaczony przez pierwszą ze wspomnianych regulacji prawnych był tak kluczowy, że poszczególne akty prawne zasadniczo powtarzają jego treść.

2. Przepisy prawa Republiki Federalnej Niemiec

W prawie niemieckim wolność sumienia i religii została uregulowana w art. 4 niemieckiej Ustawy Zasadniczej. Na podstawie art. 140 Ustawy Zasadniczej¹⁸ w niemieckim systemie prawnym obowiązują także postanowienia art. 136, 137, 138, 139 i 141 Konstytucji Weimarskiej (*Weimerer Verfassung*)¹⁹. Prawo niemieckie nakazuje zachowanie neutralności ze strony państwa w sprawach religii i światopoglądu swoich obywateli. W treści art. 137 ust. 1 Konstytucji Weimarskiej znajduje się postanowienie, że żaden Kościół lub związek wyznaniowy nie może zostać wyposażony w pierwszeństwo, lub posiadać uprzywilejowanej pozycji, wobec innych Kościołów lub związków wyznaniowych²⁰. Z kolei z postanowienia art. 4 ust. 1 Ustawy

¹⁶ Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief, G.A. Res. 36/55 z dnia 25.11.1981 r.

¹⁷ <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19930610284> [dostęp: 29.09.2022 r.].

¹⁸ Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland z 23 maja 1949 r., zmieniona ostatnio w dniu 28 czerwca 2022 r. (BGBl. I S. 968), <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/> [dostęp: 29.09.2022 r.].

¹⁹ Die Verfassung des Deutschen Reichs in der im Bundesgesetzblatt z dnia 11.08.1919 r. <https://www.gesetze-im-internet.de/wrv/BJNR013830919.html> [dostęp: 29.09.2022 r.]. Tekst art. 140: „Postanowienia artykułów 136, 137, 138, 139 i 141 niemieckiej Konstytucji z dnia 1 sierpnia 1919 r. są częścią składową tej Ustawy Zasadniczej” („Die Bestimmungen der Artikel 136, 137, 138, 139 und 141 der deutschen Verfassung vom 1. August 1919 sind Bestandteil dieses Grundgesetzes”).

²⁰ „Es besteht keine Staatskirche“, por. Dieter Hömig, Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland, 8. Auflage, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden Baden 2007 Artikel 4, s. 723, 725.

Zasadniczej oraz art. 137 ust. 1 Konstytucji Weimarskiej wynika zobowiązanie do państwa zsekularyzowanego oraz do neutralności wyznaniowo-światopoglądowej państwa (negatywna identyfikacja), a także równego traktowania wszystkich związków wyznaniowych i światopoglądowych (tzw. parytet)²¹. Państwo zobowiązane jest również do tolerancji w sprawach religijnych i światopoglądowych (tzw. zasada tolerancji)²².

Konflikty religii i sumienia w miejscu pracy – rozwiązania w orzecznictwie sądów niemieckich

1. Wprowadzenie

W orzecznictwie sądów niemieckich były rozstrzygane liczne spory prawne o zakres wolności sumienia i religii. Są to sprawy dotyczące przykładowo uboju rytualnego, obrządku obrzezania, stroju religijnego, sprawy dotyczące praktykowania religii w formie nawoływania do modlitwy, aspektów ochrony wolności sumienia i religii w wojsku, ochrony poglądów pacyfistycznych i politycznych czy też obecności krzyża w szkołach publicznych w Bawarii (w pozostałych landach nie ma takiego zwyczaju). Najczęściej rozstrzygane są jednak spory na tle światopoglądowym w miejscu pracy. Niemiecki porządek prawny

²¹ D. Hömig, *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*, 8. Auflage, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden Baden 2007, Artikel 140, s. 726, E. Tuora-Schwierskott, *Wolność sumienia i wyznania w wybranych państwach demokratycznych na przykładzie regulacji Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki, Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, orzecznictwa sądów tych krajów oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, de-iure-pl*, Regensburg 2013, str. 199.

²² M. Sachs, *Grundgesetzkommentar*, 3. Auflage, Verlag, C.H. Beck, München 2003, s. 268–269; D. Hömig, *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*, 8. Auflage, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden Baden 2007, Artikel 140, s. 726, E. Tuora-Schwierskott, *Wolność sumienia i wyznania w wybranych państwach demokratycznych na przykładzie regulacji Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki, Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, orzecznictwa sądów tych krajów oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, de-iure-pl*, Regensburg 2013, str. 199.

wytworzył kryteria, na podstawie których rozwiązywane są kolizje wolności sumienia i religii pracownika z jednej strony z obowiązkami pracowniczymi z drugiej strony. W prawie niemieckim są to kryteria: 1) przewidywalności powstania konfliktu, 2) konieczności wykonywania pracy i zadań zakładu pracy oraz 3) unikania tego typu konfliktów w przyszłości²³.

Rozwiązań tego rodzaju nie jest zbyt wiele w polskiej nauce prawa oraz orzecznictwie, a pewne rozwiązania z orzecznictwa niemieckiego stanowią gotowy wzorzec, który może zostać rozszerzony przez doktrynę prawa oraz orzecznictwo sądów w Polsce.

2. Poglądy pacyfistyczne jako wyraz wolności sumienia

Poglądy pacyfistyczne należą do wolności sumienia i podlegają ochronie zarówno w prawie krajowym, jak i w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. W prawie niemieckim sprawy te łączą się często z prawem pracy (jak przykładowo odmowa wykonywania obowiązków zawodowych w miejscu pracy ze względów przekonania pacyfistycznych lub politycznych).

Federalny Sąd Administracyjny (*Bundesverfassungsgericht*) rozpatrywał sprawę, w której policjantka wniosła skargę o niesłuszne zwolnienie jej z pracy. Odmawiała ona noszenia broni podczas wykonywania swoich obowiązków zawodowych, tłumacząc to poglądami pacyfistycznymi. Sąd uznał, że praca w policji kryminalnej niesie ze sobą obowiązek noszenia broni służbowej oraz że posiadanie takiej broni mieści się także w ramach przewidywalnych i typowych wyobrażeń na temat zawodu policjanta²⁴. Dlatego też policjantka nie może powoływać się w tej sprawie na wolność sumienia²⁵. Powstanie konfliktu było przewidywalne w chwili podjęcia przez nią wykształcenia: praca wymaga noszenia broni, a konfliktu tego nie da się uniknąć w przyszłości, albowiem do

²³ Por. Ewa Tuora-Schwiarskott, s. 372.

²⁴ BVerwG ZBR 1979, 202 (202); Arfs Hinrichs Hansen, *Die rechtliche Behandlung von Glaubens- und Gewissenkonflikten im Arbeitsverhältnis*, Peter Lang, Frankfurt am Main 2000, s. 131.

²⁵ BVerwG ZBR 1979, 202 (202).

zadań policjanta należy noszenie tejże. Zatem skargę policjantki, zdaniem sądu, należy oddalić.

W innej sprawie drukarz odmówił drukowania książek, których treść wychwalała Trzecią Rzeszę oraz fakt zaistnienia II wojny światowej²⁶. Drukarz był członkiem organizacji pacyfistycznych i antyfaszystowskich oraz, ze względu na swoje przekonania, odbył uprzednio służbę zastępczą w zamian za regularne powołanie go do wojska. Nie chciał drukować wspomnianych książek, uzasadniając to swoimi poglądami pacyfistycznym. Z tego powodu zwolniono go z pracy. Sąd przychylił się do podnoszonych przez mężczyznę argumentów i uznał, że jego poglądy pacyfistyczne są objęte wolnością sumienia. W orzeczeniu sąd podkreślił, że pracodawca mógł oddelegować pracownika do innych zleceń w ramach wykonywania obowiązków zawodowych, których drukarnia miała wówczas wystarczająco wiele²⁷.

Podobny przypadek dotyczył drukarza, który odmówił drukowania treści negujących istnienie obozów koncentracyjnych w czasie II wojny światowej i mających obraźliwy wydźwięk wobec byłych więźniów tychże obozów²⁸. Drukarz, który odmówił drukowania treści, był w czasie wojny więźniem w obozie koncentracyjnym. Za odmowę druku został zwolniony z pracy. Sąd przychylił się do jego skargi i przywrócił go do pracy, argumentując, że pracodawca miał możliwość skierowania pracownika do innych zadań i interes zakładu pracy nie byłby przez to naruszony.

Kolejny podobny przypadek dotyczył pracowników portowych w porcie w Hamburgu. Odmówili oni załadowania statku brytyjskiego skrzynkami z bronią, także uzasadniając to przekonaniem pacyfistycznym²⁹, za co zostali zwolnieni z pracy. Sąd uznał, że należy ich do pracy przywrócić. We wszystkich trzech przypadkach – obu drukarzy i pracowników portowych w Hamburgu – konflikt sumienia nie był przewidywalny, a pracodawca miał możliwość skierowania pracownika do innych zadań tak, że tryb pracy zakładu nie musiał być naruszony. We wszystkich

²⁶ Wyrok Federalnego Sądu Pracy, BAG, z dnia 20.12.1984 r., NJW, 1986, 85.

²⁷ *Ibidem*, NJW, 1986, 85.

²⁸ Wyrok Federalnego Sądu Pracy, BAG, z dnia 19.01.1961 r., AuR 1962, 30.

²⁹ LAG Hamburg, wyrok z 5.11.1951 r., AP 52, nr 105.

trzech przypadkach sąd nie dopatrył się istnienia ryzyka wystąpienia w sposób trwały takich konfliktów w przyszłości.

Sąd apelacyjny w Moguncji rozpatrywał sprawę farmaceutki, która odmawiała sprzedaży środków antykoncepcyjnych, powołując się na wolność sumienia. Farmaceutka z powodu konfliktów w pracy spowodowanych odmową sprzedaży tychże środków zwolniła się z pracy, jednakże żądała odszkodowania od pracodawcy. Sąd niemiecki oddalił skargę tłumacząc, że jej reakcja nie miała realnego zastosowania w sytuacji, gdy obowiązkiem farmaceuty jest sprzedaż lekarstw i środków leczniczych, a dodatkowo reakcja nie była adekwatna do zaistniałej sytuacji³⁰. Zdaniem sądu farmaceuta, decydując się na podjęcie tego zawodu, w chwili podjęcia studiów farmacji, zdaje sobie sprawę z tego, jakie środki są sprzedawane w aptekach. Nie można odmówić sprzedaży wybiórczo określonych produktów farmaceutycznych, albowiem narusza to interes działalności zakładu pracy. Odmowa farmaceutki narusza także wolność kupującego do ochrony zdrowia, na którą się zdecydował, oraz może naruszać ochronę zdrowia pacjenta. Dodatkowo należy zaznaczyć, że ochronę zdrowia należy uznać za dobro nadrzędne nad dobrem ochrony sumienia.

3. Konflikty na tle przestrzegania świąt religijnych

Znacząca część konfliktów w miejscu pracy powstaje na tle przestrzegania świąt religijnych w miejscu pracy lub obowiązku modlitwy w oznaczonych porach dnia podczas wykonywania obowiązków zawodowych w czasie pracy – są to problemy na tle wolności sumienia i religii w miejscu pracy, które wynikają z konfliktu przekonań religijnych i światopoglądowych podczas wykonywania obowiązków zawodowych. W tego typu sprawach wyznawana religia nie pozwala pracownikowi na obecność w miejscu pracy ze względu na święta religijne lub też ogranicza jego możliwości wykonywania obowiązków zawodowych ze względu na obowiązek modlitwy.

³⁰ LAG Mainz, wyrok z dnia 16.04.1952 r., Az. Sa 125/51.

Jedną z tego typu spraw rozpatrywanych przez sąd niemiecki dotyczyła tureckich pracowników, którzy poprosili pracodawcę o zwolnienie z pracy na cztery dni na święta *Kurban-Beyram*³¹. Pracodawca udzielił im jednego dnia urlopu. Jeden ze wspomnianych pracowników wrócił do pracy dopiero po czterech dniach. Pracodawca potraktował to zachowanie jako niedozwolone oddalenie się z miejsca pracy i zwolnił go dyscyplinarnie. Sąd oddalił skargę pracownika, argumentując, że pracownik nie dochował postanowień zawartej z nim umowy o pracę, a wolność religii nie jest wystarczającym powodem do odmowy pracy³².

W sprawie przed sądem w Dusseldorfie pracujący w firmie muzułmanin robił w czasie pracy rano krótką przerwę na modlitwę, oddalając się ze stanowiska pracy³³. Pracodawca upominał regularnie pracownika, aż zdecydował, aby zwolnić go dyscyplinarnie. Sąd uznał, że pracownik miał prawo do kilkuminutowej przerwy, albowiem inni pracownicy także korzystali z takich przerw na papierosa. Zakład pracy miał możliwość takiej organizacji pracy, by interes zakładu pracy nie był naruszony³⁴.

W kolejnej sprawie muzułmański pracownik, pracując codziennie w godzinach od 6:00 do 14:00, chciał korzystać z przerwy na modlitwę przed godziną 8:00. Pierwsza przerwa w pracy była jednak zaplanowana na godzinę 9:30. Doszło do konfliktu pomiędzy pracodawcą a pracownikiem, który domagał się udzielenia mu wcześniejszej przerwy. Sąd, rozpatrując tę sprawę, zastanowił się nad relacją wolności sumienia i religii zagwarantowanej w art. 4 Ustawy Zasadniczej oraz prawa wolności wykonywania zawodu z art. 2 ust. 1, art. 12 ust. 1 i art. 14 ust. 1³⁵. Zgodnie z orzeczeniem sądu w wypadku kolizji norm Ustawy Zasadniczej celem jest znalezienie optymalnego rozwiązania dla obu stron³⁶.

³¹ LAG Düsseldorf, wyrok z 14.02.1963 r., JZ 1964, s. 258.

³² A.H. Hansen, *Die rechtliche Behandlung von Glaubens- und Gewissenskonflikten im Arbeitsverhältnis*, Peter Lang, Frankfurt am Main 2000, s. 34; E.M. Wenzel, *Religionsbedingte Konflikte im Arbeitsleben*, Shaker Verlag, Aachen 2008, s. 157.

³³ Wyrok z 9 sierpnia 1985 r., Az. 4 Sa 654/85.

³⁴ Wyrok z 9 sierpnia 1985 r., Az. 4 Sa 654/85.

³⁵ LAG Hamm, wyrok z 18 stycznia 2002 r., NZA 2002, 675 i nast.

³⁶ *Ibidem*, 675 i nast.

W tej sprawie należy się zastanowić, czy interes przeważa³⁷. Sąd w orzeczeniu zalecił, by pracodawca zorganizował przerwę pracownika w taki sposób, by nie odbiło się to na przebiegu produkcji. Ostatecznie jednak oddalił skargę pracownika z następującego powodu: pracownik wykonywał pracę przy taśmie, której nie dało się zatrzymać. Inna organizacja pracy zakładu nie była możliwa. Zatem interes zakładu pracy byłby naruszony³⁸.

Kolejna sprawa dotyczyła muzyka, który odmawiał uczestnictwa w przygotowaniu opery *Trubadur* Giuseppe Verdiego. Muzyk argumentował, że jest osobą głęboko wierzącą, natomiast opera ta zawiera „krytykę socjalną” oraz przedstawia osobę Jezusa w sposób ubliżający, gdyż hostia i wino mszalne występują w operze w formie wydzielin ciała³⁹. Pracodawca nie skłonił się do prośby muzyka, który wyraził swoją wolę uczestnictwa w przygotowaniu innych przedstawień, i ukarał pracownika naganą. Muzyk wniósł skargę o usunięcie nagany z jego akt osobowych⁴⁰. Sąd uznał, że uniknięcie konfliktu było możliwe przez przydzielenie pracownika do innego przedstawienia w operze. Ponadto z obowiązków zawodowych muzyka nie wynika konieczność codziennego stykania się z problemami powodującymi konflikty sumienia, dlatego też nie można oczekiwać od muzyka, by decydując się na wykonywanie zawodu, przewidział tę sytuację⁴¹.

4. Ubranie o charakterze wyznaniowym

Emocje budzi także ubranie o charakterze religijnym lub wyznaniowym. Problemy powstają przede wszystkim w szkole i miejscu pracy. Sądy niemieckie i ETPC przychylają się do stanowiska, by ubiory o charakterze religijnym eliminować z miejsc publicznych. Są to ubiory typu turban, chustka na głowie czy sposób noszenia włosów lub brody.

³⁷ *Ibidem*, 675 i nast.

³⁸ *Ibidem*, 675 i nast.

³⁹ LAG Duesseldorf, wyrok z dnia 7.08.1992 r.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ *Ibidem*.

Jedną z bardziej znanych spraw to sprawa *Burkini* rozstrzygnięta w styczniu 2011 r. przez Wyższy Sąd Administracyjny w Munsterze (*Oberverwaltungsgericht Münster*). Rodzice będący muzułmanami wnieśli o zwolnienie ich córki z lekcji pływania, stanowiącej część wychowania fizycznego, albowiem ich religia nie pozwala na wspólne lekcje z chłopcami w basenie w stroju kąpielowym. Dzieci nie mogą pokazywać nikomu swojego ciała od momentu ukończenia siódmego roku życia i muszą być chronione przed „pokusą na tle seksualnym”⁴². Szkoła odmówiła, argumentując, że dziecko musi chodzić na lekcje wychowania fizycznego tak jak inne dzieci. Sprawa trafiła do sądu, który orzekł, że nie ma podstaw, by uczennica nie brała udziału w lekcjach pływania⁴³. Dziewczynka może nosić strój o nazwie „burkini”, zakrywający nogi, ramiona, ręce, tułów i mający kapturek na głowę, który jest strojem religijnym, a nakazy religijne obowiązujące dziewczynkę zostaną uszanowane⁴⁴. Do obowiązków placówki pedagogicznej, czyli szkoły, „należy wpływanie na uczniów, aby inni uczniowie odnosili się do dziewczynki ze zrozumieniem, tolerancyjnie i z szacunkiem”⁴⁵.

Podsumowanie

Podsumowując: należy stwierdzić, że w niemieckim systemie prawnym nadrzędnym nakazem jest nakaz neutralności ze strony państwa w sprawach światopoglądowych i wyznaniowych obywateli. Jest to także nakaz wynikający z pluralistycznego społeczeństwa demokratycznego. Kryteria przyjęte przez orzecznictwo niemieckie są jasne i przejrzyste. Kryterium przewidywalności zaistnienia konfliktu sumienia oraz unikania tego typu konfliktów w przyszłości służy trzeciemu kryterium, jakim jest ochrona interesu zakładu pracy. Wolność sumienia i wyznania jednostki

⁴² „sexuelle Versuchung”.

⁴³ OVG Nordrhein-Westfalen, 20.05.2009 r., 19 B 1362/08, s. 1.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 1.

⁴⁵ „...die Pflicht der Lehrkräfte, auf diese Mitschüler mit dem Ziel pädagogisch einzuwirken, dem Mädchen verständnisvoll, tolerant und respektvoll zu begegnen”.

podlega ograniczeniu przez zasady bezpieczeństwa, czyli także zdrowia i życia obywateli.

Bibliografia

Literatura przedmiotu:

- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, C.H. Beck, Warszawa 2009.
- Bates M.S., *Glaubensfreiheit, eine Untersuchung*, Church World Service, New York 1947.
- Hansen A.H., *Die rechtliche Behandlung von Glaubens- und Gewissenskonflikten im Arbeitsverhältnis*, Peter Lang, Frankfurt am Main 2000.
- Hömig D., *Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*, 8. Auflage, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden Baden 2007.
- Mangoldt/Klein/Starck von, GG Bonner Grundgesetz, Kommentar, Band 1, Präambel, Art. 1–19, 4. Auflage, Verlag Franz Vahlen, München 1999, Kommentar.
- Messner J., *Das Naturrecht, Handbuch der Gesellschaftsethik, Staatsethik und Wirtschaftsethik*, Tyrolia Verlag, Innsbruck–Wien 1950.
- Mezglewski A., Misztal H., Stanisiz P., *Prawo wyznaniowe*, C.H. Beck, Warszawa 2008.
- Sachs M., *Grundgesetzkommentar*, 3. Auflage, Verlag, C.H. Beck, München 2016.
- Scholler H.J., *Die Freiheit des Gewissens*, Dunker & Humbolt, Berlin 1958.
- Seneca L.A., *Ad Lucilium – epistulae morales [w:] Phisosophische Schriften*, Hrsg. von Manfred Rosenbach, Darmstadt 1974, Band 3, XLI.
- Tuora-Schwiarskott E., *Wolność sumienia i wyznania w wybranych państwach demokratycznych na przykładzie regulacji Konstytucji Stanów Zjednoczonych Ameryki, Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec i Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, orzecznictwa sądów tych krajów oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, de-iure-pl*, Regensburg 2013.
- Wenzel E.A., *Religionsbedingte Konflikte im Arbeitsleben*, Shaker Verlag, Aachen 2008.

Zippelius, *Kommentar zum Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland*, Duncker & Humblot, 1996.

Zucker, *Syneidesis und Consistentia. Ein Versuch zur Geschichte des sittlichen Bewusstseins im griechischen und römischen Altertum*, Jenaer akademische Reden, Heft 6, 1928.

Akty prawne:

Grundgesetz für die Bundesrepublik Deutschland z 23 maja 1949 r., zmieniona ostatnio w dniu 28 czerwca 2022 r. (BGBl. I S. 968).

Universal Declaration of Human Rights (UDHR).

International Covenant on Civil and Political Rights (ICCPR); www2.ohchr.org/English/law/ccpr.htm.

International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights; tekst w języku angielskim: http://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-3&chapter=4&lang=en.

Declaration on the Elimination of All Forms of Intolerance and of Discrimination Based on Religion or Belief G.A. Res. 36/55 z dnia 25.11.1981 r.

Die Verfassung des Deutschen Reichs in der im Bundesgesetzblatt z dnia 11.08.1919 r.

Orzecznictwo:

BVerwG ZBR 1979, 202 (202).

BVerfGE 12, s. 45 (54).

Wyrok Federalnego Sądu Pracy, BAG, z dnia 20.12.1984 r., NJW, 1986, 85.

Wyrok Federalnego Sądu Pracy, BAG, z dnia 19.01.1961 r., AuR 1962, 30.

LAG Hamburg, wyrok z dnia 5.11.1951 r., AP 52, nr 105.

LAG Mainz, wyrok z dnia 16.04.1952 r., Az. Sa 125/51.

LAG Düsseldorf, wyrok z dnia 14.02.1963 r., JZ 1964.

LAG Mainz, wyrok z dnia 9.08.1985 r., Az. 4 Sa 654/85.

LAG Hamm, wyrok z dnia 18.01.2002 r., NZA 2002, 675.

LAG Duesseldorf, wyrok z dnia 7.08.1992 r., 10 Sa 845/86.

OVG Nordrhein-Westfalen, 20.05.2009 r., 19 B 1362/08.

Varia:

<https://www.gesetze-im-internet.de/gg/>.

<https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=wdu19930610284>.

<https://www.gesetze-im-internet.de/wrv/BJNR013830919.html>.

Prawo do wolności religijnej wiernych Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego w jedności z Patriarchatem Moskiewskim w warunkach wojny rosyjsko-ukraińskiej

Pojęcie wolności religijnej

Według Henryka Misztala pojęcie wolności religijnej może być rozumiane w znaczeniu fizycznym, moralnym bądź prawnym. W pierwszym przypadku chodzi o wolność działania lub zaniechania określonej czynności, w drugim – wolność czynienia dobra lub zła moralnego, z kolei w trzecim – wolność przewidzianą przez normy prawne. Wolność w znaczeniu prawnym domaga się wolności psychologicznej. Przymus bądź przeszkoda w wykonywaniu wolności fizycznej wiąże się z uniemożliwieniem korzystania z wolności psychologicznej, a to w konsekwencji oznacza ograniczenie w korzystaniu z wolności prawnej¹. Tym samym przy analizie realizacji prawa do wolności religijnej nie należy ograniczać się wyłącznie do kwestii ściśle związanych z normami prawnymi, a bacznie analizować całe otoczenie.

W prawie wyznaniowym rozróżnia się ujęcie pozytywne i negatywne rozumienia wolności religijnej. W sensie pozytywnym wolnością religijną jest uprawnienie woli osoby ludzkiej, nieograniczonej żadnym przymusem, do samookreślenia siebie w sprawach religijnych, w ramach celów religijnych i według norm

¹ H. Misztal, *Idea wolności religijnej* [w:] *Prawo wyznaniowe*, (red.) H. Misztal, P. Stanisławski, Lublin 2003, s. 61.

prawno-religijnych. W sensie negatywnym jest to natomiast wolność od jakiegokolwiek przymusu ze strony innych jednostek, grup społecznych czy jakiegokolwiek władzy².

Prawo do wolności religijnej należy do katalogu fundamentalnych i nienaruszalnych praw człowieka, mających zakorzenie w godności ludzkiej. Jest zatem prawem pierwotnym, niezależnym od instytucji politycznych i społecznych. Ochrona tego prawa legła u podstaw ewolucji koncepcji praw człowieka, stąd też dość powszechnie uznaje się prawo do wolności religijnej za należące do katalogu praw pierwszej generacji.

Naczelnym podmiotem wolności religijnej jest każdy człowiek. Podmiotem szczególnym wolności religijnej jest również rodzina, gdyż rodzice mają prawo do zapewnienia swoim dzieciom wychowania i nauczania zgodnie z własnymi przekonaniami religijnymi i filozoficznymi. Niemniej wskazać można również na wspólną religijną³, która z jednej strony jest powoływana do kolektywnego i publicznego manifestowania własnego stosunku do religii, z drugiej strony – już na mocy regulacji prawnych, w państwach uznających autonomię Kościoła – posiada osobowość publiczno-prawną. Również Europejski Trybunał Praw Człowieka w sprawie Kościół „Metropolia Besarabska” i inni przeciwko Mołdawii uznał Kościół za podmiot wolności religijnej⁴. W większości państw przyjęto zasadę równości wszystkich wyznań, co oznacza, że żadna ze wspólnot religijnych pod względem prawnym nie może stać wyżej bądź niżej od pozostałych. Wydaje się, że jest to koncepcja utopijna, gdyż w praktyce trudno o taką sytuację, w której np. żadna z denominacji nie jest większa od pozostałych, czy też żadna nie odcisnęła znaczniejszego wpływu na historię i kulturę.

² *Ibidem*.

³ A.M. Abramowicz, *Przedmiotowy zakres wolności religijnej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2007, t. 10, s. 239.

⁴ Szerzej: T. Szyszlak, *Prawosławie a tożsamość Mołdawian. Historia i współczesność sporu pomiędzy Patriarchatem Moskiewskim a Patriarchatem Rumuńskim* [w:] *Religia w konfliktach etnicznych we współczesnym świecie. T. 1: Zagadnienia teoretyczne. Europa i obszar poradziecki*, (red.) A. Szabaciuk, D. Wybranowski, R. Zenderowski, Lublin 2016.

Podobnie jak każda inna, także wolność religijna może podlegać ograniczeniom. Z reguły uznaje się, że restrykcjom może podlegać wyłącznie aspekt zewnętrzny, natomiast wewnętrzny nie może być przedmiotem żadnych obostrzeń. Najczęściej można spotkać ograniczenia ze względu na bezpieczeństwo i porządek publiczny, względnie bezpieczeństwo państwa, ochronę zdrowia i moralności publicznej, czy też prawa i wolności innych osób⁵.

Prawo do wolności religijnej w dokumentach międzynarodowych

Ukraina jest sygnatariuszem wielu dokumentów międzynarodowych, w których przewidziano prawo do wolności religijnej, w tym Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka (art. 18), czy Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (art. 18). Niemniej to przyjęta w ramach Rady Europy Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności posiada charakter wiążący strony, przewidując mechanizm kontrolny przestrzegania zobowiązań. Obok skonstruowanego zapisu normy art. 9 o wolności myśli, sumienia i wyznania, obejmującego wolność zmiany wyznania lub przekonań oraz wolność uzewnętrzniania indywidualnie lub z innymi, publicznie lub prywatnie, swego wyznania lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne (ust. 1), znalazła się także klauzula ograniczająca:

Wolność uzewnętrzniania wyznania lub przekonań może podlegać jedynie takim ograniczeniom, które są przewidziane przez ustawę i konieczne w społeczeństwie demokratycznym z uwagi na interesy bezpieczeństwa publicznego, ochronę porządku publicznego,

⁵ W. Janyga, *Wolność sumienia i wyznania* [w:] *Religia i polityka. Zarys problematyki*, (red.) P. Burgoński, M. Gierycz, Warszawa 2014, s. 474–475.

zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób (ust. 2)⁶.

Jak zwraca uwagę Krzysztof Warchałowski, prawo do wolności myśli, sumienia i religii może być ograniczane jedynie w zakresie wolności uzewnętrzniania indywidualnie lub wspólnie z innymi, publicznie lub prywatnie, swej religii lub przekonań przez uprawianie kultu, nauczanie, praktykowanie i czynności rytualne. Należy zauważyć, że ograniczenia te nie dotyczą wolności myśli i sumienia ani prawa do zmiany religii czy przekonań, które mają charakter bezwzględny. Ta klauzula ogranicza się jedynie do wolności religii i przekonań i to tylko w określonym aspekcie ich uzewnętrzniania, pozostawiając nietykalną samą istotę wolności religijnej. W odróżnieniu od pozostałych artykułów dotyczących praw i wolności, a zaopatrzonych w klauzule ograniczające, ust. 2 art. 9 nie wspomina o bezpieczeństwie narodowym, zapobieganiu przestępczości, dobrobycie gospodarczym kraju, integralności terytorialnej, zagwarantowaniu powagi i bezstronności władzy sądowej, czy zapobieganiu ujawnienia informacji poufnych jako dóbr, których ochrona usprawiedliwia ograniczenie prawa do wolności religijnej⁷.

Prawo do wolności religijnej w konstytucji i ustawodawstwie Ukrainy

W ukraińskiej ustawie zasadniczej (art. 35) prawo do wolności religijnej występuje pod pojęciem wolności światopoglądu i wyznania (*право на свободу світогляду і віросповідання*), do której ma prawo każdy. Prawo to obejmuje wolność wyznawania jakiegokolwiek religii albo nie wyznawania żadnej, odprawiania bez przeszkód pojedynczo lub grupowo kultu religijnego i obrzędów rytualnych,

⁶ Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, „Dziennik Ustaw” 1993, nr 61, poz. 284.

⁷ K. Warchałowski, *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Lublin 2004.

prowadzenia działalności religijnej. Co interesujące i na co warto zwrócić uwagę w kontekście tematu niniejszego artykułu realizacja tego prawa może zostać ograniczona ustawą w sytuacji, w której zajdzie konieczność ochrony porządku publicznego, zdrowia i moralności społecznej, czy też ochrony praw i wolności innych ludzi. W powyższym katalogu ograniczeń nie odnajdziemy zatem zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego, które w ukraińskiej ustawie zasadniczej jest obecne w kontekście zbierania, gromadzenia, wykorzystywania i rozpowszechniania informacji poufnej bez zgody osoby, której dotyczy (art. 32), prawa do wolności myśli i słowa (art. 34), prawa do zrzeszania się w partie polityczne i organizacje społeczne (art. 36), prawa do zgromadzeń pokojowych (art. 39) i prawa do strajku (art. 44)⁸.

Kościół na Ukrainie jest oddzielony od państwa, a szkoła od Kościoła. Żadna religia nie może być uznana za państwową lub obowiązującą. Nikt nie może być zwolniony z obowiązków wobec państwa ani odmówić wykonywania postanowień ustaw z powodu przekonań religijnych. Co więcej, o ile wypełnienie obowiązku służby wojskowej pozostaje w sprzeczności z przekonaniami religijnymi obywatela, wykonanie tego obowiązku może być zamienione na służbę alternatywną (niewojskową).

W art. 37 znalazł się z kolei zapis zabraniający tworzenia i działalności partii politycznych oraz organizacji społecznych, których cele programowe albo działalność są ukierunkowane na likwidację niepodległości Ukrainy, zmianę siłą ustroju konstytucyjnego, pogwałcenie suwerenności i integralności terytorialnej państwa, zagrożenie jego bezpieczeństwa, bezprawne zagarnięcie władzy państwowej, propagandę wojny, przemoc, rozpalenie wrogości etnicznej, rasowej, religijnej, zamach na prawa i wolności człowieka oraz zdrowie ludności.

Ponadto warto dodać, że pierwsze dwa zdania art. 24 ustawy zasadniczej stanowią, że ukraińscy obywatele mają jednakowe konstytucyjne prawa i wolności oraz są równi wobec prawa, jak również, że nie mogą istnieć przywileje lub ograniczenia z powodu rasy, koloru skóry, przekonań politycznych, religijnych i innych, płci,

⁸ *Konstytucja Ukrainy, uchwalona na piątej sesji Rady Najwyższej 28 czerwca 1996 roku, Warszawa 1999.*

pochodzenia etnicznego i społecznego, stanu posiadania, miejsca zamieszkania, z powodu języka czy z innych powodów. Każdy ma prawo, po wykorzystaniu wszystkich możliwości prawnych na Ukrainie, zwrócić się w obronie swoich praw człowieka i obywatela do odpowiednich międzynarodowych instytucji sądowych lub do odpowiednich organów organizacji międzynarodowych, których członkiem lub uczestnikiem jest Ukraina (art. 55)⁹.

Spośród aktów prawnych niższej rangi kluczowe znaczenie dla problematyki wolności religijnej należy przypisać ustawie o wolności sumienia i organizacjach religijnych z 23 kwietnia 1991 r. Najważniejszy dla interesującej nas problematyki wydaje się art. 3, który wyznacza pojęcia gwarantujące każdemu obywatelowi wolność sumienia (akapit pierwszy):

Każdemu obywatelowi na Ukrainie gwarantuje się prawo do wolności sumienia. W niniejsze prawo włącza się wolność posiadania, przyjmowania i zmiany religii albo przekonań według własnego wyboru i wolność osobistego albo wspólnego z innymi wyznawania jakiegokolwiek religii albo niewyznawania żadnej, odprawiania kultów religijnych, otwartego wyrażania i swobodnego propagowania swojej religii albo przekonań ateistycznych.

Zgodnie z akapitem czwartym realizacja wolności religijnej podlega tylko takim ograniczeniom, które są niezbędne dla ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego, życia, zdrowia i moralności, a także praw i wolności innych obywateli, a także ustanowionym przez prawo i międzynarodowe zobowiązania Ukrainy¹⁰.

Również kolejny, art. 4, wydaje się ważny, gdyż mówi o równości obywateli niezależnie od ich stosunku do religii. Akapit drugi stanowi: „Jakiegokolwiek bezpośrednio lub niebezpośrednio ograniczenie praw, ustanowienie bezpośrednio lub niebezpośrednio

⁹ *Ibidem.*

¹⁰ T. Szyszlak, *Lwowskie sacrum, kijowskie profanum. Grekokatolicyzm w ukraińskiej przestrzeni publicznej od pierestrojki do pomarańczowej rewolucji*, Warszawa 2012, s. 215.

uprzywilejowania obywateli w zależności od ich stosunku do religii, tak samo, jak i podżeganie do powiązanej z nią wrogości i nienawiści czy obrażanie uczuć obywateli, podlegają odpowiedzialności przewidzianej prawem”. Równe wobec prawa są również wszystkie religie, wyznania i organizacje religijne – tak stanowi akapit piąty art. 5 – zaś ustanowienie jakiegokolwiek uprzywilejowania lub ograniczenia jednej religii, wyznania lub organizacji religijnej w stosunku do innych zostało uznane za niedopuszczalne. Ponadto Kościół jest oddzielony od państwa¹¹.

Ukraiński Kościół Prawosławny w jedności z Patriarchatem Moskiewskim

Ukraiński Kościół Prawosławny (dalej: UKP) powstał formalnie na mocy uchwały Soboru Biskupów Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego (dalej: RKP) z 27 października 1990 r. o likwidacji Egzarchatu Ukraińskiego Rosyjskiego Kościoła Prawosławnego i powołaniu w jego miejsce UKP. Warto nadmienić, że nazwą „Ukraiński Kościół Prawosławny” Egzarchat Ukraiński mógł posługiwać się zamiennie od czerwca 1989 r. Nowa wspólnota konfesyjna stała się następcą prawnym Egzarchatu, zaś dotychczasowy tytuł egzarchy przynależny metropolitom kijowskim został zastąpiony tytułem „metropolita kijowski i całej Ukrainy”. Przyjęty wówczas statut przewidywał, że UKP jest wspólnotą „niezależną i samodzielną w zarządzaniu z prawem szerokiej autonomii”, co absolutnie nie oznacza, że za taką jest uważana przez inne Kościoły prawosławne na świecie.

O silnych związkach UKP z Patriarchatem Moskiewskim, wykraczających poza ramy autonomii, świadczą następujące fakty: 1) decyzje podjęte przez sobory RKP są wiążące dla UKP, 2) decyzje Synodu RKP są obowiązujące również dla UKP, uwzględniając jego specyficzny status, 3) Sąd Soboru Biskupów RKP jest najwyższą instancją sądowniczą dla UKP, 4) metropolita

¹¹ Ustawa Ukrainy z dnia 23 IV 1991 r. „O wolności sumienia i organizacjach religijnych” z późniejszymi zmianami. (Stan prawny na 30 VI 2012 r.) [w:] T. Szyszlak, *Lwowskie sacrum...*, s. 318–319.

kijowski i całej Ukrainy jest wybierany przez hierarchów UKP, a następnie wybór ten musi zatwierdzić patriarcha moskiewski, 5) metropolita kijowski i całej Ukrainy jest zobowiązany przybyć do patriarchy moskiewskiego w celu otrzymania dokumentu poświadczającego wybór, 6) we wszystkich cerkwiach UKP wspomina się metropolitę kijowskiego i całej Ukrainy w drugiej kolejności, po patriarsze moskiewskim, 7) świętą mirrę UKP otrzymuje z Moskwy, 8) UKP łączy się w jedność z lokalnymi Kościołami prawosławnymi za pośrednictwem Patriarchatu Moskiewskiego, nie zaś bezpośrednio, 9) decyzje o utworzeniu lub likwidacji diecezji wchodzących w skład UKP, a także o ich granicach, są podejmowane przez hierarchów UKP, a następnie zatwierdzane przez Synod Biskupów RKP, 10) kanonizacja świętych przez UKP może zostać dokonana wyłącznie za zgodą Soboru Biskupów RKP, 11) patriarcha moskiewski i całej Rusi zatwierdza statut UKP.

Jak powyżej wspomniano, UKP jest następcą prawnym Egzarchatu Ukraińskiego RKP, a więc wspólnoty religijnej posiadającej w okresie radzieckim monopol na prowadzenie działalności kultowej w rycie wschodniochrześcijańskim. Uprzywilejowana pozycja pozwoliła mu zgromadzić ogromny zasób nieruchomości, który w większości zachował po 1991 r. Dzięki temu w przeciągu ponad trzech dekad ukraińskiej niepodległości dzierżył pozycję niekwestionowanego lidera pod kątem liczby wspólnot parafialnych i innych organizacji religijnych.

Zgodnie z danymi Państwowej Służby Ukrainy ds. Polityki Etnicznej i Wolności Sumienia z 1 stycznia 2021 r. UKP posiadał 12 069 wspólnot parafialnych, z czego 11 741 działających, 239 niedziałających, 89 niezarejestrowanych, a także jeden krajowy ośrodek kierowniczy (metropolia kijowska) i 52 diecezje. Ponadto w jego strukturach znajdowało się 215 klasztorów z 4681 zakonnikami i zakonnicami, 17 misji, 34 bractwa, 7 szkół wyższych i 11 średnich, w których naukę łącznie pobierało 3933 słuchaczy, 4086 punktów katechetycznych (szkół niedzielnych), funkcjonowało również 135 różnego rodzaju środków masowego przekazu. Posługę kapłańską w UKP pełniło 10 510 duchownych, w tym 31 obcokrajowców. Najwięcej wspólnot parafialnych znajdowało się w obwodach winnickim

(1004) i chmielnickim (934), najmniej z kolei w obwodach iwano-frankowskim (29) i lwowskim (63)¹².

Drugą największą wspólnotą konfesyjną był Kościół Prawosławny Ukrainy (dalej: KPU), posiadający 6981 wspólnot parafialnych, jeden krajowy ośrodek kierowniczy (metropolię kijowską) i 52 diecezje, jak również 79 klasztorów z 233 zakonnikami i zakonnice, 33 misje, 16 bractw, 12 szkół wyższych i 14 średnich, w których naukę pobierało łącznie 1447 słuchaczy, 1755 punktów katechetycznych (szkół niedzielnych) oraz 71 różnego rodzaju środków masowego przekazu. Posługę kapłańską pełniło 4572 duchownych, w tym czterech obcokrajowców. Najwięcej wspólnot parafialnych znajdowało się w obwodach lwowskim (919) i wołyńskim (529), z kolei najmniej w obwodach ługańskim (36) i charkowskim (77). Razem, na początku 2021 r., na Ukrainie działało 35 453 wspólnot parafialnych wszystkich denominacji, 93 krajowe ośrodki kierownicze i 301 ośrodków regionalnych, zaś posługę kapłańską niosło 33 013 duchownych¹³.

Powszechnie uznaje się, że dane statystyczne dotyczące liczby wspólnot konfesyjnych nie oddają rzeczywistości, stąd też należy zwrócić uwagę na sondaże odwołujące się do zagadnień religijnych. Na początku listopada 2021 r. odbyła się kolejna edycja prowadzonych sukcesywnie od ponad dwóch dekad badań socjologicznych Ukraińskiego Centrum Badań Ekonomicznych i Politycznych im. Ołeksandra Razumkowa na temat współzależności pomiędzy sferą polityki i religii. Pokazały, że 67,8% Ukraińców uważa się za osoby wierzące (w 2014 r. – 76%), a spośród nich 60% zadeklarowało przywiązanie do prawosławia (w 2014 r. – 70%). Spośród wszystkich interlokutorów 24,1% zadeklarowało przynależność do KPU (39,8% osób deklarujących się jako prawosławne), natomiast 13,3% do UKP (21,9% osób deklarujących się jako prawosławne). Aż 21,9% respondentów określiło się jako po prostu prawosławni, bez przybliżenia przynależności jurysdykcyjnej. Wysunięcie się na czoło rankingu niekanonicznych wspólnot prawosławnych, zjednoczonych w grudniu 2018 r. w KPU, datuje

¹² *Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2021 року*, <https://dcss.gov.ua/statistics-2020/> [dostęp: 31.08.2022 r.].

¹³ *Ibidem*.

się od początku rosyjskiej inwazji na Krym i w Donbasie, a więc od 2014 r. Warto dodać, że za członków jakiegokolwiek wspólnoty parafialnej uznał się co piąty badany, ale co czwarty z deklarujących przynależność do KPU i co trzeci – przynależny do UKP. W kontekście tematu niniejszego artykułu należy zauważyć, że 39,2% przebadanych uznało, że Kościół powinien być zorientowany narodowo, 44,5% było przeciwnego zdania, zaś 16,3% nie miało zdania w tej sprawie. Dla porównania osoby deklarujące się za członków KPU odpowiadały odpowiednio: tak – 54,9%, nie – 31,9%, trudno powiedzieć – 13,2%, z kolei wierni UKP: tak – 43,3%, nie – 45,3%, trudno powiedzieć – 11,4%. Dwóch na trzech interlokutorów zauważyło, że władza faworyzuje KPU, zaś co szósty widział identyczne działania w kontekście UKP¹⁴.

W dniu 30 stycznia 2019 r. władze zarejestrowały KPU pod nazwami „Ukraiński Kościół Prawosławny” oraz „Kościół Prawosławny Ukrainy” zaznaczając, że obydwie nazwy mogą być stosowane jako synonimy. Tym samym w ukraińskiej przestrzeni publicznej funkcjonują dwie konfesje o nominalnie takiej samej nazwie: Ukraiński Kościół Prawosławny, ten w jedności z Patriarchatem Moskiewskim i ten posiadający autokefalię nadaną na początku stycznia 2019 r. przez Patriarchat Ekumeniczny.

W dniu 27 maja 2022 r. Sobór UKP zdecydował o faktycznym opuszczeniu struktur hierarchicznych RKP. Według stanu na 31 sierpnia 2022 r. znowelizowany statut UKP nie został opublikowany.

Sytuacja Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego w jedności z Patriarchatem Moskiewskim oraz jego wiernych w pierwszej fazie konfliktu rosyjsko-ukraińskiego

Kilka dni po soborze zjednoczeniowym, na którym doszło do zjednoczenia dwóch niekanonicznych wspólnot prawosławnych (Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego – Patriarchat Kijowski

¹⁴ *Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000–2021 рр. (Інформаційні матеріали)*, Київ 2020.

oraz Ukraińskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego) w KPU, na posiedzeniu 20 grudnia 2018 r. ukraiński parlament przyjął ustawę nowelizującą przepisy prawne w zakresie wolności religijnej, zobowiązującą UKP do modyfikacji nazwy w taki sposób, aby jednoznacznie wskazywała na jego zależność od RKP¹⁵. W przypadku braku stosownej zmiany w statucie UKP w terminie czterech miesięcy od wejścia ustawy w życie oraz zmian w statutach jego wspólnot parafialnych – w terminie dziewięciu miesięcy – nowelizacja przewidywała utratę mocy prawnej tychże dokumentów w części mówiącej o pełnej nazwie organizacji religijnej. Art. 12 ustawy o wolności sumienia i organizacjach religijnych z 1991 r. uzupełniono o ust. 7 następującej treści:

Organizacja religijna (stowarzyszenie), która bezpośrednio bądź jako część innej organizacji religijnej (stowarzyszenia), wchodzi w skład (jest częścią) organizacji religijnej (stowarzyszenia), której ośrodek kierowniczy (zarząd) znajduje się poza granicami Ukrainy, w państwie, które zostało prawnie uznane za zaangażowane w agresję zbrojną przeciwko Ukrainie i/lub tymczasowo okupujące część terytorium Ukrainy, zobowiązana jest do odzwierciedlenia w swojej pełnej nazwie, zapisanej w swoim statucie, przynależności do organizacji religijnej (stowarzyszenia) poza granicami Ukrainy, w skład której wchodzi (jest częścią), poprzez obowiązkowe powielenie w swojej nazwie pełnej statutowej nazwy takiej organizacji religijnej (stowarzyszenia) z ewentualnym dodaniem słów „na Ukrainie” i/lub określenia jej miejsca w strukturze zagranicznej organizacji religijnej¹⁶.

¹⁵ „Російська православна церква в Україні”: Рада зобов'язала УПЦ КП перейменуватись, 20 грудня 2018 r., <https://www.bbc.com/ukrainian/news-46632682> [dostęp: 31.08.2022 r.].

¹⁶ Закон України № 2662-VIII „Про внесення зміни до статті 12 Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації” щодо назви релігійних організацій (об'єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об'єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила

W kolejnym ustępie art. 12 nowelizowanej ustawy o wolności sumienia i organizacjach religijnych znalazły się zapisy, że zastosowanie powyższych norm zależne jest od wystąpienia jednej z przesłanek: 1) w statucie organizacji religijnej zapisano, że wchodzi ona w skład organizacji religijnej (stowarzyszenia), której ośrodek kierowniczy (zarząd) znajduje się poza granicami Ukrainy, 2) w statucie zagranicznej organizacji religijnej (stowarzyszenia), której ośrodek kierowniczy znajduje się w państwie uznanym za agresora, obecny jest zapis o wchodzeniu w jej skład organizacji religijnej działającej na Ukrainie, jak również prawo organów statutowych tejże zagranicznej organizacji religijnej (stowarzyszenia) do podejmowania decyzji w sprawach kano-nicznych i organizacyjnych, które zobowiązywałyby do działań ukraińską organizację religijną, 3) w statucie zagranicznej organizacji religijnej (stowarzyszenia), której ośrodek kierowniczy znajduje się w państwie uznanym za agresora, przewidziany jest zapis o obowiązku wchodzenia w skład organów statutowych zagranicznej organizacji religijnej z prawem głosu kierownictwa ukraińskiej organizacji religijnej¹⁷.

W przepisach przejściowych i końcowych ustawy zapisano, że w ciągu miesiąca od wejścia w życie ustawy przeprowadzona zostanie ekspertyza religioznawcza statutów zarejestrowanych organizacji religijnych (lub stowarzyszeń) w celu ustalenia okoliczności przewidzianych w art. 12 ust. 7 i 8 ustawy nowelizowanej. W przypadku ustalenia powyższych okoliczności administracja rządowa poinformuje organizacje wyznaniowe i ich stowarzyszenia o konieczności dokonania stosownych zmian w statutach i ich przedłożenia do ponownej rejestracji w ciągu trzech miesięcy. Organizacje religijne lub ich stowarzyszenia, których ośrodek kierowniczy znajduje się w państwie uznanym za agresora, prowadzą swoją działalność religijną bez przeszkód, z wyjątkiem ograniczenia dostępu duchowieństwa do jednostek

військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України”, „Відомості Верховної Ради” 2019, № 3, ст. 23.

¹⁷ *Ibidem.*

Sił Zbrojnych Ukrainy i innych formacji wojskowych w miejscach ich dyslokacji¹⁸.

Zgodnie z wynikami przeprowadzonej na podstawie przepisów końcowych i przejściowych ustawy ekspertyzy religioznawczej, zatwierdzonej nakazem nr 37 Ministra Kultury z dnia 25 stycznia 2019 r., w przypadku UKP zachodzą okoliczności, o których mowa w art. 12 ust. 7 i 8 nowelizowanej ustawy i powinien nosić nazwę „Ukraiński Kościół Prawosławny w jedności z Rosyjskim Kościołem Prawosławnym”¹⁹.

Sprawą zmiany nazwy zajmowały się również ukraińskie sądy. Pod koniec kwietnia 2019 r. Okręgowy Sąd Administracyjny w Kijowie zawiesił proces zmiany nazwy przez UKP. Z kolei w połowie grudnia 2019 r. Sąd Najwyższy zezwolił UKP na pozostanie przy nazwie dotychczasowej. W odpowiedzi resort kultury 18 grudnia 2019 r. poinformował, że decyzji Sądu Najwyższego nie należy interpretować w ten sposób²⁰.

Erygowanie nowej wspólnoty konfesyjnej wzmogło również proces przechodzenia parafii należących do UKP w jurysdykcję KPU. Aby uniemożliwić powstanie konfliktów na tym tle Rada Najwyższa na posiedzeniu 17 stycznia 2019 r. przyjęła ustawę nowelizującą przepisy prawne w zakresie wolności religijnej, precyzujące proces zmiany podległości parafii. Zgodnie z uzupełnionym art. 8 ustawy o wolności sumienia i organizacjach religijnych podczas walnego zgromadzenia parafian mogą oni większością co najmniej dwóch trzecich wszystkich członków organizacji religijnej (a nie tylko obecnych na spotkaniu) zdecydować o wyjściu ze struktury jednego Kościoła i podporządkowaniu

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Інформація Міністерства культури України – центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії стосовно переліку релігійних організацій (об'єднань), які підпадають під дію частин сьомої і восьмої статті 12 Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації”, яким необхідно внести зміни до свого статуту (положення) та подати їх на реєстрацію у встановленому порядку, 12 lutego 2019 r., http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245450887 [dostęp: 31.08.2022 r.].*

²⁰ T. Szyszczak, *Wpływ sekurytyzacji Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego w jedności z Patriarchatem Moskiewskim na zmiany w ustawodawstwie wyznaniowym Ukrainy po 2013 r.*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2021, t. 24, s. 440.

się w sprawach kanonicznych, organizacyjnych i jakichkolwiek innych drugiemu Kościołowi. Stosowną zmianę należy wprowadzić do statutu i zarejestrować, co oznacza, że nie mamy do czynienia z zastąpieniem starej wspólnoty nową, ale wciąż działa formalnie stara parafia. Część wspólnoty, która nie zgadza się z decyzją o zmianie podporządkowania, ma prawo do utworzenia nowej organizacji religijnej i zawarcia porozumienia w sprawie sposobu użytkowania świątyni i ruchomości z ich właścicielem (użytkownikiem). Powiadomienie organów państwowych o erygowaniu takiej wspólnoty nie jest obowiązkowe. Z kolei w art. 18 nowelizowanego aktu normatywnego znalazł się przepis zabraniający zmian majątkowych wspólnoty parafialnej do czasu zarejestrowania znowelizowanego statutu²¹.

Ustawa z dnia 17 stycznia 2019 r. została zaskarżona do sądu konstytucyjnego przez posłów z ramienia prorosyjskiego Bloku Opozycyjnego, zarzucających jej, że „niszczy wolność religijną oraz pokój międzywyznaniowy na Ukrainie, narusza konstytucyjne prawa i wolności obywateli, a zwłaszcza prawo do prowadzenia bez przeszkód działalności religijnej i stanowi bezpośrednio ingerowanie państwa w sprawy Kościoła”, a także została przyjęta z naruszeniem parlamentarnych procedur (głosowanie przez nieupoważnione osoby)²². Niemniej dwa miesiące później, 19 marca 2019 r., po rozpatrzeniu przedmiotu sporu przez Wielką Izbę sąd konstytucyjny odmówił wszczęcia postępowania²³.

²¹ Закон України № 2673-VIII „Про внесення змін до деяких законів України щодо підлегlosti релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи”, „Відомості Верховної Ради” 2019, № 6, ст. 40.

²² Ухвала Великої палати Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про внесення змін до деяких законів України щодо підлегlosti релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи”, 19 marca 2019, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011u710-19#Text> [dostęp: 31.08.2022 r.].

²³ КС відмовив у оцінці закону про перехід релігійних громад у ПЦУ, 20 marca 2019 r., <https://www.pravda.com.ua/news/2019/03/20/7209743/> [dostęp: 31.08.2022 r.].

Jako pierwsza 17 grudnia 2018 r. decyzję w sprawie przejścia do KPU podjęła wspólnota katedralnego Soboru Przemienienia Pańskiego w Winnicy. Do końca 2021 r. 563 parafii prawosławnych na Ukrainie zmieniło jurysdykcję z UKP na KPU, ale po 24 lutego 2022 r. proces zyskał na dynamice. Jeszcze 28 lutego 2022 r. o swojej decyzji poinformowała parafia św. Kosmy i Damiana w Chotowicy w obwodzie tarnopolskim. Według stanu na 31 sierpnia 2022 r. do KPU dołączyło kolejnych 570 parafii-raskolników z UKP²⁴.

W obowiązującej od przeszło trzech dekad ustawie o wolności sumienia i organizacjach religijnych o kwestii opieki duszpasterkiej w siłach zbrojnych i innych formacjach wojskowych czytamy w części art. 21, że dowódcy jednostek wojskowych umożliwiają żołnierzom udział w nabożeństwach i wykonywanie obrzędów religijnych. Kilkukrotnie podejmowano próby uchwalenia przez Radę Najwyższą ustawy regulującej zagadnienie duszpasterstwa wojskowego, ale procedowane na forum parlamentu projekty nie uzyskały poparcia większości posłów, dopiero inicjatywa ustawodawcza ze stycznia 2021 r. została zwieńczona sukcesem.

Na przełomie XX i XXI w. w ramach centralnych struktur kościelnych zaczęły powstawać komórki odpowiedzialne za duszpasterstwo wojskowe. Jeszcze w lipcu 1999 r. przy metropolicie kijowsko-halickim UKP powstał synodalny wydział ds. współpracy z siłami zbrojnymi i innymi formacjami wojskowymi z ordynariuszem lwowsko-halickim Augustynem (Markiewiczem) na czele. Warto dodać, że metropolita Augustyn był odpowiedzialny za kontakty z resortami obrony i spraw wewnętrznych oraz formacjami wojskowymi od grudnia 1996 r. W marcu 2002 r. UKP przyjął dokument pt. „Podstawowe aspekty koncepcji opieki duszpasterskiej w siłach zbrojnych i innych ukraińskich formacjach wojskowych”²⁵.

²⁴ *Геть від МП: динаміка переходів громад від УПЦ МП до ПЦУ*, 13 maja 2022 r., https://risu.ua/get-vid-mp-dinamika-perehodiv-gromad-vid-upc-mp-do-pcu_n129108 [dostęp: 31.08.2022 r.].

²⁵ *Основні аспекти Концепції душпастирської опіки у Збройних Силах та інших військових формуваннях України*, b.d.w., <http://archiv.orthodox.org.ua/page-1671.html> [dostęp: 31.08.2022 r.].

Jednym z elementów reformy ukraińskiego systemu bezpieczeństwa narodowego po rewolucji godności było odnowienie Gwardii Narodowej Ukrainy, powstałej na bazie wojsk wewnętrznych, rozformowanych wiosną 2014 r.²⁶ W kwietniu 2016 r. minister spraw wewnętrznych Arsen Awakow zatwierdził statut służby duszpasterstwa wojskowego (służby kapelańskiej) w Gwardii Narodowej Ukrainy z dnia 24 marca 2016 r. W kontekście tematu niniejszego artykułu warto zaznaczyć, że w rozdziale IV „Duszpasterze wojskowi (kapelani)”, w p. 19 zapisano, że dowództwa jednostek wojskowych „nie dopuszczają (ograniczają działalność) duszpasterzy tych organizacji religijnych, których ośrodki kierownicze znajdują się na terytorium państw agresorów”²⁷.

Podobnego zapisu nie odnajdziemy w statucie służby duszpasterstwa wojskowego (służby kapelańskiej) w siłach zbrojnych Ukrainy z dnia 14 grudnia 2016 r., niemniej dokument ten przewiduje konieczność uzyskania przez kandydata na stanowisko duszpasterza wojskowego pozytywnej opinii ze strony Służby Bezpieczeństwa Ukrainy (rozdział IV, p. 5)²⁸. Być może fakt ten jest przyczyną tego, że wśród 90 osób zatrudnionych jako kapelani w jednostkach wojskowych – zgodnie z danymi Sztabu Generalnego Sił Zbrojnych Ukrainy z 28 września 2020 r. – znalazł się tylko jeden z UKP, podczas gdy KPU reprezentowało 59 duchownych, 20 Ukraiński Kościół Grekokatolicki, zaś 10 wspólnoty protestanckie²⁹.

Swego czasu zastępcą przewodniczącego wydziału ds. współpracy z siłami zbrojnymi i innymi formacjami wojskowymi UKP, archimandryta Łuka (Winarczuk), informował o przypadkach,

²⁶ T. Szyszlak, *Przekształcenia w ukraińskim systemie bezpieczeństwa narodowego po rewolucji godności. Wybrane aspekty*, „Wschodnioznawstwo” 2018, s. 35.

²⁷ *Наказ № 205 „Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Національній гвардії України*”, „Офіційний вісник України” 2016, № 39, ст. 1496.

²⁸ *Наказ № 685 „Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України*”, „Офіційний вісник України” 2017, № 7, ст. 206.

²⁹ *Капелани в ЗСУ: скільки їх, яких церков, скільки заробляють*, 6 października 2020 r., <https://novynarnia.com/2020/10/06/kapelany-v-zsu/> [dostęp: 31.08.2022 r.].

kiedy ze Sztabu Generalnego telefonicznie udzielano wskazówek, aby we wnioskach z jednostek wojskowych o zatrudnienie duchownych UKP w charakterze kapelanów wojskowych dokonywać korekty i podawać przedstawicieli innych konfesji³⁰. Archimandryta twierdził również, że istnieje specjalna dyrektywa Sztabu Generalnego, która zakazywałaby dopuszczania duchownych UKP do jednostek wojskowych, co też w odpowiedzi Ministerstwo Obrony Ukrainy zdementowało³¹.

Pod koniec listopada 2021 r. Rada Najwyższa uchwaliła ustawę autorstwa kapelanów wojskowych wywodzących się z KPU, Ukraińskiego Kościoła Grekokatolickiego, Ukraińskiego Kościoła Ewangelicznego, Ogólnoukraińskiego Związku Kościołów Ewangelicznych Chrześcijan Baptystów, Kościoła Chrześcijan Wiary Ewangelicznej „Skynija”, a także wspólnot muzułmańskich³². Służbę duszpasterstwa wojskowego określono jako odrębną strukturę w ramach Sił Zbrojnych Ukrainy, Gwardii Narodowej Ukrainy, innych formacji wojskowych oraz w Państwowej Służbie Granicznej Ukrainy, składającą się z zarządu i kapelanów wojskowych, utworzoną w celu organizacji środków w zakresie zaspokajania potrzeb duchowo-religijnych żołnierzy, personelu cywilnego i członków ich rodzin w czasie pokoju i wojny. Odrębne służby podlegają dowódcom powyższych formacji. Maksymalna liczebność służby nie może być mniejsza niż 0,15% liczebności Sił Zbrojnych Ukrainy, Gwardii Narodowej Ukrainy, innych formacji wojskowych oraz Państwowej Służby Granicznej Ukrainy³³.

³⁰ *Виявлено факти дискримінації православних військовослужбовців*, 11 kwietnia 2017 r., <https://news.church.ua/2017/04/11/viyavleno-fakti-diskriminacii-pravoslavnix-vijskovosluzhbovciv/> [dostęp: 31.08.2022 r.].

³¹ *Роз'яснення щодо Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України*, 9 listopada 2018 r., [https://www.mil.gov.ua/dlya-zmi/reaguvannya-na-kritiku/2018/11/09/rozyasnennya-shhodo-polozhennya-pro-sluzhbu-vijskovogo-duhovenstva-\(kapelansku-sluzhbu\)-u-zbrojnih-silah-ukraini/](https://www.mil.gov.ua/dlya-zmi/reaguvannya-na-kritiku/2018/11/09/rozyasnennya-shhodo-polozhennya-pro-sluzhbu-vijskovogo-duhovenstva-(kapelansku-sluzhbu)-u-zbrojnih-silah-ukraini/) [dostęp: 31.08.2022 r.].

³² *Авторський колектив проекту Закону України „Про Службу військового капеланства”*, 21 stycznia 2021 r., <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/472476> [dostęp: 31.08.2022 r.].

³³ *Закон України № 1915-IX „Про Службу військового капеланства”*, 30 listopada 2021 r., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text> [dostęp: 31.08.2022 r.].

W ustawie zdefiniowano duszpasterza wojskowego jako osobę, która zgodnie z przewidzianym porządkiem uzyskała mandat na prawo do wykonywania działalności duszpasterza wojskowego, zawarła kontrakt na odbycie służby wojskowej w korpusie oficerskim (wyłącznie w charakterze kapelana) i wykonuje funkcje duszpasterza wojskowego w jednostkach Sił Zbrojnych Ukrainy i pozostałych wyróżnionych formacjach. Duszpasterzem wojskowym może być ukraiński obywatel, duchowny zarejestrowanej na Ukrainie organizacji religijnej, posiadający wyższe wykształcenie teologiczne, który otrzymał od swojego Kościoła prawo do wykonywania działalności duszpasterza wojskowego, a także przeszedł obowiązkowe szkolenie w przedmiotowym zakresie. 90% etatów w Siłach Zbrojnych Ukrainy, Gwardii Narodowej Ukrainy, innych formacjach wojskowych oraz w Państwowej Służbie Granicznej Ukrainy dzielone jest na kwoty pomiędzy organizacje religijne z uwzględnieniem struktury wyznaniowej składu osobowego powyższych formacji. Decyzja o obsadzie pozostałych 10% etatów należy autorytatywnie do dowódców Sił Zbrojnych Ukrainy i pozostałych wyróżnionych formacji.

W celu zagwarantowania międzywyznaniowej harmonii i zrozumienia w sferze organizacji środków w zakresie zaspokajania potrzeb duchowo-religijnych żołnierzy, personelu cywilnego i członków ich rodzin tworzone są rady międzykonfesyjne ds. duchowieństwa wojskowego: w skład rady przy Ministerstwie Obrony wchodzi przedstawiciele tych organizacji wyznaniowych, których duchowni zajmują stanowiska kapelanów w Siłach Zbrojnych Ukrainy, z kolei w skład rady przy Ministerstwie Spraw Wewnętrznych wchodzi przedstawiciele tych organizacji wyznaniowych, których duchowni zajmują stanowiska kapelanów w Gwardii Narodowej Ukrainy oraz Państwowej Służbie Granicznej Ukrainy. Rady takie mogą powstawać również przy centralnych organach władzy wykonawczej, którym podporządkowane są inne formacje wojskowe³⁴.

³⁴ *Ibidem.*

Sytuacja Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego w jedności z Patriarchatem Moskiewskim oraz jego wiernych w warunkach stanu wojennego (po 24 lutego 2022 r.)

Stan wojenny to szczególny reżim prawny, który jest wprowadzany w sytuacji zagrożenia dla bezpieczeństwa narodowego. Ukraińska konstytucja nie zawiera definicji stanu wojennego, ograniczając się do stwierdzenia, że prezydent „podejmuje, zgodnie z ustawą, decyzję (...) o wprowadzeniu stanu wojennego na Ukrainie albo na określonych terenach w razie groźby napaści, zagrożenia niepodległości państwowej Ukrainy” (art. 106, p. 20).

W ustawie z 12 maja 2015 r. o reżimie prawnym stanu wojennego znalazła się definicja stanu wojennego (art. 1):

(...) Specjalny reżim prawny wprowadzony na Ukrainie lub w niektórych jej miejscowościach na wypadek agresji zbrojnej lub groźby zamachu, zagrożenia dla niezależności państwowej Ukrainy, jej integralności terytorialnej, który przewiduje nadanie odpowiednich uprawnień właściwym organom państwowym, dowództwom wojskowym, administracji wojskowej i organom samorządu terytorialnego w celu zapobieżenia zagrożeniu, odparcia agresji zbrojnej i zapewnienia bezpieczeństwa narodowego, likwidacji zagrożenia dla niezależności państwowej Ukrainy, jej integralności terytorialnej, a także tymczasowe, wywołane przez zagrożenie, ograniczenie konstytucyjnych praw i wolności człowieka i obywatela oraz praw i interesów prawnych osób prawnych, określając okres obowiązywania tych ograniczeń.

Przywołany akt prawny w art. 5 określa procedurę wprowadzenia stanu wojennego: 1) Rada Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy przedkłada prezydentowi propozycję wprowadzenia stanu wojennego na terenie całego kraju bądź też w niektórych jego miejscowościach, 2) w przypadku podjęcia decyzji o konieczności wprowadzenia stanu wojennego prezydent wydaje dekret

i niezwłocznie zwraca się do Rady Najwyższej z prośbą o jego zatwierdzenie, przekazując również projekt ustawy w tym zakresie, 3) zatwierdzony przez Radę Najwyższą ustawą prezydencki dekret podlega natychmiastowemu ogłoszeniu w mediach i za pomocą innych środków. Zgodnie z art. 6 przedmiotowy dekret głowy państwa ukraińskiego powinien zawierać m.in. wyczerpujący wykaz konstytucyjnych praw i wolności człowieka i obywatela, które są tymczasowo ograniczone w związku z wprowadzeniem stanu wojennego, ze wskazaniem okresu obowiązywania tych ograniczeń, a także tymczasowych ograniczeń praw i interesów prawnych osób prawnych, ze wskazaniem okresu obowiązywania tych ograniczeń³⁵.

Pierwszy dekret o wprowadzeniu stanu wojennego pod rządami obowiązującej konstytucji został podpisany przez prezydenta Petra Poroszenkę 26 listopada 2018 r. w związku incydem w Cieśninie Kerczeńskiej, kiedy to ukraińskim okrętem wojennym jednostki Służby Pogranicznej Federalnej Służby Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej oraz Marynarki Wojennej Federacji Rosyjskiej uniemożliwiły przepłynięcie z Morza Azowskiego na Morze Czarne. W związku z dużym prawdopodobieństwem pełnowymiarowej agresji Rosji na Ukrainę stan wojenny wprowadzono na 60 dni na obszarze obwodów graniczących z Federacją Rosyjską, Krymem, wybrzeżami Morza Azowskiego i Czarnego oraz z Naddniestrzem, gdzie stacjonują rosyjskie wojska: charkowskiego, chersońskiego, czernihowskiego, donieckiego, ługańskiego, mikołajowskiego, odeskiego, sumskiego, winnickiego i zaporoskiego. Dokument nie przewidywał żadnych ograniczeń w zakresie praw i wolności człowieka i obywatela³⁶.

Drugi dekret w przedmiotowej sprawie został podpisany przez prezydenta Wołodymyra Zełenskigo 24 lutego 2022 r. i dotyczy całego terytorium państwa. Czas obowiązywania stanu

³⁵ Закон України № 389-VIII „Про правовий режим воєнного стану”, 12 maja 2015 r., „Відомості Верховної Ради” 2015, № 28, ст. 250.

³⁶ Указ Президента України „Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Щодо надзвичайних заходів із забезпечення державного суверенітету і незалежності України та введення воєнного стану в Україні», 26 listopada 2018 r., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/no012525-18#Text> [dostęp: 31.08.2022 r.].

wojennego określono początkowo na 30 dni, a następnie trzykrotnie przedłużano, jednokrotnie o kolejne 30 dni, dwukrotnie o 90 dni. Zgodnie z prezydenckim dekretem z 12 sierpnia 2022 r., zatwierdzonym mocą ustawy przez Radę Najwyższą, przedłużono czas obowiązywania dekretu wprowadzającego do 21 listopada 2022 r.³⁷ W odróżnieniu od dekretu prezydenta Poroszenki wprowadzającego stan wojenny w 2018 r. obowiązujący dekret zawiera zapis o możliwości tymczasowego ograniczenia konstytucyjnych praw i wolności człowieka i obywatela, wynikających z art. 30–34, 38–39, 41–44 oraz 53 ustawy zasadniczej³⁸. Są to zatem prawo do nienaruszalności mieszkania (art. 30), do tajemnicy korespondencji (art. 31), do nie ingerowania w życie osobiste i rodzinne (art. 32), do wolności przemieszczania się (art. 33), do wolności myśli i słowa (art. 34), do udziału w życiu politycznym (art. 38), do zgromadzeń pokojowych (art. 39), do korzystania bez przeszkód ze swojej własności (art. 41), do prowadzenia działalności gospodarczej (art. 42), do pracy (art. 43), do strajku (art. 44) oraz do wykształcenia (art. 53). Nie ma w tym katalogu art. 35 – prawa do wolności światopoglądu i wyznania.

Ewentualne zagrożenie dla UKP jako instytucji można wywieść z dekretoowego zapisu o możliwości tymczasowego ograniczenia praw i interesów prawnych osób prawnych, które są niezbędne dla zabezpieczenia i wprowadzenia środków reżimu prawnego stanu wojennego, przewidzianych w art. 8 ustawy o reżimie prawnym stanu wojennego. W katalogu powyższym znalazły się zapisy dotyczące m.in. przymusowego wywłaszczenia, ograniczenia pokojowych zgromadzeń, wieców, pochodów i demonstracji oraz innych imprez masowych, zakazu działalności zgodnie z porządkiem prawnym ugrupowań politycznych i stowarzyszeń, jeżeli ma ona na celu likwidację niezależności Ukrainy, zmianę porządku konstytucyjnego za pomocą przemocy, naruszanie suwerenności i integralności terytorialnej państwa, podważanie

³⁷ Указ Президента України „Про продовження строку дії воєнного стану в Україні”, 12 sierpnia 2022 r., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573/2022#n5> [dostęp: 31.08.2022 r.].

³⁸ Указ Президента України „Про введення воєнного стану в Україні”, 24 lutego 2022 r., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> [dostęp: 31.08.2022 r.].

jego bezpieczeństwa, nielegalne przejmowanie władzy państwowej, propagowanie wojny, przemocy, nawoływanie do wrogości międzyetnicznej, rasowej i religijnej, naruszanie stabilności infrastruktury krytycznej, praw i wolności człowieka oraz zdrowia społeczeństwa, a także obowiązek zakwaterowania wojskowych.

Począwszy od końca lutego 2022 r. kilkadziesiąt ukraińskich samorządów, zwłaszcza w zachodniej części kraju, przyjęło uchwały lub rozporządzenia dotyczące delegalizacji UKP na podległym sobie terenie. Jako pierwszy decyzję w tym zakresie podjął 28 lutego 2022 r. Wołodymyr Remeniak – burmistrz Gródka w obwodzie lwowskim. W zarządzeniu możemy przeczytać:

Uwzględniając świadomą i otwartą hipokryzję w wykorzystaniu wierzeń religijnych naszych obywateli przez rosyjskiego okupanta, co w szczególności dotyczy działalności na Ukrainie Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego, który podporządkowany jest patriarsze moskiewskiemu Cyrylowi, sztucznie wytworzoną konfrontację grup w obrębie narodu ukraińskiego, podział ukraińskiego społeczeństwa na gruncie religijnym, działalność UKP Patriarchatu Moskiewskiego, która niesie ze sobą nieskrywany antypaństwowy i antyukraiński charakter, w celu konsolidacji narodu ukraińskiego, biorąc pod uwagę prośbę wiernych wspólnoty religijnej Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego we wsi Rzeczyzchany (...) zabrania się na obszarze właściwości Gorodeckiej Rady Miejskiej działalności Ukraińskiego Kościoła Prawosławnego Patriarchatu Moskiewskiego jako niosącego zagrożenie dla bezpieczeństwa narodowego Ukrainy³⁹.

³⁹ *Розпорядження голови Городецької міської ради № 18 „Про заборону діяльності Української Православної Церкви Московського Патріархату на території Городецької міської ради Львівської області”, 28 lutego 2022 r., <https://m.facebook.com/100068425945312/posts/263917272565802/> [dostęp: 31.08.2022 r.].*

Jako podstawę prawną aktu normatywnego Remeniak wskazał ustawę o reżimie prawnym stanu wojennego oraz o samorządzie terytorialnym. Art. 42 ust. 4 tej ostatniej ustawy wśród prerogatyw stojącego na czele władzy wykonawczej w samorządach wyróżnia m.in. zapewnienie w granicach prawa przestrzegania konstytucji, ustaw, aktów wykonawczych prezydenta oraz innych organów władzy⁴⁰.

W dniu 30 czerwca 2022 r. podobną uchwałę przyjęła Lwowska Rada Miejska, z tym że poszerzyła zakaz o Ukraiński Prawowierny Kościół Grekokatolicki – prorosyjskich schizmatyków z Ukraińskiego Kościoła Grekokatolickiego, którzy odłączyli się od niego w latach 2008–2009. Miejscy rajcy zdecydowali ponadto o podjęciu kroków w zakresie przejścia mienia komunalnego, dzierżawionego lub wynajmowanego przez powyższe denominacje⁴¹.

Warto nadmienić, że z punktu widzenia obowiązujących przepisów decyzje o delegalizacji UKP na terenie poszczególnych jednostek administracyjnych nie miały charakteru obowiązującego, stanowiąc wyłącznie formę deklaracji politycznej. Według informacji, w dniu 31 sierpnia 2022 r., zarówno w Gródku, Lwowie, jak i wielu innych miejscowościach, których władze zdecydowały o przyjęciu uchwał lub wydaniu zarządzeń o delegalizacji UKP, jego parafie funkcjonowały, zaś ewentualna zmiana przynależności jurysdykcyjnej związana była z uchwałą walnego zgromadzenia parafian przyjętą zgodnie z art. 8 ustawy o wolności sumienia i organizacjach religijnych.

Pod koniec marca 2022 r. deputowana Oksana Sawczuk z Ogólnoukraińskiego Zjednoczenia „Swoboda” wniosła do Rady Najwyższej projekt ustawy o zakazie działalności Patriarchatu Moskiewskiego na terytorium Ukrainy oraz wszystkich od niego

⁴⁰ Закон України № 280/97-ВР „Про місцеве самоврядування в Україні”, „Відомості Верховної Ради України” 1997, № 24, ст. 170.

⁴¹ Ухвала № 2135 Львівської міської ради „Про заборону діяльності Української православної Церкви московського патріархату та Української православної греко-католицької Церкви «Група Догнала» на території Львівської міської територіальної громади”, 30 czerwca 2022 r., [https://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/8CCDA-E25B31E1A5FC225887F0047CC3B?OpenDocument](https://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/8CCDA-E25B31E1A5FC225887F0047CC3B?OpenDocument) [dostęp: 31.08.2022 r.].

zależnych struktur, w tym UKP. Autorka projektu zaznaczyła, że celem przyjęcia ustawy jest ochrona bezpieczeństwa narodowego, suwerenności i integralności terytorialnej Ukrainy, zapobieganie kolaboracji, zaprzestanie rozpalania wrogości międzyreligijnej oraz destabilizacji środowiska religijnego w kraju. Zgodnie z art. 1 działalność Patriarchatu Moskiewskiego, RKP oraz UKP staje się zakazana z dniem przyjęcia ustawy, zaś ich majątek na obszarze Ukrainy zostaje w ciągu 48 godzin zinwentaryzowany i znacjonalizowany. Na mocy art. 2 planowane jest przyznanie wspólnotom parafialnym, domom zakonnym i szkołom prawa do zmiany w przeciągu 14 dni przynależności jurysdykcyjnej, zgodnie z ustawą o wolności sumienia i organizacjach religijnych. W takiej sytuacji majątek tych wspólnot pozostawałby ich własnością. Jeżeli wspólnoty parafialne, domy zakonne i szkoły nie dokonałyby „przerejestrowania” we wskazanym okresie, ich działalność wygasłaby z mocy prawa (art. 3). Zabytki architektoniczne o znaczeniu państwowym, które stanowią własność UKP lub są przez niego dzierżawione, zwłaszcza Ławra Kijowsko-Pieczerska, Ławra Poczajowska i Ławra Świętoghorska, podlegałyby nacjonalizacji bądź rozwiązaniu uległyby umowy dzierżawne. Zabytki architektoniczne o znaczeniu lokalnym miałyby przejść na własność samorządów terytorialnych (art. 4). Zgodnie z art. 5 podczas zmiany przynależności jurysdykcyjnej wspólnot parafialnych, domów zakonnych i szkół Służba Bezpieczeństwa Ukrainy miałaby weryfikować informacje o antyukraińskiej lub jakiegokolwiek antypaństwowej działalności lub współpracy z rosyjskim agresorem oraz w przypadku potwierdzenia tych informacji winni zostaliby pociągnięci do odpowiedzialności karnej zgodnie z obowiązującymi przepisami⁴².

Kilka dni później z podobną inicjatywą wystąpiła grupa posłów reprezentujących przede wszystkim partię Głos z Inną Sowsun na czele. Proponowali oni, aby do art. 3 ustawy o wolności sumienia i organizacjach religijnych wprowadzić akapit piąty o następującej treści:

⁴² *Проект Закону про заборону Московського патріархату на території України*, 22 marca 2022 r., <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39276> [dostęp: 31.08.2022 r.].

W celu ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego zakazuje się działalności organizacji religijnych (stowarzyszeń), które bezpośrednio lub jako części składowe innej organizacji religijnej (stowarzyszenia) są częścią struktury (są częściami) organizacji religijnej (stowarzyszenia), której ośrodek kierowniczy znajduje się poza Ukrainą, w państwie uznanym przez prawo za dokonujące agresji wojskowej na Ukrainę i/lub czasowo okupującej część terytorium Ukrainy.

W związku z tym dotychczasowy akapit piąty stałby się akapitem szóstym, zaś z chwilą wejścia w życie tejże nowelizacji moc obowiązującą utraciłaby przywoływana wcześniej ustawa z 20 grudnia 2018 r. dotycząca przymusowej zmiany nazwy UKP⁴³.

Miesiąc później przewodniczący Rady Najwyższej Rusłan Stefanczuk w jednym z wywiadów wspomniał, że parlamentarzyści długo zastanawiali się w obrębie własnych klubów, co należy zrobić z kontrowersyjnymi projektami ustaw i skonstatawali, że w czasie wojny nie można przyjmować regulacji, które podzielią ukraińskie społeczeństwo. Taki dokument mógłby się stać pożywką dla kolaborantów, a na to nie można sobie pozwolić, gdyż naród ukraiński musi być zjednoczony. Na ewentualne zmiany przyjdzie czas po zwycięstwie:

Zobaczymy, kto i jak zachowywał się podczas wojny. (...) W życiu człowieka występują tak zwane sytuacje graniczne. Wojna jest więc tą sytuacją graniczną, która dzisiaj pokazuje wszystkim, kto jest kim, która zrywa zasłony ze wszystkich: od patriotów do prorosyjskich

⁴³ *Проект Закону про внесення змін до Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації” щодо заборони діяльності релігійних організацій (об’єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об’єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України, 26 marca 2022 r., <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39269> [dostęp: 31.08.2022 r.].*

polityków. A społeczeństwo naprawdę widzi, kto jest za Ukrainą, a kto ma inne intencje⁴⁴.

Konkluzje

- W warunkach wojny rosyjsko-ukraińskiej doszło przede wszystkim do ograniczenia prawa do wolności religijnej w wymiarze kolektywnym, uniemożliwiając UKP – jako zbiorowemu podmiotowi wolności – korzystanie z tego prawa bez przeszkód. Wolność w znaczeniu prawnym domaga się wolności psychologicznej, której w sytuacji powszechnej retoryki antyrosyjskiej UKP i jego wierni są pozbawieni.
- Żądanie władz państwowych zmiany nazwy przez UKP stanowi naruszenie zasady rozdziału Kościoła od państwa oraz równości wszystkich religii. Stanowi to próbę ingerencji w wewnętrzne sprawy wspólnoty religijnej i zagraża jej tożsamości.
- Najbardziej dyskryminujący charakter ma przymus bądź przeszkoda w korzystaniu z prawa do wolności religijnej w znaczeniu fizycznym, czego doświadczają żołnierze w Siłach Zbrojnych Ukrainy, Gwardii Narodowej Ukrainy, innych formacjach, a także funkcjonariusze Państwowej Służby Granicznej Ukrainy. Brak duszpasterzy wojskowych wywodzących się z UKP jest sprzeczny z normami konstytucyjnymi, ustawowymi i prawno międzynarodowymi.
- Wprowadzony w lutym 2022 r. reżim stanu wojennego nie wiąże się z żadnymi ograniczeniami w korzystaniu z prawa do wolności religijnej. Dwa projekty ustaw, które przewidują wprowadzenie zakazu działalności UKP, nie zostały poddane jakimkolwiek pracom parlamentarnym, poza uzgodnieniami budżetowymi. Przyjęte przez kilkadziesiąt samorządów uchwały i zarządzenia zakazujące

⁴⁴ Руслан Стефанчук: Шансів у будь-якої проросійської партії більше не буде, 25 kwietnia 2022 r., <https://www.rbc.ua/ukr/news/ruslan-stefanchuk-shansov-lyuboy-prorossiyskoy-1650837541.html> [dostęp: 31.08.2022 r.].

działalności UKP na obszarze jednostki administracyjnej zostały przyjęte w wyniku nadinterpretacji przepisów prawa i jako takie nie wywołują żadnych skutków prawnych.

Bibliografia

- Abramowicz A. M., *Przedmiotowy zakres wolności religijnej*, „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2007, t. 10.
- Авторський колектив проекту Закону України „Про Службу військового капеланства”, 21 stycznia 2021, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/472476>.*
- Геть від МП: динаміка переходів громад від УПЦ МП до ПЦУ, 13 maja 2022 r., https://risu.ua/get-vid-mp-dinamika-perehodiv-gromad-vid-upc-mp-do-pcu_n129108.*
- Інформація Міністерства культури України – центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері релігії стосовно переліку релігійних організацій (об'єднань), які підпадають під дію частин сьомої і восьмої статті 12 Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації”, яким необхідно внести зміни до свого статуту (положення) та подати їх на реєстрацію у встановленому порядку, 12 lutego 2019 r., http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245450887.*
- Janyga W., *Wolność sumienia i wyznania* [w:] *Religia i polityka. Zarys problematyki*, (red.) P. Burgoński, M. Gierycz, Warszawa 2014.
- Капелани в ЗСУ: скільки їх, яких церков, скільки заробляють, 6 października 2020 r., <https://novynarnia.com/2020/10/06/kapelany-v-zsu/>.*
- Konstytucja Ukrainy, uchwalona na piątej sesji Rady Najwyższej 28 czerwca 1996 roku, Warszawa 1999.
- Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności sporządzona w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2, „Dziennik Ustaw” 1993, nr 61, poz. 284.

- КС відмовив у оцінці закону про перехід релігійних громад у ПЦУ, 20 марта 2019 r., <https://www.pravda.com.ua/news/2019/03/20/7209743/>.
- Misztal H., *Idea wolności religijnej* [w:] *Prawo wyznaniowe*, (red.) H. Misztal, P. Stanisz, Lublin 2003.
- Наказ № 205 „Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Національній гвардії України”, „Офіційний вісник України” 2016, № 39, ст. 1496.
- Наказ № 685 „Про затвердження Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України”, „Офіційний вісник України” 2017, № 7, ст. 206.
- Основні аспекти Концепції душпастирської опіки у Збройних Силах та інших військових формуваннях України, b.d.w., <http://archiv.orthodox.org.ua/page-1671.html>.
- Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: тенденції 2000–2021 рр. (Інформаційні матеріали), Київ 2020.
- Проект Закону про внесення змін до Закону України „Про свободу совісті та релігійні організації” щодо заборони діяльності релігійних організацій (об’єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об’єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України, 26 марта 2022 r., <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39269>.
- Проект Закону про заборону Московського патріархату на території України, 22 марта 2022, <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39276>.
- „Російська православна церква в Україні”: Рада зобов’язала УПЦ МП перейменуватись, 20 grudnia 2018 r., <https://www.bbc.com/ukrainian/news-46632682>.
- Роз’яснення щодо Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України, 9 listopada 2018 r., [https://www.mil.gov.ua/dlya-zmi/reaguvannya-na-kritiku/2018/11/09/rozyasnennya-shhodo-polozhennya-pro-sluzhbu-vijskovogo-duhovenstva-\(kapelansku-sluzhbu\)-u-zbrojnih-silah-ukraini/](https://www.mil.gov.ua/dlya-zmi/reaguvannya-na-kritiku/2018/11/09/rozyasnennya-shhodo-polozhennya-pro-sluzhbu-vijskovogo-duhovenstva-(kapelansku-sluzhbu)-u-zbrojnih-silah-ukraini/).

- Розпорядження голови Горолицької мїської ради № 18 „Про заборону діяльностї Української Православної Церкви Московського Патріархату на території Горолицької мїської ради Львівської області”, 28 лутего 2022 р., <https://m.facebook.com/100068425945312/posts/263917272565802/>.*
- Руслан Стефанчук: Шансів у будь-якої проросійської партії більше не буде, 25 квітня 2022 р., <https://www.rbc.ua/ukr/news/ruslan-stefanchuk-shansov-lyuboy-prorossiyskoj-1650837541.html>.*
- Szyszlak T., Lwowskie sacrum, kijowskie profanum. Grekokatolicyzm w ukraińskiej przestrzeni publicznej od pierestrojki do pomarańczowej rewolucji, Warszawa 2012.*
- Szyszlak T., Prawosławie a tożsamość Mołdawian. Historia i współczesność sporu pomiędzy Patriarchatem Moskiewskim a Patriarchatem Rumuńskim [w:] Religia w konfliktach etnicznych we współczesnym świecie. T. 1: Zagadnienia teoretyczne. Europa i obszar poradziecki, (red.) A. Szabaciuk, D. Wybranowski, R. Zenderowski, Lublin 2016.*
- Szyszlak T., Przekształcenia w ukraińskim systemie bezpieczeństwa narodowego po rewolucji godności. Wybrane aspekty, „Wschodnioznawstwo” 2018.*
- Szyszlak T., Wpływ sekurytyzacji Українського Католицького Коścioла Православного w jedności z Patriarchatem Moskiewskim na zmiany w ustawodawstwie wyznaniowym Ukrainy po 2013 r., „Studia z Prawa Wyznaniowego” 2021, t. 24.*
- Ухвала № 2135 Львівської мїської ради „Про заборону діяльностї Української православної Церкви московського патріархату та Української правовірної греко-католицької Церкви «Група Догнала» на території Львівської мїської територіальної громади”, 30 червца 2022 р., [https://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/\(SearchForWeb\)/8CCDAE25B31E-1A5FC225887F0047CC3B?OpenDocument](https://www8.city-adm.lviv.ua/inTEAM/Uhvaly.nsf/(SearchForWeb)/8CCDAE25B31E-1A5FC225887F0047CC3B?OpenDocument).*
- Ухвала Великої палати Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 47 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України „Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної*

- реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи”, 19 marca 2019 r., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011u710-19#Text>.
- Указ Президента України „Про продовження строку дії воєнного стану в Україні”, 12 sierpnia 2022 r., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/573/2022#n5>.
- Указ Президента України „Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Щодо надзвичайних заходів із забезпечення державного суверенітету і незалежності України та введення воєнного стану в Україні»”, 26 listopada 2018 r., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/no012525-18#Text>.
- Указ Президента України „Про введення воєнного стану в Україні”, 24 lutego 2022 r., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>.
- Ustawa Ukrainy z dnia 23 IV 1991 r. „O wolności sumienia i organizacji religijnych” z późniejszymi zmianami. (Stan prawny na 30 VI 2012 r.) [w:] T. Szyszlak, *Lwowskie sacrum, kijowskie profanum. Grekokatolicyzm w ukraińskiej przestrzeni publicznej od pierestrojki do potarańczowej rewolucji*, Warszawa 2012.
- Warchałowski K., *Prawo do wolności myśli, sumienia i religii w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, Lublin 2004.
- Виявлено факти дискримінації православних військовослужбовців, 11 kwietnia 2017 r., <https://news.church.ua/2017/04/11/viyavleno-fakti-diskriminacii-pravoslavnix-vijskovosluzhbovciv/>.
- Закон України № 280/97-ВР „Про місцеве самоврядування в Україні”, „Відомості Верховної Ради України” 1997, № 24, ст. 170.
- Закон України № 389-VIII „Про правовий режим воєнного стану”, „Відомості Верховної Ради” 2015, № 28, ст. 250.
- Закон України № 1915-IX „Про Службу військового капеланства”, 30 listopada 2021 r., <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1915-20#Text>.
- Закон України № 2662-VIII „Про внесення зміни до статті 12 Закону України ‘Про свободу совісті та релігійні організації’ щодо назви релігійних організацій (об’єднань), які входять до структури (є частиною) релігійної організації (об’єднання), керівний центр (управління) якої знаходиться за межами України в державі, яка законом визнана такою, що здійснила

військову агресію проти України та/або тимчасово окупувала частину території України”, „Відомості Верховної Ради” 2019, № 3, ст. 23.

Закон України № 2673-VIII „Про внесення змін до деяких законів України щодо підлеглості релігійних організацій та процедури державної реєстрації релігійних організацій зі статусом юридичної особи”, „Відомості Верховної Ради” 2019, № 6, ст. 40.

Звіт про мережу релігійних організацій в Україні станом на 1 січня 2021 року, <https://dess.gov.ua/statistics-2020/>.

FUNDACJA
INSTYTUT PRAWA
USTROJOWEGO

Obywatelu!
Masz Prawo

NAUKA DLA
SPOŁECZEŃSTWA

Dofinansowano ze środków budżetu państwa w ramach programu
Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą „Nauka dla Społeczeństwa”
nr projektu NdS/529205/2021/2021, nazwa projektu:
„OBYWATELU MASZ PRAWO!”

ISBN 978-83-67843-12-6

